

Szín

A MAGYAR MŰVELŐDÉSI INTÉZET FOLYÓIRATA

2002. FEBRUÁR-ÁPRILIS

7/1-2

TARTALOM

Beke Pál: Kísérlet a civil szervezetek tipológiájára 1

Sz. Tóth János: Közművelődési jövőképeünkről – Karácsony Sándor anyanyelvén 9

Pordány Sarolta: Az élethosszig tartó tanulás feltételei – felnőttoktatási konferencia Szingapúrban 2001 12

Dr. Koncz Gábor: Művelődési otthonok: komplex elemzés, 1945-1985. – Avagy: „...a jó gyakorlat törvényre emelését gyorsítsuk meg...” 15

Mátyus Aliz beszélgetése Lukácsné Mezei Évával 55

Halász Péter: Néprajzi és helytörténeti filmek találkozója 56

Könyvajánlás

Pécsi Györgyi: „... azok vezéreljék egy település életét, akik érintettek...” – Beke Pál: Méltóságkereső című, Önéletrajz és szakmatörténet alcímű könyvéről 57

Andrássy Mária: Együtt – közösen. Gila János: A kecskeméti Erdei Ferenc Megyei Művelődési Központ első évtizede 60

Mátyus Aliz: Ez az a föld... (Kőváry E. Péter a Magyar Napló Önképünk az ezredfordulón című sorozatában megjelent könyvéről) 62

Lévai Júlia: A kétségbeesett Brahms 64

A tizedik évfordulóját ünneplő VERSMONDÓ, a Magyar Versmondók Egyesülete folyóiratának köszöntése 54, 59, 63, 65

Bóka Mária válogatása a 2001. október-december között megjelent könyvekből 66

Felhívás – III. Kultúra és Turizmus Nemzetközi Konferencia és Szakmai Vásár 64

Szerzőink 8

SZÍN 7/1-2 – 2002. február-április

SZÍN - országos közművelődési folyóirat. Megjelenik kéthavonta. A Magyar Művelődési Intézet folyóirata.
Szerkesztő bizottság: Bóka Mária (Székesfehérvár), Gyulai Lajos (Miskolc), Hazag Mihály (Kazincbarcika - Miskolc),
Horváth Attila (Szolnok), Jagasics Béla (Zalaegerszeg), Kary József (Eger),
Romhányi András (Magyar Művelődési Intézet), Szabados Péter (Kaposvár).

Főszerkesztő: MÁTYUS ALIZ.

Kiadja a Magyar Művelődési Intézet. Felelős kiadó: BEKE PÁL.

A szerkesztőség címe: 1011 Budapest, Corvin tér 8.

Szerkesztőségi titkár: Boldis Judit

Postacím: 1251 Budapest, Pf. 101. Tel.: 201-5053; Fax: 201-5764

e-mail: kalmarj@mmi.hu

Magyar Művelődési Hálózat Információs Rendszere MMHIR www.mmi.hu

Megrendelhető a szerkesztőség címén.

Borítóterv: Szüts Eszter.

ISSN 1416-6925

Készült a SOMOGY-PRINT Bt. nyomdaüzemében, 1165 Budapest, Hangulat u. 4.

KÍSÉRLET A CIVIL SZERVEZETEK TIPOLÓGIÁJÁRA

A hetvenes éveket megelőzően még keveset hallhattunk a civil szervezetekről. A családi vacsorák leginkább fecsegéssel teli órái alatt ugyan füleltem Nagypám és Apám ezekkel (is) kapcsolatos emlékeit, és persze ismerős volt az egyesületi szervezkedés a Pál utcai fiúkból, de személyes élményeim honnan is lettek volna ezekről az ötvenes-hatvanas években cseperedve? A szombathelyi főiskolai megyejárások során persze felsejlettek a meglátogatott öregek emlékei az adott település hajdan-volt helyi egyesületi életéről. És én gyanítottam, hogy az oladi dombokon túli, a számomra elérhetetlen világban ugyancsak előfordulnak az odaíti polgárok szabad (véltetően bármi szükségességre alakuló) szervezetei, de hogy ezek mit csinálnak, hogyan és miképp működnek, akkor még számomra nem volt tudható.

Később megismerkedtem írásokkal, amikből kiderült, hogy másutt mások mit gondolnak minderről. Volt szerző, aki azt állította, hogy a kultúra az emberek dinamikus együttműködése során terem; de hát mit jelent a dinamikus együttműködés? Mit eredményezhet az az állapot, amikor az emberek önmaguk által vezérelve, de együttesen; senki által sem irányítva, behatárolva és ellenőrizve, tehát szabadon, de közösen cselekszenek? Mert ha ez egyáltalán lehetséges (nem felejtendő, hogy a hetvenes évek elejét-derekeit idézem!), úgy valóban megjelenhet körükben valami sajátos helyzet, termék, állapot, magatartásforma, viselkedésmód, eredmény, megoldás; a maga valójában egyedi, különös, reájuk jellemző, helyzeteiket megoldó. Kultúra lenne? – tanácsolalkodtam.

Aztán mi magunk is megpróbáltunk a '70-es évek végén valami „dinamikus együttműködést” kialakítani egy nevét is elveszített kicsi, de nyakas polgárok lakta faluban, s aztán ennek példáján-mintáján másutt is. Sajátos állapotok (kultúrák?) teremttek, alakultak vagy haltak el, vagy éppen teremttek újjá a megszűnt emléken. Később volt alkalmam egy évtizeden át gyerekek és fiatalok között is kipróbálnom ezt immár botcsinálta közösségfejlesztőként. Mindezek mentén ezt-azt bizony kigondoltam már a civil szervezetekről; fontosságukról, funkciójukról, működésükről. Különösen, hogy közben megfordult körülöttünk az ország; ma már tudható, hogy azon a bizonyos dombokon túl Rohonc van, s „azon túl ott a tág világ”. Később aztán, életem különös ajándékaként, beláthatam egy másik országot is, s közben volt módom civil világukat is alaposan megismernem.

Úgy gondolom, hogy itt lenne már az idő, hogy végre valóban nálunk is történjék velük és általuk valami. Van már főhivatal a hazai civil élet segítésére és – mint hallok – szerte Magyarországon regionális civil irodákat („házakat”) alakítanak e szféra gondozására. Időnként a civilek állítólagos összességét képviselő „parlament” is gyűlésezik. Volt már olyan rendezvény (kicsit nagyképműen „expo”-nak nevezték), ahol az önmagukat civilnek minősítő szervezetek megmutathatták magukat. Hallottam, hogy több minisztérium működtet a hozzájuk közelálló civilekre figyel-

mes szervezeti egységet, és az ön-kormányzatok jobbik töredéke is működtet számukra referatúrát. Van tehát már egy sereg ember, akiket mind miattuk és éreittük fizetnek. Pályázatok születtek számukra, kutatják is őket. Nem magunkban vagyunk tehát immár, akik velük foglalkozunk.

Éppen ezért talán nem haszontalan, ha róluk szóló benyomásaimat összefoglalom.

Nem voltunk sokan, amikor még a '70-es évek derekán Hódmezővásárhely határában mintáját láttuk annak az egyesületnek, amelyhez hasonlót aztán azon a nevevesztettként emlegetett Siómaroson meg is csináltunk. Rögön azután megszerveztük a siójudi, a balatonszabadi egyesületeket. Majd amikor híre ment a dolognak, létrejött Bakonyszentkirály, Dunapataj, Pogányszentpéter közművelődési-közéletsszervező egyesülete is. Később faluház-építésre szerveztünk hasonlót Nagykapornakon, Győrújvároton, Csurgón. Ezek azok az idők, amikor számomra (és az ebben részes polgároknak) ezeken a településeken a legújabbkori Magyarország már megszületett, még akkor is, ha nem tudtuk, hogy mindennek mekkora nagy szabadság lesz a vége! Ezek azok az egyesületek, amelyekre már akkor, de még most is egyértelműen mondhatom, hogy civilek. A szónak nemcsak abban az értelmében, hogy nem egyenruhások, nem katonai és nem egyházi szerveződések (mert valamikor még ekként értelmezte őket egy erre hivatott kézikönyv), hanem abban az értelemben is, hogy amit csinálnak, az nem más, mint a valamilyen elérendő cél érdekében szervezett önkéntes polgári együttműködés, a valamit a maguk saját akaratából elérni akaró magánemberek összefogása. Árnyalt kategorizálás híján persze szokás a civil kategóriába sorolni mindazokat a szervezeteket, amelyek nélkülözik vagy éppen tagadják a (közvetlen) hivatalosságot még akkor is, ha jelentős különbség van közöttük a szerveződés nagyságában, módjában, résztvevőikben éppen úgy, mint céljaikban, hatásfokukban, eredményeikben, és bizonyára még sok minden másban.

Abban az értelemben persze minden olyan a polgárok közötti kooperatív, közös cselekvés, amelyben a résztvevőket nem hatalmazta fel senki az adott eljárás megtételére; amelyben a részvételért nem jár semmiféle jövedelem, és amely a közreműködők szabadidejében történik, így tehát tökéletesen önkéntes alapokon áll, „civil” kezdeményezésnek mondható. Ezek összességükben elkülöníthetők az állam vagy az önkormányzatok által működtetett profcsszionális struktúráktól, és az azokban fizetésért dolgozó alkalmazottaktól. De körülbelül ennyi a „civilek” rokonítható vonása. Az így meghatározható legkisebb közös többszörösön túl már érzékelhető, majd növekszik, végül óriási lesz a különbség közöttük. Hogy miben és mennyiben, erre próbálok választ találni az alábbiakban.

Tudom, hogy egyelőre nem juthatok megnyugtató eredményre. Korlátozott képességeim mellett saját korlátaim is akadályoznak e hatalmas rendszer tisztázásában, hiszen magam is megteremtője, alakítója voltam, és ma is részese vagyok Civilországnak. Kérdés tehát, hogy belátom-e a teljes mezőnyt, avagy – beépítettségem miatt – csak a saját környékemről tudósíthatok? Ráadásul még csak egy évtizede, hogy a polgárok újra kibonthatták hazánkban a szabad szervezkedések egyesületi zászlaját. A szervezetek tehát gyermekkorukat élik, amikor még nem tisztázott, hiszen még nem látható, hogy kiből mi lesz.

Jól tudom persze, hogy korábban is voltak egyesületi szerveződések (mint említettem, másokkal együtt e téren én is megtettem a magamét), de hát azok a pártállami rendszer működési zavaraiából és a véletlenek helyi összjátékából alakultak, vagy (mert erre is volt minta) tudatos helyi társadalomfejlesztések szerencsés módon összefonódott eredményeinek részeként születhettek meg. Döntő többségük szét is foszlott a rendszerváltozás idején. Ez nem csoda, hiszen akkori közös akaratum a *korabeli struktúra szétfeszítésére* irányult, és amikor a szervezetek ebben (csudák csudájára!) betöltötték szerepüket, már nem volt szükség rájuk. Az előzmények ellenére is túl közel vagyunk tehát az egyesületek tömeges megjelenéséhez, és túlságosan benne vagyunk a még vajdó folyamatokban. Ilyenkor szerintem még nem lehet végleges osztályozást és csoportosítást végezni. Magam is csak *adaléknak* szánom az alábbiakat egy majdani rendszerezéshez, persze csak akkor, ha a valóság úgy alakul, ahogyan e sorok írásakor az számomra kiszámítható.

(Közbevetőleg megjegyzem, hogy a társadalom intézményeinek egyéb, a civileken túli szférájában is van még elvi tisztázni való. A rendszerváltozást megelőző és követő időkben sokáig hangoztattam abbéli véleményemet, hogy bár a „civilis” közé nem, de az angol megjelölést tükröző „nemkormányzati” szervezetek közé a különféle önkormányzatok is beletartoznak. Azok szerintem nem részei az állam központi vagy dekoncentrált struktúrájának. Mondtam ezt azért, hogy inkább a „civilis” szócskát használjuk a valódi önkéntesekre és önkéntes társulásokra, és ne NGO-ként emlegessük őket, különösen, ha „endzsio”-t mondván kell róluk magyarul beszélnünk. Többen is kioktattak, hogy tévedek, mert az önkormányzatokat az állam szerves részeként kell felfognom. Elhallgattam tehát, de most azért megjegyzem: ha valaki sikerdíjként pénzt kaphatott azért, hogy a magyar állam a jogosnál kevesebbet fizessen a települési önkormányzatok saját földjéért, akkor ez számomra eléggé nyilvánvalóan azt jelenti, hogy nem azonos, hanem éppen hogy különböző érdekű és helyzetű szervezetekről van szó. Ha az államot képviselő kormány javaslata alapján megszavazott költségvetési törvény megszabja, hogy a települési önkormányzatok esetében mely normatíva egy adott évben mennyit ér, és sok minden más mellett azt is meghatározza, hogy a személyi jövedelemadóból helyben mennyi maradhat, és mindezek ellenében nincs hová fellebbezni – akkor ez számomra nem egyenlő feleket, hanem

alá- és fölérendelt szervezeteket bizonyít. Mindegyiknek más a kötelessége, és más az érdeke is; eléggé nyilvánvaló, hogy közülük melyik az erősebb és melyik a gyengébb. Hogy közülük melyiknek kell a másikhoz alkalmazkodnia. Úgy gondolom tehát, hogy nemcsak a „nem kormányzati szervezetek”, értsd: az NGO-k kategóriája, hanem az azzal egyáltalán nem szinoním (mert szerintem szűkebb!) „civilis” világ határa is tisztázatlan manapság. Mindezek együttesen részei annak az összevisszaságnak, amelyben rendet rakni majd az örökösök dolga lesz.)

Az emlegetett legkisebb közös többszörös: a szabadidőben és fizetés nélkül történő önkéntes együttműködés bizonyára rokonít tehát nagyon sok társaságot, amelyek összességükben így világosan elkülönülnek az önkormányzati, az állami szervezetektől, intézményektől – és természetesen a szakszervezetektől, a pártoktól, az egyházaktól, a köztisztviselőktől és a közhasznú társaságoktól is. Ezen belül azonban már feltárulnak a különbségek.

Egyik részük klasszikus szervezetnek mondható, különösen, ha ez a helybeli polgárok együttműködését jelenti valamilyen azonosan érzékelt helyzet, hasonló érdeklődés vagy kölcsönösen érzelt hiány pótlása mentén; akik szervezetükkel, vagy szervezetük által közös időtöltésre, egymás megerősítésére, valaminek megvalósítására vagy elérésére törekednek. Egyesület-alakításuk és együttműködésük célja az alapításkori élethelyzet, az éppen akkori életkörülmények megváltoztatása; érdeklődésük együttes és közös kielégítése; az érzékelt hiányok pótlása. Elképzelhető, hogy a közösen kitűzött cél(ok) megvalósítását követően megszűnik szervezetük és együttműködésük, hiszen akkor immár nincs miért összejárni. De lehet, hogy a közösen kitűzött, elérni vagy megvalósítani kívánt szándék hosszú távú megvalósítást igényel, és ezért hosszú időn keresztül programozza és szervezi életüket. Az így alakult szervezetekben különféle foglalkozású és különféle társadalmi helyzetű emberek lehetnek, eltérő egyéni életcélal, különböző anyagi erővel és sajátos családi körülményekkel (ám ettől még közösen sportolhatnak, közös gyűjtőszervevényük lehet, egyetérthetnek a természeti vagy az épített értékek védelmében, kulturális-társadalmi célok érdekében intézményeket működtethetnek, stb); bár előfordulhat, hogy éppen az azonos családi helyzet (például hogy mindannyian „nagy-családosok”), a rokonítható társadalmi állapot (hogy ugyanis most éppen munkanélküliek) vagy más hasonlóság, például a közös vállalkozás, a vállalkozásra szövetkezés jelent közöttük szervezőerőt.

Tőlük markánsan elkülöníthetők a *segítő* szervezetei, akik elsősorban nem magukkal és nem saját körülményeikkel, a maguk érdeklődésének kielégítésével vagy privát érdekeik szolgálatával foglalkoznak, hanem a másokon való önzetlen segítség a hangsúlyos és a meghatározó közös szándékaikban. Jobbára a szociális jellegű (értsd: a helyi polgárok egy meghatározott rétegével, általában az anyagi javakban szűkölködőkkel foglalkozó) egyesületeket sorol-

hatjuk ide, de a helyi ifjúságsegítőket, a helyi gyermek-és ifjúsági önkormányzatok felnőtt segítőit is e kategóriába tartozónak vélem még akkor is, ha ez utóbbiaknak (az adott településen való csekély számuk miatt) csak a megyei, a regionális vagy az országos szerveződése a logikus. A „segítők” közé tartoznak a települések *polgárórságában* aktív emberek is, akik éjt nappallá téve közönségesen gyalog vagy gépkocsijaikkal saját településük nyugalalmát és anyagi biztonságát garantálva. „Segítők” azok is, akik a *valamitől megnyomorodott* embertársaik érdekében önkénteskednek, és segítőknek gondolom azokat, akik önkéntes elhivatottságukból *a társadalom élő lelkiismereteként* akcióznak az elesett gyerekekért, a megesezt fiatal anyákért, a működőképes családokért, az elbizonytalanodottak lelki egészségéért, egy facsoportért, az iható vizekért, a jövőben is használható környezetért. Sajátos szint képviselnek körükben *a gyógyulásukat közösen keresők rendszeresen összejáró és egymást erősítő önszervező társaságai* éppen úgy, mint az egészségesekhez képest rokkantan, *csökkent munkaképességgel élő egyesületei*, akik egyre inkább képesek arra, hogy sajátos érdekeiket a többséggel szemben is képviseljék.

Az ilyen egyesületek aktív polgárai alaposan tájékozottak egy adott település emberi-anyagi viszonyairól; a bennük fölhalmozott tapasztalat nem lehet közömbös és haszontalan azoknak, akiknek az ő szándékaik szerint is valókkal való foglalkozás a dolguk.

Egyáltalán: a „klasszikus” vagy a „segítő” egyesületekben önkéntes munkát végző polgárok – éppen önzetlenségük miatt, s mert aktivitásaikban saját anyagi érdekeik közömbösök – *természetes partnerei lehetnek a települések önkormányzatainak éppen úgy, mint a megyei, a kiépülő regionális koordinációknak, vagy az adott tevékenység országos gazdáinak.* Ők azok, akikre a helyi, a megyei, a regionális vagy az országos felelősök bízást építhetnek. Akiknek szakértelmére, beavatottságára, jártasságára és cselekvőkészségére mindig és mindenkor számíthatnak/számíthatnának. Amikor '90 őszén, a ránkvirult szabadság illúzióival telve az *Önkormányzó társadalom* című röpiratomat írtam, úgy gondoltam, hogy a megalakuló új helyhatóságok bizonyára építenek majd az aktív, cselekvő polgárok és egyesületeik fölhalmozott ismereteire és energiáira. Aktivistáikat természetes módon bevonják tehát a helyi, a megyei vagy az országos társadalomépítés folyamataiba, a helyzetek feltárására, a gondok oldására, az azokkal kapcsolatos ügyek vitelére.

Ma már látom, hogy nem így lett. Ettől még később, egy bölcsőbb, és ezért bizonyára boldogabb időben még így lehet.

A helyi és az országos folyamatokba (is) bevonható „klasszikus” és „segítő” szervezeteitől jól elkülöníthető csoportot alkotnak a *műkedvelők egyesületei.* Egy részük korábban bizonyára valamilyen kulturális intézmény csoportja volt, és csak a legújabb kor pályázati kényszerei

miatt választották működésük keretétül az egyesületi önállóságot. A műkedvelők mai egyesületei között persze lehetnek olyanok, akik már régóta az egyesületi formában működnek, mert nem voltak senki szervezett csoportja. Vagy azért, mert nem fértek be a korábbi struktúrába, vagy mert nem akartak abba betagozódni. Most viszont hozzájuk igazodtak a többiek. Lehetnek közöttük olyanok, akik fiatalságuk vagy későn megjött kedvük miatt már eleve az egyesületivé váló világba nőttek bele. Lehetnek olyanok, akik amatőr művészkedésüket otthon, vagy valamelyikük lakásán, vagy éppen bérelt helyiségben, esetleg az önkormányzat által biztosított épületben, vagy még meglévő művelődési otthonban szervezik, és lehetnek olyanok, akiknek működését bonyolult rendszerek segítik: van az *együttműködésüket működtető egyesületük*, aztán az együttest működtető egyesületet segítő *alapítványuk*, és van még a fellépéseket szervező *non-profit vállalkozásuk*, vagy más további, a szükség diktálta szerveződés. Mindez nem baj, sőt, éppen találékonyaságunk bizonyítéka, ami mai világunkban teljesen természetes még akkor is, ha az egy tevékenységet segítő *két-három vagy több szervezet* csak növeli a statisztikát.

(Hasonlatos az ez utóbbi állapot egy hajdanán történt esethez. Még művelődésház-igazgató koromban a Múzeumkertben szervezett vasárnap délelőtti térzenesorozatunk sikerén fölbulzduva elhatároztam, hogy valamennyi budapesti fúvószenekart fesztiválra hívom. Az előkészítés során aztán rájöttem, hogy ezt nem tehetem ugyanazon a helyen és ugyanabban az időben, mert nem tudnak hol átöltözni ugyanazok a zenészek hol pénzügyőr, hol vasutas, majd tűzoltó egyenruhába, vagy éppen valamelyik, akkor még szakszervezeti fenntartású zenekar díszes viseletébe. Lévéen nem hat-nyolc, csak legfeljebb két zenekarnyi az a fúvószenész, aki hol egyikbe, hol a másikba, többségük azonban mindenhová szerződött.)

Az eddigiektől elkülönülő, tehát se nem „klasszikus”, sem nem „segítő”, és különösen nem „műkedvelő”, noha egyébként *tipikus helyi szerveződés* az ilyen-olyan *baráti kör*, amely egy-egy intézmény körül annak anyagi erejét hivatott növelni, de egy-egy település köré szervezve bizony jelentős lobbizóerőt képvisel. Az intézménybe korábban járt hajdani diákok, vagy a településről elszármazottak visszahívása, társaságba-szervezése, vendégül látása és végül megnyerése része annak a közismert, de még nem nyilvános folyamatnak, amely a *forrásokért és a lehetőségekért való versenyfutásban* előnyt jelent annak, akinek elszármazottja az éppen megfelelő helyre került. Példákat is említhetnék két-három napos ünnepi rendezvényekről, a baráti kör által javasolt díszpolgári címekről, valamelyik fontos beosztásban lévő személy felmenőinek állított emléktábláról vagy szoborról. De nem teszem, mert ezek egyrészt meghaladják a „civilség” vonatkozó eszmefuttatást, másrészt eszem ágában sincs kibeszélni az ilyen ügyeskedéseket. Bár minél többen csinálnák!

Az persze kérdés, hogy az intézmény- vagy településmenedzselés érdekében szervezett baráti körök melyik tö-

redéke a valóban egyesületként működő szervezet, amelynek keretében tehát rendszeresen összejárnak és összehangoltan cselekszenek is, és melyik részük az, amelyik csak formálisan létezik az adott intézmény vagy település előrehaladásáért való lobbizás keretében? Dehát a civil élet működési rendjébe belefér az is, ha valaki csak nevét; pénzét és kapcsolatait adja valamilyen, általa elfogadott és értékelt cél érdekében. Bár nincs ki számon kérje a tállkozások rendszeres alkalmait, attól még külön hozadéknak gondolom, hogy ha az e körökben való összefüggések is az emberi kapcsolatok elmélyítését, az egymás közötti együttműködést és megértést szolgálják.

Sajátos szint képviselnek a civilek palettáján azok a helyi, megyei, regionális vagy országos egyesületek, amelyek a valamilyen erkölcsi alapállásban azonos polgárokat összesítik tagjaikként. Az egyesületi lehetőségekkel saját maguk szabad és együttes cselekvésének lehetőségét biztosítják, ám ezzel egyidejűleg másokat is részvételre buzdítanak, mások számára is tevékenységet ajánlanak. Sajátos szint képviselnek közöttük, és bizonyára gyönyörűre varázsolják aktivistáik életét azok az egyesületek, amelyek a határon kívüli magyar kapcsolatokat ápolják. Szervezeteik hajszálerekként szövik be a Kárpát-medencét, táncot, nyelvet, zenét, dalt, kézművességet mentve és ápolva, könyvet és orvosi segítséget, esetenként szakértelmet biztosítva, egyidejűleg ébren tartva a hazai polgárok és a mindenkori kormányok erre való érzékenységét és lelkiismeretét is. Sajátos szint képviselnek e nagy csoportban a valaki-valami emlékeztetőre, valamilyen hagyomány ápolására alakult szervezetek, megtartva a névadó, az esemény, az őrzött magatartásforma szellemiségét éppen úgy, mint a sajátjukat. Sajátos szint képviselnek a hely- és honismerettel, a haza kisebb-nagyobb tájaival, az egyes történelmi eseményekkel vagy személyekkel, az ezzel kapcsolatos különféle témákkal foglalkozók, akiknek önkéntes munkája révén tanulmányok, kiadványok, rendezvények és gyűjtemények sora terem.

(Persze nem mind civil, ami fénylik. Előszóval álcázzák civilnek magukat a különféle, a nagypolitikát a kedvük szerinti irányba befolyásolni akaró szervezetek éppen úgy, mint a szaporodó pályázatok, vagy az intézkedés lehetősége miatt civil maszkot viselő ügyeskedő magánemberek. Tehetik, hiszen ha egyszer már bejegyezték őket az illetékes helyen, s ha rendelkeznek mindazokkal az attribútumokkal, amelyek a civilek sajátjai, senki sem vonhatja kétségbe függetlenségüket. Eszem ágában sincs itt most példaként megnevezni némelyiküket, holott sokan mások mellett én is jól tudom, hogy melyikük milyen meghatározott érdekcsoporthoz, vagy éppen maga-magához kötődik. Sok tájékozatlan számára azonban éppen ők a legcivilibbek hangzatos, nemegyszer látványos, felbujtók által föl is erősített és túlbeszélt akcióikkal. Úgy viselkednek, mintha az általuk megjelenített „nép” hangjában valóban Isten szava volna – megjegyzem, hogy éppen erről lehet a legkönnyebben azonosítani őket – miközben persze csak pillanatnyi pártérdeket szolgálnak. Ha ugyan nem egy,

pontosan persze meg nem határozható bizniszklubot, vagy egy ellenérdekelt vállalkozást. Avagy pusztán csak a maguk zsebet.

Hangos erőszakosságuk nemcsak azért veszélyes, mert megtévesztik a jámbor polgárt, a tájékozatlan hivatalnokot és a kezdő újságírót, hanem azért is, mert elbátortalanítják a hátsó szándék és sanda gondolat nélkül dolgozó valódi civileket. Az esetleg őket segítők is az ekként hangoskodókhoz hasonlítják kívánalmaikat. Nem ismerek olyan vizsgálatot, amely ezt a nálunk jelenleg oly gyakori jelenséget a régebben működő demokráciák állapotához mérné, de úgy gondolom, hogy éppen az ő szívesen viselt ábruhájuk jelzi a civilek értekeit, és lehetséges, bár ma még csak látszólagos hatalmát. Éppen ezért kellene Civilországban minél több területet elfoglalni azoknak, akik valóban odavalósiak.)

Más típusú, és az előzőektől markánsan elkülönülő polgári együttműködés az, amelyikben a valamilyen meghatározott foglalkozás jelent összetartozást. Más értéke és súlya van, ha szervezetük csak a helyben azonosan foglalkozókat összesíti, és más, ha kistérségi, megyei, regionális vagy országos szerveződések. Az ilyen típusú (bár változatlanul „civil”) szerveződésben az előbbieknél hangsúlyosabb az érdek még akkor is, ha ezt nem fogalmazzák meg, vagy valamiért elkenődik azt. A helyi nagygazdák, vagy közülük az egy meghatározott terményt termelők, a pedagógusok, vagy közülük az azonos tantárgyat tanítók még szövetkezetet vagy szakszervezetet nem jelentő, de már valamiféle érdekvédelmet, esetenként érdekérvényesítést kereső egyesülete nemcsak azonos érdeklődésükön, és nemcsak a helyi társadalomban elfoglalt, megközelítőleg bizonyára azonos helyzetükön alapszik, hanem azon is, hogy saját foglalkozásukat minél jobban végezhesék, nem szükségképpen más kárára, de mindenképpen saját előnyeikre figyelemmel.

(Közbevetőleg megjegyzem, hogy számomra, aki – másokkal együtt – egy olyan társadalomban nőttem fel az ötvenes évektől kezdődően, amely akadályozta az érdekezésszerűséget alapuló együttműködést, mindez legfeljebb a magyar múlt, a művelődés- és társadalomtörténet – néha irigylet – része volt. Aztán '84-ben megismerkedtünk és összebarátkoztunk Paul Blin-nel, akinek révén gyakori vendégekké váltunk a normandiai Pont-Audemerben. Nem tagadom, hogy gyakori látogatásaim során naponta többször is elsétáltam, hol ezzel a városka főterére. Néha cigarettáért, máskor csak bármészakodni, esetleg ajándékot keresni, de mindig egy-egy pohárka pastisért, sörért, mikor mihez volt kedvem. Nem válogattam a bisztrókban – mert se kocsmának, se presszónak, s különösen vendéglőnek nem mondhatom azokat – hanem éppen abba mentünk, amelyik éppen előttünk volt, vagy amelyikben még nem jártunk. Volt belőlük vagy nyolc-tíz a főteren, miért is maradtam volna meg első látásra valamelyikük-nél?

Paul – ismerve ezt a szokást, és átlátva időnkénti sétánk rejtett célját – az első időkben mindig rákérdezett, hogy me-

lyikben jártunk. Vagy a nevééről, vagy a helyéről azonosítottuk a kedvéért, bár nem volt világos, hogy miért kérdezi. Egyszer aztán kiderült, hogy az egyikbe az iparosok, a másikba az értelmiség, a harmadikba a kereskedők, a negyedikbe a vásárosok, az ötödikbe az almatermelők, a hatodikba a legszegényebbek, a hetedikbe a városi képviselők és tisztviselők, a nyolcadikba a fuvarosok és taxisok járnak, no meg azok a csellengők, akik nem tudják, hogy hol a helyük. Olvasmányaimból tudtam, de a családi legendáriumból ugyancsak rémlett nekem, hogy valamikor Budapesten is ez járta. Hiszen Apám egy meghatározott kávéházba ment barátaival egyetemista, majd később másikba tisztviselő korában. Mire én felnőttem, az egyikből már persze posta lett, a másikkól gyorsbűfé. S különben is, miként és miből érthettem volna meg a társadalmi különbségek és az emberi különbözőségek odakint felvállalt nyilvánvalóságát idehaza, mikor nálunk mindent eltakart a csalóka látszat-egyenlőség? Az akkori (és bizonyára a mai, és jövőbeni) mindennapjait a múltba gyökerező szerves fejlődéssel megélő Normandiában – mint valószínűleg a boldogabb sorsú országokban mindenütt – érintetlenül megmaradt társadalom különbségekből, különbözőségekből, azonosságokból és hasonlóságokból épült. De az egyéni teljesítményekkel bizonyára át is járható a szerkezete. Így megmaradtak a demonstratív és jellegzetes törzshelyek is, noha biztosan strukturáltabb ez a világ, mint ahogyan az a bisztrókból látszik.)

Természetesen más súlya van a foglalkozás szerint szerveződők egyesületének helyben, a megyében, az alacsony régióban vagy országosan, hiszen mindegyik esetben más az a szint, ahol érdekeiket érvényesíteni szeretnék, ahol előnyt akarnak szerezni, ahonnan a számukra kedvező döntést várják. Eközben persze az is természetes, hogy bizonyos társaságaik csak helyben lehetnek erősek (ahol érdekérvényesítésükre lehetőséget például a helyhatósági választások adnak), míg másoknak csekély helybéli létszámuk miatt a megyei, a regionális vagy az országos érdekképviselő adódik terepül.

Megjegyzem, hogy egyáltalán nem gondolom a foglalkozás szerint szerveződő egyesületeket pusztán csak *lobbi-csoportoknak*. Legalább ennyire fontos (lehet) számukra a szakmai információ, az egyesülettel megteremthető szakmai kapcsolat (és nemcsak egymással, hanem az adott téma más településen lévő, esetleg megyei vagy országos, különösen külföldi szakemberével, szervezetével, érdekképviselőjével), és vélhetően nem elhanyagolhatók az együttműködéssel megteremthető *tanulási-továbbképzési* alkalmak és lehetőségek sem. Bizonyára külön értéket képvisel maga az *együttlét*. Az tehát, hogy hasonlóságok között forgolódik az ember. Ahol megismerhetik egymást, egymás családját, gondolkodásmódját, szándékait, törekvéseit, céljait és hibáit, hogy ezzel is táguljon az ismeretség, a helyi, a megyei, az országos szakmai társadalomba való beágyazottság, amely mindösszesen együtt teremti meg azt a szakmai *biztonságot* és egyidejűleg azt az *otthonosságot*, amelyre mindegyikünknek vélhetően oly' nagy szüksége van.

A „foglalkozás” szerint csoportosítható önkéntes polgári együttműködések speciális elágazásai azok, amelyek *holdudvar-szervezetek*ként az adott szakma vagy hivatás eljárásainak, eredményeinek vagy következtetéseinek tudatosítását és népszerűsítését hivatottak elősegíteni, és ezzel sajátos közvéleményt kerítenek maguk, szakmájuk, eredményeik és tevékenységük köré. Ezek jobbára azokat a szakembereket tömörítik, akik főfoglalkozásuk szerint is az adott területre jellemző intézményekben dolgoznak, s akik magánidejükben is a hasonló érdeklődésűek, a rokon jártasságúak társaságát keresik. Önkéntes, ebben a szerepükben „civil” együttműködések a *kulturális, a tudományos és a műszaki élet sajátos műhelyeit* teremtik meg, amelynek keretében zajló szakmai beszélgetések, vagy szervezeteik hivatalos fórumain közölt ismeretek természetesen módon hatnak vissza az adott szakma professzionális műhelyeiben végzett, jobbára elméleti vagy alkalmazott tudományos, avagy gyakorlati tevékenységekre. Ilyen értelemben ezek az egyesületek, társaságok, társulatok, szervezetek és szövetségek az adott hivatás professzionális intézményeinek „holdudvarát” jelentik, amelyben távolról nézvést nem különül el a fényforrás és vidéke. Csak együtt értelmezhető, mert egymást feltételezik.

Vannak azonban az önkéntesek civil világában, és annak „foglalkozási” szervezettípusában olyan *szatellit-szervezetek*, amelyek az állami vagy önkormányzati intézmények *gyenge funkcionálása, működési zavarai* és *pénzhiánya* miatt alakultak meg. Ha egy iskola, főiskola, egyetem, ha egy könyvtár vagy múzeum, kutatóintézet, klinika vagy kórház, ha egy tudományos műhely anyagilag megengedhetné magának, s ha az ezekben dolgozókat nem fonnák össze-vissza kisztílú feltételek, olyan hierarchikus alá- és fölérendelések, amelyben az *érték* könnyen elvész, nyilván azok kebelén belül történne munkatársaik eredményeinek ismertetése és népszerűsítése, és nem magán-erőből, vagy az azzal kombinált pályázati nyereményekből, szponzori támogatásból. Már pusztán az állami vagy az önkormányzati *alulfinanszírozás* miatt is óhatatlan az ilyen *szatellit*eknek működtetése, hiszen sok esetben csak így menthető az eredmény, mert csak ekként adható át, vagy csak így növelhető a szakmai ismeret, csak így teremthető szakember- vagy intézményközi, vagy éppen külföldi kapcsolat. Előfordul, hogy az adott téma szatellit-egyesülete(i) a hivatalostól, a felügyeleti „szerv” vagy pusztán csak az önmagába bebetonozott főnök elképzeléseitől eltérő *alternatív* gondolkodás műhelye vagy *eredménye*.

Előfordulhat, hogy az egyesületi keretben végzett tevékenység éppen egy állami intézményből önállósult nem szükségképpen az előzőekben jellemzett körülmények, hanem a *cselekvések lehető legjobb kondícióinak megteremtésére*. Szatellitaként való besorolásuk azért nehéz, mert csak a beavatottak emlékeznek arra, hogy ez vagy az a kollega egyszer csak érdeklődni kezdett valami iránt, s előbb elkötelezve magát annak, majd (a körülmények szerencsés

állásakor) függetlenül kitejesítette (mert kitejesíthette) saját, korábban óhatatlanul csak szerény teljesítményét. A nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján egy-egy jeles személy körül függetlenedett tevékenység aztán másokat is vonzott, rokon-szervezeteket teremtett, s egy évtized múltán már markáns civil erőt jelez, valódi társává nőve a rokon tevékenykedések hivatalosságainak. A település-és társadalomfejlesztés egyesületei, egyesületi szövetségei mellett ilyennek gondolom a népfőiskolai szerveződésekét még akkor is, ha közöttük egyre több az alkalmazott, s működésük egy új, társadalmiasított intézményi struktúrát jövendől.

A „holdudvar” vagy „szatellit” szervezetek – hasonlóan minden civil szerveződéshez – rugalmasabbak is, mint a hivatalos vagy hivatali struktúrák, bennük a döntés gyorsabb, akcióik frissebbek. Ezek a szervezetek újságjaik, rendezvényeik, konferenciáik, kiadványaik, versenyeik, vetélkedőik, vagy más, az elképzeléseiket és gondolkodásmódjukat népszerűsítő alkalmakhoz, különösen pedig az így elért eredményekhez képest általában kis létszámúak, és tulajdonképpen az adott szakma vagy foglalatosság legjobbjaikat foglalják magukba.

(Ilyen szatellit-szervezetnek gondolom a népművelő szakma jelesei által 1989-ben alakított Közösségfejlesztők Egyesületét is, minden hazai közösségfejlesztési tevékenység hajdani összegyűjtőjét és a későbbi fia-szervezetek „ősanyját”. Dombóvári megalakítását az addig elért eredmények megmentése indokolta, s bár ez a funkciója később feleslegesnek bizonyult, az állami struktúráktól való függetlensége sok olyan kezdeményezésre: eseti és szervezetszerű külföldi kapcsolatra, szakmai folyóiratra és kiadványsorozatra, konferenciákra, önálló projektekre és újabb szervezetek alakítására adott lehetőséget anélkül, hogy azt bárki korlátozhatta volna. Voltak, akik nem jó szemmel nézték létét és működését. Anyagi és szervezeti függetlensége maradéktalanul megővta, és e sorok írásakor már majd' másfél évtizede teszi lehetővé a keretei között végzett, a tagok által kitalált és folyamatosan megvalósított tevékenykedést.

Tanulságos, ahogyan ez a Népművelési Intézet szakmaiságából kinőtt szatellit-szervezet fölerősítette a kebelében felbátorodott szakmai szándékokat, és azok – nem egyszer a Közösségfejlesztők Egyesülete anyagi és szervezeti erejéből – önállósodtak. Így kerített Péterfi Ferenc egy konferencián való vendégeskedésből itthon egy közösségi rádiózást tanító kurzust, amelynek eredményeképp közösségi rádió indult a Corvin téren, és majd több is szerte Magyarországon. Ezek mind megalakították saját egyesületüket, később ernyőszervezetüket. A közéleti-kulturális-közösségi információk humanizálására és terjesztésére az anyaszervezet a Közösségi Kapcsolat Alapítványt hozta létre Huszerl József szándéka szerint. A Közösségfejlesztők Egyesülete alapítója lett a szakmai tevékenykedés műhelyévé és fejlesztőjévé vált Közösségszolgálat Alapítványnak is. Az Alapítvány áttételével lettek a közösségfejlesztés szatellit-szervezetének unokái a dr. Kecskeméthyiné Sedívi Lilla vezetésével Balassagyarmaton megal-

kított Ipoly – táj Fejlesztéséért Alapítvány, Debrecenben a Hallgató Éva vezéreltetével létrejött Humán Fejlesztők Kollégiuma és a Groskáné Piránszki Irén bábáskodásával felnevelkedett Közösségi Adattár, Bihariné Asbóth Emőke csurgói és Pósfay Péter szombathelyi közösségfejlesztési magánvállalkozásai. Varga Tamás régóta dédelgetett szándéka is a Közösségfejlesztők Egyesületének gyermeke: a Civil Kollégium kunbányai bentlakásos épülete, kurzusai, az ebből alakult önszolgáltató közösségek, az általa vezérelt térségfejlesztő projektek mind ebből születtek.

Ki tudja már, hogy hány ezer embert segített-szolgált ez a mozgékony és érzékeny szervezet és több leszármazottja? Bár a Közösségfejlesztők Egyesületében önkénteskedők egyidejűleg rokon állami vagy önkormányzati struktúrákban dolgoztak, ám pusztán munkahelyük hivatali és felügyeleti rendszerének megfelelően minderre nem lettek és nem is lehettek volna képesek! Hiszen ki adna pénzt egy kőszá öletre? Melyik bel- vagy külföldi pályázat finanszírozna egy állami intézményt, egy önkormányzati népművelőt? Ki adna engedélyt újságra, kiadványsorozatra, konferenciákra, az állami székéből nyilván bizonytalannak látszó, mert államközi jegyzőkönyvvel nem hitelesített külföldi kapcsolatra? – és bizonyos, hogy a hazai szatellit-szervezetek többsége ehhez hasonló módon generált pénzt, kapcsolatokat, lehetőségeket és új szervezeteket, szétörve a korábbi monolitikumokat, és kiszínezve-tarkátva, árnyaltta és gazdaggá téve azokat.)

A „holdudvar” és a „szatellit” szervezetek esetében szűk a „civil” kategória, és inkább a tágabb, az angolból tükkörfordított „nem-kormányzati szervezetek” valamikor majd magyarítandó kategóriáját használnám rájuk éppen úgy, mint a különféle önkormányzatok formációira. Jogos az a kérdés is, hogy „civilnek” tekinthetők-e, hiszen az ilyesféle egyesületek tagjai magasan képzett profik. Mulatságos is lehet a „civilség” számukra különösen, ha az Értelmező Szótár szócikkében szereplő „civil (értsd: illetéktelen, amatőr) van a pályán” kifejezés jelentésére gondolunk. Hiszen éppen hogy nem azok! Talán csak (nem egyszer kényszerű) szerveződésük módjában és a működésükre fordítható pénz hiányában hasonlatosak a többiekhez. S azért, mert a holdudvar- és a szatellit-szervezetek aktivistái ugyancsak szabadidejüket töltik ott legtöbbször minden ellenszolgáltatás nélkül.

Bolondok lennének? Nem. Inkább az adott szakma legjobb elkötelezettjei.

Nagy kérdés, hogy a formájában és működési módjában civil „holdudvarosokhoz” és „szatellitákhöz” miként viszonyuljon az adott tevékenység hazai honosításáért, gondozásáért, megvalósításáért vagy megoldásáért felelős állami szervezet, legyen az minisztérium, minisztériumi intézet, intézmény vagy bármi más? Lehetnek féltékenyek, és okuk is lehet rá. El lehet nézni a fejük felett, és akkor mintha nem léteznének. Lehet legyinteni rájuk. El lehet venni eredményeiket, és magukat lehet ékesíteni azokkal. Jól tudom, hogy egyik esetben sincs hová és nincs kihez fellebbezni. Legfeljebb egy új választás sikerében bizakod-

hatnak az így mellőzöttek, s az azt követő helycserében. Vagy a majdani nagyobb figyelemben és segítségben. Abban tehát, hogy *akkor majd* szükség lesz képességeikre, jártasságukra, tudásukra, eredményeikre. Hogy valamikor majd valaminek megoldására céltámogatást kapnak, esetleg szolgáltatási szerződés keretében a professzionális intézmények munkájának egy-egy szeletét el is végezhetik.

Megjegyzem: erre már manapság is van példa, bár ezek nem a rendszer működtetésének természetes logikájából, inkább az eseti kapcsolatok véletlenszerűségéből következnek.

Nagy kérdés, hogy a sokféle helyi egyesület számtalan aktív polgárával *miként épít és tart kapcsolatot az adott té-mával hivatásszerűen foglalkozó helyi (vagy országos) szervezetek és intézmények hálózata?* Tudnak-e róluk? Számítanak-e, építenek-e rájuk? Koordinálják-e velük tennivalóikat? Ha ez mindegyikükkel megtörténnék, közülük senki sem érezhetné magát feleslegesnek. Könnyen lehet ugyanis, hogy sokan éppen *egyesületi szerepük* miatt *érik magukat fontosnak* e világon. Az egyesületek legfontosabb (egyéni) értelme vélhetően éppen ebben van.

S persze abban, hogy *feltárják és szervezik* azt a világot, amelyben élünk. Azt még nem tudom (dehát honnan is tudhatnám!), hogy vajon létük és működésük mennyire *stabilizálja* a társadalmat, mennyire teszi *kikezdehetlenné* azt az ordas eszmék és alvilági mozgolódások számára? Hogy az egyesületek tömegességének milyen és mekkora *társadalomfejlesztő szerepe van?* – meglátjuk majd. Én hiszem, hogy stabilizálja. És hiszem, hogy az egyesületekbe szervezett társadalom kevésbé kezdhető ki bárkik által. És hiszem azt is, hogy az egyesületekben működő helyi társadalom könnyebben találja meg saját és sajátos előrehaladásának útját, irányát, módját. Úgy vélem tehát, hogy *ha a sok ezernyi szervezetben munkálkodó sok tízezer emberre számítanak azok, akikre településeinket és az országot bíztuk, akkor sikerül úgy építeniük a jövőt, hogy az mindannyiunké legyen.*

Azt azonban még ki kellene találni, hogy vajon *miképpen kellene ennek a hazának fölkarolnia a „civiléknél” érzékelhető cselekvőerőt úgy, hogy abból gyorsabban teremtsen hasznot és eredményt, mint amire a hivatalos hatalom egymaga jutna.* Azt kellene mielőbb kitalálni tehát, hogy miképpen erősíthető, az ország érdekében hogyan használható a valami okból *civil* működést választó szakértelem és cselekvőerő. Arra kellene rájönni végre, hogy az ebben aktivizált társadalmi tenni akarás miképpen egyesíthető a központi (az állami) és a helyi (az önkormányzati) szándékokkal. Ki kellene találjuk, hogy azokat ki, hogyan és miképpen gyorsíthatja föl?

Persze elsősorban a magyar államra gondolok. Meggyőződésem, hogy *a mindenkori kormányzat az, amelyik a legtöbbet teheti a hazai civil társadalom fejlődéséért.* Lehet, hogy úgy, hogy gondozásukra hivatalt működtet, állapotát vizsgálva kutatókat alkalmaz, számukra nézvést statisztikát készít – és bár nem akarom lebecsülni az utóbbi

évek ilyen lépéseit, de ez *kevés.* A figyelmen kívül *pénzt is kellene adni* nekik azért, hogy a programmal rendelkezők cselekedni tudjanak, és azért is, hogy aztán a cselekvések alapján meg lehessen különböztetni őket a csak deklarációkban élőktől, vagy a politikai népmozgalmában gondolkodóktól.

Pénzt, de *hogyan?*

Például erre elkülönített *állami céltámogatásból*, és az önkormányzatoknak e célra adott *fejkvótából.* Ha azt akarjuk, hogy *a bennük felszabaduló cselekvőerő a lehető legjobb határfokkal hasznosuljon*, mi más kellene hozzá, mint üzemanyagként a saját kiadásaik fedezetét jelentő, és céljaik elérésével kapcsolatos kiadásaik fedezetéül szolgáló pénz. Az országos kassza a szakembereket összesítő holdudvar- és szatellit-szervezetek esetében jelentene sokat, a helybéli inkább a helyben szervezett egyesületeket szolgálná. Az országos céltámogatási lehetőséggel bizonyára azok élnének, akik valamilyen, általában az őket is foglalkoztató intézmény vagy szervezet cselekvésképtelensége miatt választották a civil ruhát. Ha ez utóbbiba bújva eredményeket értek el, az nem másért, hanem nyilván azért van, mert civil szervezetük hatékonyabban szolgálja céljaikat és szándékaikat, mint főállású munkahelyük struktúrája. A fejkvótából támogatott helybeli egyesületek pedig rendszeres működési alaphoz jutva végre megmutathatnák, hogy mire képesek, egyidejűleg –külön pénzükkel gazdálkodva – társulhatnának is a helyben hasonló célért dolgozó szervezetekkel és intézményekkel. Mellettük immár nem a szegény rokon módján kellene kuncsorogniuk, hanem a koordinált együttműködésre alkut, a megoldandó feladatokban egyességet köthetnének.

Az *állami céltámogatás* központilag, akár a költségvetési törvényben meghatározott szándék, program megvalósításában közreműködő civil szervezetnek adható lehet(ne), amit bármelyikük megpályázhat, a feladat megvalósításához szükséges működési kiadásokat és a béreket is kérve. Régóta él ez a támogatási mód azon a fertályon, ahol a pártállami idők múltával *új struktúrák* épülhettek: a szociális munka területén. Máshol azonban a társadalmiasítás szándéka nem érzékelhető. Ez nem véletlen, hiszen ott nem valami újat kitalálni, hanem *átalakítani* kellett volna a korábbi szerkezeteket (vagyis a fő-és alhivatalokat, és persze ki kellett volna cserélni az ott alkalmazottak zömét, ráadásul jobbára azokat, akik korábban épp-hogy gátolták az ilyen társadalmiasítást!). Ha valahol mégis megjelenik valamilyen központi alap terhére meghirdetett központi pályázati lehetőség, amelyen civil szervezetek is indulhatnak, szövegük leggyakrabban a ködbevész, és legfeljebb csak a díjazottakat olvashatják valamilyen közleményben a pályázók. Ha nincsenek a nyertesek között, se kép, se hang arról, hogy miért ezek, és ők miért nem. Így mérni sem tudják magukat másokhoz, mások szándékaihoz, terveikhez vagy cselekvéseikhez, ezért saját szándékaik, terveik az idő múltával szükségképpen besű-

rűsödnek, bezáródnak. Még ha én nem is gondolok arra, hogy nem a legjobb programok nyertek, az azonban eszembe jut, hogy válasz nélkül hagyva ők mindenfelét gondolhatnak. Ahelyett, hogy a társadalmi, a civil kapcsolatokért felelős hivatalnokok útján eligazítást, segítséget, reményt és biztatást kapna önkéntes elkötelezettségük.

Biztos vagyok abban, hogy ha lenne is központi, a mindenkori költségvetésben elkülönített ilyen-olyan amolyan pénzalap azokra az országosan megoldandó feladatok sokaságára, amelyek során a szervezett civilek aktívizálhatók és foglalkoztathatók lennének, a helyi támogatás és támogatottság ekkor sem lehetne mellőzhető. A civil szervezetek döntő többsége helyben, a helyi ügyek megoldása érdekében szerveződött, és közülük bizonyosan sokan vannak azok, akik cselekvéseikben éppen a pénz híján korlátozottak, és a tennivalókra emiatt képtelenek. Számukra az országos cselekvési lehetőség jobbára érdektelen. Bár nem értem, hogy a mai önkormányzati kondíciókból miért nem kerül számukra támogatás (dehát tulajdonképpen nem nekik, hanem a település általuk megoldandó feladataira!), de tudomásul veszem, hogy ez manapság sok helyütt ilyenre alakult. Valószínű, ha a települések által igényelhető költségvetési normatíva rendelkezésre állna a helyi civil szervezetek foglalkoztatására, ha tehát az állam mintát adna arra, hogy működésüket és cselekvéseiket támogatni lehet és kell, több pénzt használhatnának.

Sokan mondják, hogy egyre hűvösebbek az emberi kapcsolatok, hogy egyre inkább automatikusan és magányosan élünk. Sokan mondják, hogy egyre kisebb az a horizont, amit át- és beláthatunk. Sokan érzik úgy, hogy nem vezérelhetik immár saját sorsukat, bár azt hiszem, hogy korábban is csak illúzió volt, hogy maguk vezérlik azt. Sokakban él nosztalgia a múlt idő magát közösségnek álcázó, és magára különös díszként közösséget hazudó, de néha és néhol valódi közösségi élménnyel is szolgáló alkalmairól. Mert hol vannak már az ügyetlen, de jókedvű amatőrök? A tömeges focicsapatok? Hová tűnt lelkes közönségük? És hol vannak a teadélutánok, az ötörai teák, a tánciskolák? Hol vannak a nagy társasággal járó rendszeres pincszerek, a különféle társaságok jókedvű gyalogtúrái, a turistaházak egymással összebarátkozó bakanocsosai, a sátortáborok esti közös tábortüze? És hol vannak a múlt idő ifjúsági klubot alapító és építő társaságai, és hol a kultúrházak számtalan szakköre?

Bizonyára sokan vannak, akiknek mindebből valami még megmaradt. És bizonyos, hogy teremtődtek új formák és alkalmak még akkor is, ha azok tömegessége és zaja sokak számára riasztó. Bizonyos azonban az is, hogy a végképp elmúlt formák nem támadnak fel újra, és bizonyos, hogy az új idők új szerveződéseket kívánnak.

Az érdeklődés, az érdek, a szükség, a hiány mentén szaporodó, az együttműködésre lehetőséget adó civil szervezetek

ilyenek. Többször tízezer társaságban százazreket szerveznek és foglalkoztatnak.

Szerveznének és foglalkoztatnának, ha igazi figyelem kerülne rájuk.

SZERZŐINK

Andrássy Mária 1935-ben született Budapesten. Könyvtáros, szociológus. A Magyar Művelődési Intézet egykori munkatársa, a Magyar Fotográfusok Háza Pécsi József Szakkönyvtár munkatársa.

Beke Pál 1943-ban született Budapesten. Népművelő, a Magyar Művelődési Intézet főigazgatója, a Közösségszolgálat Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Bóka Mária 1946-ban született Vaszaron. Népművelő, a székesfehérvári Megyei Művelődési Központ főtanácsosa.

Halász Péter 1939-ben született Budapesten. Agrármérnök, népművelő, a Magyar Művelődési Intézet munkatársa, a Honismeret című folyóirat főszerkesztője.

Dr. Koncz Gábor 1950-ben született Sátoraljaújhelyen. Közgazdász, a Magyar Kultúra Alapítvány igazgatója.

Lévai Júlia 1948-ban született Budapesten. Tanár, publicista, az Esély című szociálpolitikai folyóirat szerkesztője.

Lukácsné Mezei Éva 1943-ban született Budapesten. Pszichológus, a Zuglói Nevelési Tanácsadó munkatársa.

Mátyus Aliz 1948-ban született Zalaölvön. Író, népművelő, szociológus, a Magyar Művelődési Intézet Szín című szakmai folyóiratának főszerkesztője.

Pécsi Györgyi 1958-ban született Zalaszentgróton. Szerkesztő, kritikus, az Új Könyvpiac című lap főszerkesztője.

Pordány Sarolta 1954-ben született Cecén. Tanár, népművelő, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Közművelődési Főosztályán vezető főtanácsos.

Sz. Tóth János 1947-ben született Hajmáskéren. Szociológus, a Magyar Népfőiskolai Társaság elnöke. A társaság folyóiratának – Művelődés Népfőiskola Társadalom – felelős szerkesztője.

KÖZMŰVELŐDÉSI JÖVŐKÉPÜNKRŐL

Karácsony Sándor anyanyelvén

„A népművelésben más műveli a népet, a szabadművelődésben maga művelődik a nép – ahogy igénye és kedve tartja”
Új Szántás, 1947

Az Országgyűlés által elfogadott új 101/2001-es felnőttképzési törvény hátulnézetből egy történetileg igen fontos előrelépés, hogy a Magyar Köztársaság is kialakítsa a következő években az élethosszig tartó tanulás átfogó művelődéspolitikáját. Előlnézetből egy szerény első lépés, hogy az óvoda, a közoktatás, felsőoktatás, közművelődés, tudományos kutatás egészét a jövő számára megtervezett európai tanuló társadalmak sorába rendszerezze. A törvény néhány szó erejéig használja csak a közművelődés kifejezést, jelezve, hogy a felnőttképzés és a közművelődés közötti kapcsolatok erősítésére van szükség. Kérdés, miért lett a törvény ilyen szűkszavú a közművelődéshez való viszonyában, s hol tart a közművelődés, ha már neki 1997-ben született egy törvénye?

Valójában hogyan történhetett meg, hogy ez az új törvény nem lett bőkezűbb a két szabályozási terület szintézisének elkerülhetetlen megközelítésében? A közművelődés már előbbre tart a saját szabályozásában 1997 óta? Vagy a felnőttképzési törvény ugrott előre, s a közművelődés jelenleg még nem fér bele jobban? Sajnos mindkét törvény korlátairól szóló hosszabb elmélkedés oldhatná fel ezt a dilemmát.

Korlátaink lényegében a hagyományainkból származnak, de nem igazán a legjobb nemzeti hagyományaink érthetőek ez alatt, hanem az elmúlt negyven-ötven év „hagyományai” és nehézsége. Ha több mint ötven évet ugrunk vissza, s Karácsony Sándor szabadművelődési fogalmát vesszük elő, annak tartalmával együtt, máris világosabb az összhang. Karácsonynál a „társas lélektani” alapon folyó nevelésben, amely a polgárok szabad akaratából és önkéntes szerveződése alapján, közösségeiben valósul meg, a mai értelemben vett közművelődés és a felnőttképzés egyaránt benne van. A javaslat lényege szerintünk „karácsonyi”, vagyis anyanyelvünket vissza kell helyezni jogaiba és a szavak értelmét újra meg kell keresnünk. Az Európai Unió mai célkitűzéseinek közvetlen átvétele persze egy idegen hatású, fordítás nyelv másolásának tűnik, ám mélyebb értelmét kutatva találhatjuk csak meg, hogy számunkra, múltunkra támaszkodva mi lehet a magyar nemzeti művelődés jövőképe, a felnőttképzés és közművelődés differenciált sokszínűség alapuló egysége.

Nézzük a felnőttképzési törvény ígéretes korlátait. A jogszabály a szakképzés központú intézmény és tevékenység rendszer megerősítésére összpontosít, s a közoktatás, felsőoktatás primátusa mellett nem érte el szemléletileg

egyrészt annak a követelménynek a megfogalmazását, hogy az iskolán kívüli és rendszeres oktatáson túli felnőttképzés egyre fontosabb szektorrá válik a rendszer egészében, másrészt azt a követelményt, hogy egy ún. „tanuló társadalom” megteremtésében az oktatás, képzés, kultúra egészének átalakítása válik szükségessé az „élethosszig tartó tanulás” jegyében. A szemléleti változás alaptulajdonságai közé tartozik az európai gyakorlatban, hogy oktatás helyett egyre gyakrabban a tanulás kifejezést használják. Oktatást csak bizonyos intézmények és személyek végeznek, főleg iskolák, tanulni mindenki tanul, minden életterében és szakaszban. Így a tanulás tartalma bőven megfelel a magyar művelődés fogalmának. E felfogás szerint minden tanulási forma egyformán fontos, a formális, nem-formális és az informális tanulás. A megfelelő dokumentumok még tovább mennek, és láthatóan a formális tanulás válságának felfedezéseként azt hangsúlyozzák, hogy a formális tanúlással szemben előtérbe kerülnek a nem-formális és informális tanulás formái. Miközben a magyar szóhasználat a tanulás szótól elborzong, és a frusztrált iskolai emlékeket hozza elő, ez a gondolatmenet pont ellenkezőleg, olyan felnőttképzés megteremtését tartja kívánatosnak, ahol kigyógyíthatók az iskolai kudarcok, mi több, maga az alapiskolázás kell olyanra váljon, ami az egész életen át tartó tanulást megalapozza. Tanulási készségekben és motiváltságban egyaránt. Az utóbbi fél évtizedben még egy toldalék került a tanulás elé: kialakult az „élethosszig tartó tanulás” fogalma. Magyarul igazán nehéz állandó jelleggel gyakorolni a kifejezést, ami azt fejezi ki, hogy egyszer s mindenkorra vége a lineáris, egyéni életútnak, amikor a másfél-két évtizedes fiatalkori tanulást felváltotta a biztos állásban eltöltött munkavégzés a nyugdíjig. A tanulás és munkavégzés állandó, váltakozó és együttes jelenlétére lett szükség, sőt a „tudás gazdaság” üzemeiben maga a munkavégzés egy állandó tanulást jelent. Érthető tehát, hogy amikor a 2000 márciusi lisszaboni csúcs, a „Memorandum az élethosszig tartó tanulás” koncepciójának megformálásáról döntött, akkor az európai térség globalizációs versenyképességének hosszú távon történő megerősítése volt a fő gazdasági és politikai motívációja. Egy óriási paradoxon jött létre, vagyis az utóbbi évtizedekben az UNESCO humanisztikus tanulásfejlesztési koncepciója háttérbe szorult, és a gazdasági növekedés neoliberais elgondolásának alávetett „humán erőforrás fejlesztés” vette át a vezénylő szerepet. S miközben a globalizációs tőke a rendelkezésre álló munkaerő források tekintetében egyre erőteljesebb terjeszkedési korlátokba ütközik, az OECD, a Világbank és más globális aktorok váltak a képzési-tanulási reform főszereplőivé, s az oktatás

és tanulás szakértők és kutatók lemaradtak. A piaczgazdaság új kihívásainak megfelelő pozitív argumentumok viszont részben bekerültek a tanulási reform elgondolásokba. Cseppet sem veszélytelen helyzetről van szó, hiszen a változásra képes, befolyásos világgiazi tényezők majdnem mindent képesek a maguk képére formálni. Alapdilemma tehát nemzetközileg, hogy a megfelelő egyensúly kialakítható e? A tanulás minden formájának egyenrangúsága általánosságban teszi kérdésessé a szakmai és általános képzés eddigi viszonyát. A nyugati gyakorlatban két alapvető tendencia figyelhető meg az elmúlt évtizedekben. A szűk szakmai profilok helyett az általános képzettség és műveltség előtérbe kerülése, és a végzettség helyett és mellett a tényleges kompetenciák megszerzése. Miközben tehát a magyar szakképzés a XX. századi posztindusztriális társadalom hagyományos szakma képén alapul és „bizonyítvány, papír” központú, az átfogóbb szakmai profilokat kialakító nyugati szakképzésben az ún. kompetencia alapú képzés vált zsinórmérvé. A tényleges kompetencia, a használható tudás és ismeretek mellett legalább olyan fontosnak tart két további alkotóelemet: a tényleges gyakorlati készségek elsajátítását, és a magatartás és értékek fejlesztését a személyiségben.

A magyar helyzetet jellemzi egy kutatás, amit a Szent István Egyetem végzett 2001 második felében, amiben 200-200 dél-alföldi és nyugat-dunántúli vállalat munkae- rő készség igényeit mérték föl. A meglepő szomorúságú eredmény úgy foglalható össze, hogy amíg más téren számos jelentős különbség található a két térség között, a kutatott tárgy esetében nincs ilyen különbség: a vállalatok pegazusokról álmodoznak, és valójában ígáslovat akarnak. Vagyis a kutatás első fázisának kevés számú eredményéből megkockáztatható megállapítani: a gazdasági szereplőket még nem érintette meg a versenyképes tudásgazdaság készségigénye, az oktatás egésze pedig még távolabb áll attól, hogy ennek megfelelő kompetencia alapú képzési gyakorlatot folytasson. Ki fogja ezt helyreigazítani, akkor, amikor az előrejelzések szerint 2005-ben az EU munkae- rő 30%-a 45 év feletti lesz? Nyilván nem a közoktatás és az iskolarendszer, hanem a közművelődés- felnőt- tképzés intézményrendszere.

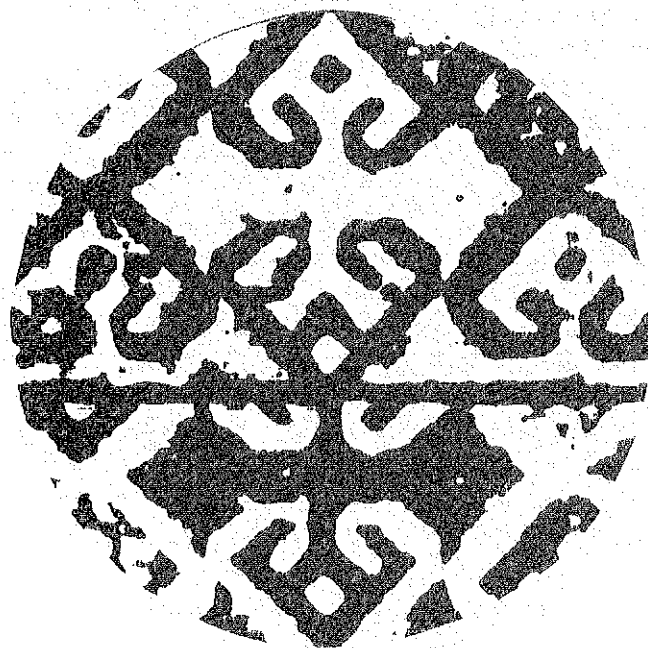
Még egy „felfedezés” kapcsolódik az élethosszig tartó művelődés utóbbi öt évének kutatásaihoz, ez pedig a felnőt- t lakosság alapkészségeinek állapota. 1995 óta egy új összehasonlító kutatási módszer alapján a kanadai KSH és az OECD évente újabb országokat bevonva átfogó elem- zéseket készített a 16 – 65 év közötti felnőt- tek írás-olvasás- számolás és kommunikációs készségeiről. Magyarország, mint OECD tagállam szintén bekerült ebbe az adat- felvételbe, és 2000-ben publikálták a Literacy in Infor- mation Age című legfrissebb anyagot, amely a világ né- pességének 10%-át, a megtermelt GDP több mint 50%- át képviselő 20 OECD ország adatait mutatja be. Hazánk az összes mutató tekintetében majdnem mindig az utolsó négyes-ötös csoportba tartozik, közvetlen szomszédaival,

valamint Portugáliával és Chilével együtt. A vaskos kö- tet fő mondandója, hogy a felnőt- tek 25-75% közötti vál- tozó aránya nem éri el a mai követelményeknek megfele- lő minimális alapkészség szintet. Vagyis Magyarország kö- zelebb esik a 75%-os arányhoz, mint a svédek, akik a 25%-hoz tartoznak közelebb. Az elmúlt 6-7 évben az eredmények sokkolták a kormányokat, ami nagyszabású alapkészség fejlesztési nemzeti programok kialakításához vezetett. Az elmúlt év egyik legcsattanósabb vitapontjává vált az EU politikusok azon elvárása, hogy digitális alap- készségekhez kell juttatni mindenkit. De hogyan lenne az lehetséges a hagyományos alapkészségek ilyen fokú hiá- nyosságai mellett? – kérdezték a felnőt- tképzési szakembe- rek. Más kutatási adatok alapján tehát a finneknek és svédeknek a felnőt- tek körülbelül 40-50%-át kell meg- nyernie, hogy hatékonyan bevonják őket a tanuló társa- dalomba, míg a lengyeleknek és magyaroknak a felnőt- t lakosság 80-95%-át. A globalizációs képzési technokraták – tetszik, nem tetszik alapon – nem véletlenül hangsú- lyozzák a nem-formális és informális, elemi tanulási for- mák és a tanulási környezet szempontjából nagy fontossá- gú kisközösségi, civil szerveződések jelentőségét. Közpon- ti alaptémává vált a társadalmi kirekesztettség és a margi- nalizált társadalmi rétegek bevonása, a tanulás tömegkul- túrájának kialakítása. Nagyjából felsoroltuk azokat a leg- fontosabb pontokat, amelyek a felnőt- tképzési törvény korlátait és feladatainkat jelentik. Nem hihetünk abban, hogy a gondolkodást majd a multinacionális tanulás gyá- rosok, vagy a széplelkű képzési szakértők szemlélete vál- toztatja meg. Csak abban lehet bízni, hogy a társadalmi demokrácia növekvő kudarcai és sikerei, és a gazdasági verseny frusztrációi és eredményei kényszerítik ki a helyes elgondolások térnyerését. Ebből azonban nem maradhat ki a megreformált közművelődés, ha célkitűzése alapján valóban képessé tud válni arra, hogy társadalmi funkcióit megtalálja. Technikai, államháztartás gazdálkodási szin- ten megint arról van szó, mint a 90-es évtized elején, hogy képes e egy intézményrendszer új pályára állni és megfelelni, vagy a Világbank hoz létre új, drága és büro- kratikus intézményeket a mi kontónkra. Mert ez történt a 90-es években, és a művelődési házak kimaradtak. A megfelelések közül is az egyik elsőszámú kérdés, hogy az EU memorandumban emlegetett „foglalkoztathatóság központú” tanulás támogatásával szemben hogyan lesz képes teret nyerni az „aktív állampolgárság” létrehozását célzó tanulás támogatása. Látható, hogy a megkövült szó- mágia bűvkörében élő művházaknak az egyik feladat a közművelődés számára a szóhasználat megújítása. Ezt gya- koroltuk már akkor, amikor a megfelelő pártkongresszus- ok vezérmotívumait lefordítottuk a művelődési házi élet- ben maradás parancsára. Ám „karácsonyi” értelemben a magyar észjárás – amely Karácsony szerint az indoeurópai észjárás antitézise – jogaiba történő visszahelyezése nem- csak szóhasználat, hanem egy mélyebb értelemben meg- újult nemzeti gondolkodás tükré is kell legyen. Egy új

gondolkodás mércéi szerint tehát a közművelődési intézményrendszernek leltárt kell készítenie arról, hogy mint a nem-formális és informális tanulás jelentős színtere, hogyan képes eladhatóbb szerepet vállalni a környezetében élő fiatalok és felnőttek nemzeti vagyont jelentő kompetenciáinak gyarapításában. Egy példával szeretném ezt illusztrálni a tanulás új formáinak kialakítását sürgető EU-s szakmai ajánlások alapján az értékelés területén. A tevékenység célja a tanulás minden formája és szintje (formális- nem-formális, informális, alap, közép és felső fokú) értékelési eljárásait magába foglaló eszközök kialakítása, és a felnőtt tanulók (egyének) a felnőtt tanulókat oktatók (személyzet) és a felnőttképzési szolgáltatók (intézmények) számára történő biztosítása. A tanulás értékelésének legfontosabb szintje az egyéni értékelés és önértékelés. Az értékelés funkciója, hogy az adott célnak és szintnek megfelelően átláthatóvá tegye a tanulási teljesítmény mérését, a ténylegesen megszerzett kompetenciák, tudás azonosítását, és a tanulási program folyamatában a tanulási célok, a módszerek és formák a felnőtt tanuló, a tutor-tanár és az intézmény által történő további, helyes megválasztását és módosítását. A tanulás értékelése lehetővé teszi, hogy az általánosan kialakított tanulási programok figyelembe tudják venni az egyéni igényeket, sajátosságokat. Az értékelés további alapvető fontosságú funkciója, hogy a kívánatosan sokféle tanulási igény és a hasonlóképpen sokféle tanulást segítő szolgáltató ellenére egységesen biztosítsa a tanulás minőségi eredményeit. Az értékelés egy másik alapvető funkciója, hogy az előzetesen megszerzett (munkavégzésben felhalmozott, tapasztalati úton nyert stb.) tudást és kompetenciákat azonosítsa, és lehetővé tegye formális elismerésüket, akkreditációjukat, amellyel lehetővé teszi az egyes tanulási formák és szintek közötti átmenetek és továbbhaladás nagyobb eredményességét, valamint a munkaerőpiaci, elhelyezkedési rugalmasság növelését. A felnőtt tanulók, a tanárok és a szolgáltató intézmények önértékelési eljárásai különös súllyal esnek latba az önfejlesztés tudatos kialakításában. Az értékelés elengedhetetlen eszköz az egyén önbizalmának, motiváltságának és tanulási képességének növekedésében, a tanár esetében a szakmai önképzés része, az intézmények szintjén pedig a minőségi menedzsment fejlesztése terén játszik szerepet. Erre a művelődési ház vezetője azt fogja mondani, hogy ők a színjátzó csoportban, a kórusban és a bélyeg szakkörben olyan tevékenységeket végeznek, amelyeket nem lehet „tanulásként értékelni”, és fölösleges is. Valóban nem egyszerű feladatról van szó, ha a 80 éves volt latin tanárunk elvárásaiból indulunk ki. De például az északi országok számára mintának tekintett norvég kompetencia reform koncepcióban az ún. puha kompetenciák, az értékek, attitűdök, társadalmi kompetenciák, mint személyes vagyont helyet kapnak az egész munkaerőpiaci megmértetésben. Mivel ezek hagyományos módon nem mérhetők, a norvégok azt javasolják, hogy azonosítsuk azokat a tanulási tereket,

ahol ezeket az igen fontos készségeket elsajátítják, s a „tanulási terekben” eltöltött tevékenység számossága alapján ezt be lehet fogadni. A bizonyítványt nem adó északi népfőiskolák tetszés szerinti kurzusain való részvételért évtizedek óta kredit pontok járnak, amit a felsőfokú továbbtanuláskor elismernek. Ismerünk olyan, a Socrates programban támogatott jelentős nemzetközi fejlesztési vállalkozást, amely a felsőoktatásban bevezetett modul és kredit rendszerre alapulóan akarja kifejleszteni az „élet-hosszig tartó tanulás” kredit és modul rendszerét. Kétségtelen, hogy először a felsőoktatásban elindult tanulás értékelés, minőségbiztosítás és a többi eljárás a piaccgazdaság szubkultúrájából került át a non-profit oktatási szférába. De a jól megalapozott nem-formális művelődési szektoroknak megvan a saját biztos azonosságtudata, hogy ezekből a módszerekből, ami ésszerű átvegyék, és a maguk képére alakítva, hasznosítsák az oktatási-képzési rendszer egészében. Az napi kérdés, hogy a felnőttképzési törvény által létrehozandó testületekben tud-e megfelelő képviselőt biztosítani a közművelődés, s vajon lesz-e előbbre lépés a közművelődés és felnőttképzés közötti kapcsolat törvényben előirt közelítésében. A tét valójában sokkal nagyobb: a társadalom drámai kihívásokkal néz szembe, miközben egy valamikor kiépített intézményrendszer félkarú óriásként, a perifériára szorulva vesztegel, egyre leértékelődve.

Február végén Földesen ülték meg Karácsony Sándor halálának 50. évfordulóját, s a program mottójául azt választották Karácsonytól, ami 2002-ben aktuális a nem-formális felnőttképzés legjelentősebb intézményi rendszerére, a közművelődésre is: „Hármas feladat előtt állunk. Nevelésünket a szerint amint bajaink diagnózisa diktálja, egyszerre kell modernné, magyarrá és hatékonyvá tennünk.”

AZ ÉLETHOSSZIG TARTÓ TANULÁS FELTÉTELEI

Felnőtt-oktatási konferencia Szingapúrban 2001

Bevezető

Maga nem tud semmit, ha csak két napja van itt, s könyvekből akar tájékozódni. – Mondta barátságosan nevetve egy taxisofőr, s azonnal belekezdett egy kis-előadásba kedvenc témájáról, a Szingapúrban bejegyzett mintegy háromszáz vallásról. Így, legnagyobb meglepetésemre, hirtelen beleszóltam egy „véletlenül megtörténő tanulás” (accidental learning, incidental learning) helyzetbe, amelyről a másnap kezdődő konferencián beszélni szándékoztam.

2001. november 19-21. között *Élethosszig tartó tanulás – Intézkedések, részvétel, lehetőségek (Lifelong Learning – Provisions, Participation and Possibilities)* címmel nemzetközi konferenciát szervezett a SACE, a Szingapúri Folyamatos Tanulás Egyesülete (The Singapore Association for Continuing Education) és az EAFAE, a Kelet-Ázsiai Felnőttoktatási Fórum (East-Asia Forum for Adult Education).

A házigazda szingapúri felnőttoktatási szervezet vezetőit hosszabb ideje ismerem, hiszen Chia Mun Onn az egyesület elnöke már többször is járt hazánkban, s a legutóbbi alkalommal David Wonggal, a szervezet alelnökével közösen nagyon sikeres előadást tartottak országuk felnőttoktatásáról Budapesten. Chia Mun Onn-nal a *Meeting in Finland* elnevezésű felnőttoktatási világtalálkozón ismerkedtem meg 1990-ben, Helsinkiben. Azóta vagyunk baráti kapcsolatban, így örömmel, s nagy kíváncsisággal utaztam el országába.¹ Bár a repülőút tizennégy órás volt, a konferencián tapasztalt barátságos légkör, s a szakmai előadások magas színvonala kárpótolt a hosszú utazásért.

Mint minden távoli országról, Szingapúrról is keveset tudunk. A média ugyan folyamatosan közöl híreket a „kis tigriscskék” gazdasági sikereiről, de az ország korábbi történetéről, s a cikkem szempontjából itt kiemelten fontos területeiről, a felnőttoktatásról kevés a tudásunk. A gyors tájékozódáshoz az Internetet ajánlom, ugyanis az országnak igen jól megszerkesztett, színes, informatív, technikailag nagyon magas szintű ország-portálja van, s minden fontosabb intézményéről, szervezetéről gazdag anyag található a Weben. A gyors tájékozódás érdekében magam Baker, J. könyvét vásároltam meg, amely nem túl részletezően, de alaposan áttekinti ennek a régióknak a történetét, s az ország hihetetlenül gyors fejlődésének eredetét, összetevőit (Crossroad – A Popular History of Malaysia and

Singapore. Times Books International, 1999. Singapore.).

A Szingapúri Folyamatos Tanulás Egyesülete (The Singapore Association for Continuing Education – SACE) tevékenységéről

A szervezetet 1979-ben hozták létre, azzal a céllal, hogy felkeltse az érdeklődést a folyamatos tanulás iránt, s támogassa annak továbbfejlesztését; elősegítse a felnőttoktatás területén működő más hazai és külföldi szervezetek közötti együttműködést; információs szerepeket lásson el; támogassa a kutatást és a szakmai publikációk megjelentetését; járuljon hozzá a szakemberek továbbképzéséhez; szervezzen nemzeti és nemzetközi szemináriumokat, konferenciákat a felnőttoktatásról.

A SACE etikai kódexében az alábbi pontok olvashatók a felnőttoktató kötelezettségeire vonatkozóan:

– a programok szervezésekor a jogszabályok betartásának érvényesítésére törekszik,

– elismeri a felnőtt tanulásra való alkalmasságát, a tanulás hasznosságának elfogadtatásáért dolgozik, s küzd a helyi tanulási lehetőségek megteremtéséért,

– hiszi, hogy a felnőtt önállóan is képes tanulni, s tanácsot nyújt ahhoz, hogy a felnőtt tanuló a számára legmegfelelőbb képzést tudja kiválasztani,

– elfogadja, hogy a felnőtt gazdag élettapasztalatával képes kiegészíteni a tananyagot, beépíti ezeket a tananyagba, s ezzel produktív tanulási környezetet hoz létre,

– keresi a személyes képességeinek javítását segítő lehetőségeket, s folyamatosan felfrissíti tudását a legújabb kutatások és módszerek tekintetében.

A konferencia szervezéséről

Természetesen időben megkaptam a konferencia négy oldalas tájékoztatóját, amely részletesen ismerteti a rendezvény célját, a főbb, meg tárgyalandó témaköröket, valamint tájékoztat arról, hogy kinek a számára lesz hasznos, kinek érdemes elmenni és időt áldozni az eseményre.

Előzetesen, gondolatébresztőnek az alábbiakat fogalmazta meg a szervezőbizottság: Az életen át tartó tanulás előmozdítását a kormányzatok, az üzleti szektor, s a civil szervezetek is egyre inkább az elsődleges feladataik közé sorolják. Ennek a tanulási folyamatnak a célja a képzett és innovatív munkaerő, valamint az aktív állampolgári magatartás kialakítása, olyan mozgalom, amely a tanulás rekreációs szerepét is, s a szakmai karrierépítést is elősegíti. A közösségek szintjén az életen át tartó tanulás megvalósulásának kulcskérdései: biztosított-e, s valamennyi korosztály számára biztosított-e a tanulóhoz való hozzáfé-

¹ Az utazás anyagi költségeit egy felnőttoktatással foglalkozó hazai vállalkozás támogatta, melyért ez úton is köszönetet mondok.

rés; a tanulás infrastrukturális feltételei rendelkezésre állnak-e; lehetőség van-e a folyamatos tanulás érdekében az oktatás hagyományos struktúráiban meglévő akadályok elhárítására. Az egyén szintjén az életen át tartó tanulás gyakran nagy időfoglaltságot, s erőfeszítéseket igénylő feladat, s valódi kihívás, melynek tétje, hogy a globalizáció és az IT forradalom korában képes legyen helytállni, meg tudja tartani munkahelyét, s tudását tekintve is foglalkoztatható maradjon.

A konferencia ideje alatt felajánlott három nagy témacsoport az alábbi kérdéseket fogta át:

– Azon intézkedések, politikák, jogszabályok, központi programok áttekintése, melyeket a kormányzati-, az üzleti- és a civil szektor tesz az életen át tartó tanulás elősegítése érdekében.

– A tanulásban való részvétel kérdéseinek megvitatása, mivel gyakran nem azok vesznek részt a felnőttoktatási programokban, akiknek a legnagyobb szüksége lenne erre, hanem azok, akik olyan helyen élnek, olyan helyzetben vannak, hogy hozzá tudnak ahhoz férni. A fő kérdések minden országban: Hogyan lehetne a tanulásban való részvétel hatékonyságát javítani? Hogyan, milyen eszközökkel lehet fenntartani a tanulás folyamatosságát nemzeti és egyéni szinten? A különböző életkorú tanulók közül kik azok, akik jó közérzetűek, munkahelyi és szakmai tudásuk tökéletesítése érdekében vállalják a tanulást?

– A tanulási lehetőségek, módszerek kérdéskörének áttekintése: Egyre nyilvánvalóbb, hogy a tanulás, különösen a felnőttkori tanulás nem osztálytermekben történik, hanem az élet szélesebb területén, múzeumokban, könyvtárakban, s legfőképpen az otthonokban. A tanulás módja is nagyot változott, egyre inkább felváltja az osztálytermi, nagycsoportos tanulást a kisebb csoportokban történő tanulás, a tanulópárookra épülő tanulás, a távoktatás, a nyitott- és Internetes tanulás, az önirányító tanulás, a mentor segítségével történő tanulás, kalandokon keresztül, kalandos helyzetekben megélt tanulás, a generációk közötti kommunikációra épülő tanulás.

A nemzetközi konferencia céljai között szerepelt, hogy lehetőséget adjon a kutatóknak a témához kapcsolódó legfrissebb eredményeik bemutatására; s összehasonlító megfigyelések megtételére az ázsiai és a más kontinensek vonatkozásában. Külön kiemelt téma volt az időskorúak tanulásával kapcsolatos kérdések megbeszélése.

A konferencia tartalmi kérdéseiről

A kormányzati szektort képviselő előadók részletesen kidolgozott, számokkal, érvekkel, fejlesztési programokkal alátámasztott tájékoztatókat tartottak. A konferenciát a munkaügyi miniszter nyitotta meg, hangsúlyozva a felnőttkori tanulás jelentőségét a humán erőforrás fejlesztése, s országa gazdasági fejlődési dinamizmusának megőrzése összefüggésében. Később egyik munkatársa részletesen bemutatta a hosszabb távú fejlesztési elképzeléseket, ez nem jogszabályok bemutatását, s elemzését jelentette, ha-

nem a gazdasági célokhoz kapcsolódóan az elkövetkező tíz évre vonatkozó, foglalkoztatási csoportokra lebontott átképezési feladatokat. A programban önálló fejezetet kapott a külföldről behívandó munkaerő feltételezett, elvárt szakismerete is.

A további előadásokat jeles ázsiai és amerikai felnőttoktatási szakemberek tartották. A Dél-Koreában, Tajvanon, Hongkongban, Makaóban dolgozó kutatók rendszeresen jelentetnek meg írásokat a világ vezető felnőttoktatási, humán fejlesztési lapjaiban. Sajnos nevük nálunk nem ismert, tudományos munkásságukról alig, vagy egyáltalán nem hallani itthon. Az érdeklődők számára a szülői egyetem (Seoul National University) kiadásában megjelenő, angol nyelvű *Asia Pacific Education Review* (APER) olvasását ajánlom.

A teljesség igénye nélkül felsorolok néhány előadót: A fenti újság kiadója, neves kutató, Dr. Kim Shinil az élethosszig tartó tanulás dél-koreai tapasztalatairól számolt be. Dr. Chan Choon Hian kanadai professzor az élethosszig tartó tanulás egyéni tervezését, a tanuló személyére lebontott tanulási stratégiákra vonatkozó kutatását ismertette. Igen nagy sikerű előadást tartott az élethosszig tartó tanulás kritikai megközelítéséről Dr. Tan Tai Wei kínai professzor, aki meditatív, a kínai filozófiára épített előadásában be is mutatta a kritikai megközelítés módszertanát. Cheng-Yen Wang, a Kínai Felnőttoktatási Egyesület ügyvezetője az életen át tartó tanulás és Tajvan gazdasági fejlődésének aktuális kérdéseit elemezte. A leg-sikeresebb, legnépszerűbb előadó Dr. Lim Chan Yong volt, aki a szingapúri idősek tanulási akciócsoportjának vezetője, s életkora jóval meghaladja a nyolcvan esztendő-t. A legmodernebb informatikai megoldásokat tartalmazó előadásában, a nagyon idős és bölcs emberekre jellemző nagy derűvel számolt be az időskori tanulás nehézségeiről. Voltak rangos amerikai, és európai előadók is. Számomra nagyon tanulságos volt látni az előadók kutatás-módszertani és informatikai felkészültségét. Természetesen a tudományos ismereteken kívül igen magas szintű angol nyelvtudással is rendelkeznek a szakemberek, ugyanis mindegyikük tanult vagy kutatott valamelyik nagy amerikai, ausztráliai vagy európai egyetemen. Ezt nem csak a nagyon gondosan összeállított konferencia dokumentációból tudtam meg, hanem az ismerkedő beszélgetések c lején ők maguk is közölték. Magánbeszélgetésekben azt is elmondták, hogy a családjuk arra gyűjti a pénzt, hogy a gyerekeik a legjobb külföldi magánegyetemen tanulhassanak. A tanulás, s a tudással megszerzhető presztízs és siker központi rendezőelvé az életüknek, befektetés, amelynek meg kell térülnie anyagilag is a család számára. Beszéltem fiatal kutatókkal is, ők a tudományos életben jelenlévő szinte kibíthatatlanul kemény versenyt emlegették.

Előadásomban a hazai közművelődési intézményekben szervezett művészeti és szakmai tanfolyamokról beszéltem, s bemutattam egy rövid képösszeállítást a budapesti

közművelődési intézményekben az elmúlt tíz évben szervezett tanfolyamokról.² Az volt a célom, hogy bemutassam, bizonyos lakossági csoportok számára nagy jelentősége van a településükön szervezett kulturális rendezvényeknek, hiszen ezeken nagyon sok ismeretátadás történik. Előadásom címe is a helyi kulturális életben történő aktív részvétel jelentőségét emelte ki (*Learning through Active Participation in Local Cultural Life in Hungary*). Sajnos elkövettem azt a hibát, hogy nem általánosabb, a hazai felnőttoktatási rendszer egészét bemutató előadással készültem fel, ugyanis kölcsönös a tájékozatlanság, az általam elmondott felnőttoktatási rész-problémát nem tudták az ország képzési rendszerének egészébe elhelyezni az ázsiai résztvevők.

Néhány megfontolandó tanulság

Hasonló régiós együttműködésre, olyan szakmai civil-szervezetre, mint az EFAFE (Kelet-Ázsiai Felnőttoktatási Fórum – East-Asia Forum for Adult Education) a mi régióinkban is nagy szükség lenne. A kelet-közép európai felnőttoktatási kutatók is tartják a kapcsolatot egymással, hiszen évek óta vannak régiós összejövetelek, de nincs olyan szervezet, amelyik a régiós együttműködést szervezné.

Az élethosszig tartó tanulás nemzeti szintű, stratégiai célja ezekben a kelet-ázsiai országokban egyértelműen a gazdasági fejlettség megőrzése, az ország versenyképességének növelése. A számomra új, s megfontolandó tapasztalat az volt, hogy az ezzel kapcsolatos, lakosság számára megfogalmazott kormányzati „üzenetek” nagyon egyértelműek és világosak, sokkal konkrétabbak és pontosabbak, mint nálunk. Nem csak azt hallja a lakosság, hogy tanuljon, mert az hasznos, s életminősége, közérzete javításához is szükséges, hanem konkrétan tudja, hogy mit kell tanulnia, s milyen ütemben.

A tanulás hete szingapúri programjáról

Aktualitása miatt röviden bemutatom a Szingapúrban „Tanulás-expo 2001.” címen megrendezett, világszerte tanulás heteként ismert, s lassan nálunk is elinduló programsorozatot.³ Ennek a fesztiválnak, „ünnepnek” az a célja, hogy felhívja a figyelmet az életen át tartó tanulás fontosságára, s bátorítsa a tanulni szándékozókat. Minden ország saját lehetőségei és ízlése szerint rendezi meg ezt az ünnepet. Az alábbi információkat a szingapúri expo katalógusából szereztem.

Az exporól színes, igen jól tervezett „útvonal”-térképét jelentettek meg a szervezők, hogy könnyen tájé-

kozódhassanak az érdeklődők. Természetesen az Interneten is külön honlapja van az exponak.⁴ Négy nagy tematikus kiállítási területet lehetett meglátogatni, kettőt a családoknak, kettőt a felnőtteknek szántak. A két eltérő látogatói útvonal azonban találkozott a kormányzati e-szolgáltatási (elektronikus információ szolgáltatási) kiállítási területnél.

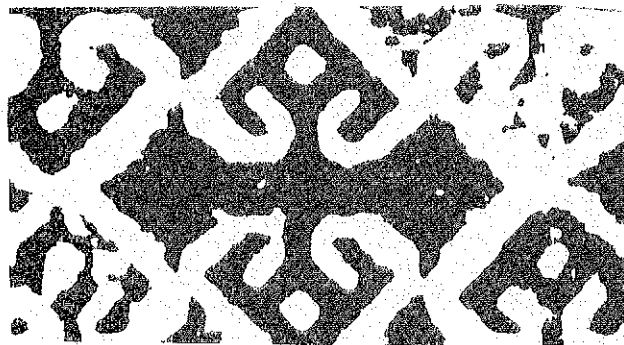
A családoknak, azaz a katalógus szerint a gyermekeknek, szülőknek és időseknek ajánlott útvonal *első állomása* az Ázsiai Gyermek Expo (Asian Children's Expo), melyet azzal a céllal hoztak létre, hogy fejlessze a gyermekek tanulási képességeit a legmodernebb oktatási és kreatív tanulást segítő taneszközök és szolgáltatások felhasználásával. Az interaktív tanulást bemutató tananyagok, játékok és kísérletek segítségével próbálhatták ki a látogatók, s új tanulás élményeket szerezhettek. Kéz ügyességet fejlesztő tevékenységek, táblás játékok, tudományos kísérletek kipróbálása, kreatív játékok széles köre, arcfestés és még sok, egyéb tevékenység kipróbálására volt lehetőségük a gyerekeknek.

Második állomás a kézművesek utcája (Finger Works!) volt, ahol a gyerekeknek lehetősége nyílt a művészetek és a kézművesség interaktív formáinak kipróbálására, gyakorlására, többek között a Japán agyagművészet, Peranakan gyöngyfűzés, henna-festés, kövek festése, üvegművészet, hagyományos Peranakan cipő-gyöngyfűzés, karikatúra, ékszerkészítés területen.

A dolgozó felnőtteknek ajánlott útvonal *első állomása* a „tanulási piactér”, ahol az alábbi kérdésekre adott válasz szerint tudott tájékozódni az érdeklődő: Első belépő vagy újra belépő a munkaerőpiacon? Továbbfejlesztetni akarja már meglévő tudását, vagy teljesen új alapképességekre kíván szert tenni? Felhívták a figyelmet a tanulási formák kiválasztását segítő, helyi szolgáltatásokra: „Vegye igénybe a tanácsadó, konzultációs szolgáltatásokat, segédanyagokat!” „Keresse meg a ‚Karrier pavilont’, illetve az „Információ-technológiák mindenkinek” pavilont”.

A leghangsúlyosabb kiállítás a kormányzati e-szolgáltatásokat (elektronikus információ szolgáltatásokat) bemutató, s azok kipróbálását lehetővé tevő kiállítási terület volt.

Remélem, hogy az ez évi, hazai tanulási hét hasonló, interaktív tanulási formák kipróbálására is lehetőséget ad majd.

² A képösszeállítás CD változatát a Budapesti Művelődési Központ készítette számomra. Margittai Katalinnak, Brüll Editek és Zelles Lászlónak önzetlen, nagyvonalú segítségéért ez úton is köszönetet mondok.

³ Hazai civil szervezetek 2001-ben szervezték meg először a Tanulás ünnepe elnevezésű programsorozatot.

⁴ Tanulás-expo 2001. Szingapúrban – www.learningexpo.com.sg

DR. KONCZ GÁBOR:

MŰVELŐDÉSI OTTHONOK: KOMPLEX ELEMZÉS, 1945-1985.

Avagy: „...a jó gyakorlat törvényre emelését gyorsítsuk meg...”

Tovább írásra, az elemzések folytatására ajánlom ezt a tanulmányt, melyet többszöri átdolgozás után, 1985-ben fejeztem be. 1986-ban a Műzsák Könyvkiadó négy évig érvényes szerződést kötött kiadására, s azt tervezte, hogy „Művelődési otthonok, tegnaptól holnapig” címmel kötetben jeleníti meg. Ez lett volna a könyv első tanulmánya. Követte volna Andrassy Mária statisztikai felmérésen alapuló írása, amely egy meghatározott évre vonatkozó keresztmetszetet mutatott volna be. A gyűjtemény a múlt és jelen tendenciáin túlmenően, a kibontakozás lehetőségét is felmutatta volna Beke Pál tanulmányával. A Műzsák Könyvkiadó akkori tájékoztatója szerint közös tanulmánykötetünket félig már ki is szedték, de pénz hiányában megjelentetni nem tudták. Beke Pál írása megjelent „Művelődési otthonon innen és túl” címmel (1987, Művelődéskutató Intézet, 109 old.). Andrassy Mária írása ugyancsak megjelent „A művelődési otthonok. Adottságok, lehetőségek, eredmények a hetvenes években”. (Művelődéskutató Intézet, 1985. 190 old.) A publikálást én az elmúlt tizenhat év alatt elszerencsétlenkedtem. Ez azért is szomorú, mert ebben az írásomban sikerült tisztázni a statisztikai lehetőségeket, következetes módszertani szigorúsággal megfelejteni a tendenciákat, s ma is úgy vélem, hogy valóban komplex elemzést adtam. A formálódó kéziratból akkor csak egy rövid összefoglaló jelent meg: „Művelődési otthoni politológia” címmel. (In: Tallózó. Válogatás az Alföld közösségi művelődési vitájából. Szerk.: Beke Pál. Műzsák Könyvkiadó, 1984. 100-113. old.) Később ismét egy összefoglaló jelent meg, utalva a rendszerváltás közművelődési dimenziójára is. („Húsz évről – harminc percben!” Szerk.: Kenyeres Sándorné. In: Egy emberöltő a közművelődésben. Húszévesek a pályán – országos szakmai konferencia. Szolnok, 1999. 19-26. old.)

Az 1985-ben még keménynek számító írásom csak most jelenik meg először. Mégis százak tanulhattak az elemzésből. Az elmúlt másfél évtized alatt ugyanis számtalan előadást tartottam a művelődési vezetőképzés, az egyetemi népművelő (majd művelődésszervező, kulturális menedzser...) képzés és a továbbképzések keretében. Semmit nem változtattam a szövegben. Ez így kor- és kór-történeti dokumentum. Úgy tudom, azóta sem készült ilyen komplex elemzés. Persze a mai és jövőbeni hasznának megítéléséhez és felhasználásához figyelembe kell venni az azóta megjelent, mérvadó irodalmat. Én akkor nem ismertem Kovalcsik József monumentális áttekintését: „A kultúra csarnokai. A közösségi művelődés színterei – utópiák, mozgalmak, társadalomszervezés: a művelődési otthonok kialakulása.” (Művelődéskutató Intézet, Budapest, 1986. I-II-III. kötet; 544 + 504 + 369 old.), csak egy előzetes tanulmányára hivatkoztam a 15. jegyzetben. Nem sorolom az időközben publikált fontosabb műveket, ám megemlítem, hogy Beke Pál: „Méltóságkereső. Önéletrajz és szak-

matörténet” című könyvében (epl editio plurilingua, Budapest, 2001. 416 old.) bőséges irodalmat is találnak az érdeklődők. Írásom mostani, 2002-es, kései közlésének értelme nem csupán az, hogy a témakör történelmével foglalkozókat remélhetőleg segítse. Ezen túlmenően azt szeretném, hogy valakik (például szakdolgozatok keretében) vállalnák a folytatást; annak bemutatását, hogy mi és minként történt 1985 óta! Tudományos témának is kínálkozik a lehetőség: érdekes és érdemes lenne folytatni (megfelelő módszertani körültekintéssel) a statisztikai elemzéseket, hiszen a probléma felvetésnél megfogalmazott kérdések ma is ugyanazok! Az áttekinthetőség érdekében íme az írás tartalomjegyzéke, megjegyezvén, hogy a jegyzetek az akkori kor szokásai szerint készültek. Ismétlem: az írás 1985-ben készült...

Tartalom

1. A probléma és a vállalt feladat
2. Közösség, művelődési otthon, politika
  - 2.1. Érdekek és intézmények
  - 2.2. „Elvész a nép, amely nem szerzi meg a tudás fegyverét...”
  - 2.3. Tervutasításos népművelés
  - 2.4. Társadalmi erőforrások és központi intézkedések
  - 2.5. Új koncepció
  - 2.6. Decentralizálás és recentralizálás
  - 2.7. Besorolási rendelet, statisztikák és korszakok
3. Pénzek, szabályozók, feszültségek
  - 3.1. Beruházások
  - 3.2. Folyó finanszírozás
  - 3.3. Ki, kit ver át? (Szabályozás)
  - 3.4. Kínálat és kereslet
4. Emberek és kiutak
  - 4.1. Népművelők
  - 4.2. Kiutak
    - 4.2.1. Mozog a hivatal
    - 4.2.2. Közös fenntartás, integráció, komplex
    - 4.2.3. Szociológiai eu-tópizmus
    - 4.2.4. Nyitott ház és funkcionális tervezés
  - 4.3. Összefoglalás
5. Jegyzetek

1. A PROBLÉMA ÉS A VÁLLALT FELADAT

Nem tudok szabadulni a képtől: az úr úgy serkentette gyorsabb iramra a lovat, hogy pálcájával ütemesen verte a kocsis fejét.

„Nem látogatják, mert nem változik – és nem változik, mert nem látogatják.” Számomra a legtömörebben ez a mondat foglalja össze a művelődési otthonok válságát jellemző alapvető ellentmondást.

Ez a két idézet most úgy kapcsolódik össze, hogy az utóbbiból logikus út vezet a művelődési otthoni kínálat elemzéséhez, és ennek kapcsán a népművelők felelősségének felvetéséhez. Azért kerülhet szóba a felelősség, mert az elmúlt négy évtized során, de különösen az 1970-es években, tényleges és perspektivikus társadalmi igény, politikai határozat, állami törvény, állásfoglalások és útnutatók tömkelege serkentette a népművelőket is a változó művelődési szükségleteknek megfelelő, hatékonyabb munkára. Ide azonban máris kínálkozik az első idézet modernizált analógiája: a népművelő volt az a sofőr, aki a tudatában felgyülemlett külső serkentéstől űzve, kínlódva nyomta a gázpedált, miközben a karburátor – beépített hibája nyomán – egyre szűkebben adagolta az üzemanyagot, és a kézifék be volt húzva...

Ha a kép jelentését fejtegetjük, azonnal érezhetjük, hogy a művelődési otthonok válságának problémaköre sokkal összetettebb annál, semmint hogy a kereslet és kínálat fentiekben sommásan megfogalmazott circulus vitiosusával, s ebből következően a népművelők felelősségének vizsgálatával meg lehessen érteni. Ezt a kijelentést szeretném fejtegetni ebben a tanulmányban: azt tehát, hogy a válságot tömören jellemző alapvető ellentmondás „kívülről” meghatározott, és a népművelők felelőssége korlátozott. A sietőseknek azonban máris elmondom: az elemzés végén a kiút mai reális lehetőségét mégiscsak az ördögi kör feloldásában, és ennek kapcsán a népművelői tevékenység új alapokra helyezésében látom. Ezzel kapcsolatos mondanivalóm lényege majd az lesz, hogy változnia kell az intézménynek ahhoz, hogy látogassák; aztán majd látogatják, és így változni fog...

E felismerésig és magyarázatáig azonban meglehetősen összetett kérdéskörökre kell választ keresni. Alapvetően egyrészt azt kell vizsgálni, hogy a művelődési otthonokkal kapcsolatban lajstromozható problémák mennyiben fakadnak a politikai rendszerből. Vizsgálni kell tehát a társadalmi nyilvánosság problémáját és a nyilvánosság intézményeinek irányítását. Másrészt azt kell elemezni, hogy a problémák mennyiben fakadnak a művelődési otthonokat körülvevő társadalmi, gazdasági környezet, illetve szűkebben: az újratermelés kulturális szférájának változásaiból. Harmadrészt arra kell a figyelmet fordítani, hogy a problémák oka mennyiben ragadható meg az irányítás eszközrendszerében, a tervezésben, finanszírozásban, szabályozásban.

Ismét szeretnék bekapcsolódni a művelődési otthonok gondjait tárgyaló permanens viták folyamatába.¹ A készítés kettős. Egyrészt úgy vélem, hogy a társadalmi újratermelés művelődési folyamataiban és a társadalmi nyilvánosság fórumai között igen nagy a „művelődési otthon” gyűjtőnévvel jelölt intézmény potenciális szerepe. Többek között azért is nagy ez a szerep, mert számos helységben és lakóközvetben, a differenciált kulturális intézményrendszer híján, a művelődési otthon a közösségi művelődés

egyetlen intézménye. Másrészt vizsgálódásra készlet az, hogy úgy érzem: az áttekintő összegzésre magamnak is szükségem van. Jogosítvány szerint nem vagyok ugyan népművelő, és sohasem dolgoztam a művelődési otthonok irányításának valamely szintjén, ám mint közgazdász kutató végeztem az intézményhálózattal kapcsolatos vizsgálatokat. Éppen tíz éve, hogy 1975-ben, a sokak számára emlékezetes „kirajzást”, a budapesti művelődési otthonok és klubok látogatói szemszögű, meglepetésszerű vizsgálatát végeztük²; abban az évben a felügyeleti elemzést is lebonyolítottuk,³ s hat éve, hogy a Népművelési Intézet munkacsoportja összefoglalta a változási tendenciákat, egy lehetséges programot is adva⁴. Az elmúlt évek során több tucat előadást tartottam a népművelőknek, s az ezek nyomán kibontakozott eszmecsereik mindig friss tapasztalatokat adtak. Ezért is van az, hogy a művelődési folyamatokat áttekintő nagyobb elemzés során a közművelődésnek ezt a szeletét belülről is tudom nézni⁵. Annál is inkább, mert mint potenciális népművelő megpróbáltam végiggondolni és elemezni a művelődési ház tevékenységének társadalmi tervezési szemléletű szervezését Sárospatak esetében⁶. E munka során többek között az izgatott, hogy a kulturális szféra hosszú távú, népgazdasági szintű tervezésének kritikai elemzése nyomán kialakított szempontjaink hogyan érvényesülhetnek és módosulnak a helyi, intézményi tervezés esetében⁷. Tehát szakemberként, állampolgárként és lakosként egyaránt érzem a közösségi művelődés és a művelődési otthonok válságát, a hiány személyes hiányom is.

A válság szót említettem; ezért, mert a kulturális szférában nem múló divat a művelődési otthonok esetében sem erről beszélni⁸. De itt is fel kell tenni a kérdést: miféle válság van? Kínálati, keresleti (azaz látogatói), gazdasági, szakmai, irányításpolitikai? Vagy mindez úgy együtt, hogy az egyébként nem válságos, de „problematikus” elemek egymást erősítve – a szinergizmus törvényét követve – végül is kiadnak egy jókora válságot? Bonyolult probléma a művelődési otthon – a „kulturháztól” az „agóráig...” S itt nem véletlenül Arisztotelész tanítása jut eszembe: „Aki a tudományos kutatásban helyes úton akar előre haladni, annak jó, ha munkája megkezdése előtt helyesen szembe tud nézni a kérdésekkel. A későbbi helyes belátás ugyanis a megelőző kérdésfeltevések megoldása, s aki a csomót nem ismeri, az nem is tudja megoldani...”⁹ A stagirita módszertani tanítása ebben az esetben is meghatározza a dolgozat belső logikáját. A szakirodalom és a beszélgetések szerint a művelődési otthonok esetében olyan nagy ugyanis a megítélési zűrzavar, hogy nem spórolhatom meg a szisztematikus elemzést. (Arisztotelész meghatározza a tárgyat, amiről szólni kíván. Aztán felsorolja és értékeli a tárgyról felmerült magyarázatokat. Majd felkutatja, és sokoldalúan megvizsgálja a kérdés nehézségeit. Végül a kritikai elemzés felhasználásával megjelöli a megoldást. Erre azért nem árt emlékeztetni, mert a kulturális szféra, és ezen belül a művelődési otthonokkal kapcsolatos

tos krónikus problémák és feszültségek kiéleződésével sajátos módon a fogalmi zűrzavarba burkolódzó mellébeszélés is szaporodik.)

Senki sem állítja, hogy a közösségi művelődés és a művelődési otthonok problémája teljesen azonos. Ám az elmúlt évtizedek e tárgyban folytatott vitáit tanulmányozva azt tapasztalhatjuk, hogy az előbbi kapcsán azonnal ennek az intézménynek a gondjairól beszéltek és beszélünk. Ha a művelődési otthonok válságának lényegét meg akarjuk érteni, és ha lehetséges kiutakat próbálunk felvázolni, akkor az előzőekben vázolt nagyobb vizsgálati kérdéskörökön belül a részletezett, *helyesnek vélt kérdések a következők*. Hogyan függ össze a közösségi művelődés és a művelődési otthon? Mi a művelődési otthonok funkciója? Milyen értékeket kínál az intézmény; mi jellemzi a keresletet és kínálatot? S mindezek nyomán milyen kritikus egyensúlyi területekkel, feszültségekkel kell szembenézni? Ha a válságérzetet vagy a válság tényét és strukturális összetevőit le tudjuk írni, akkor az lesz a kérdés, hogy milyen megfontolások (értékek) mentén, milyen kiút-lehetőségek vázolhatók fel az elmúlt évtizedek tapasztalatai és a várható társadalmi-gazdasági mozgások függvényében?

A vitákban minduntalan visszatérő – s tulajdonképpen az egyetlen, osztatlan egyetértéssel hangoztatott – megállapítás, hogy *a művelődési otthon hálózat alapszisztemájának hajdani létrehozási körülményei máig meghatározzák a működést*. Tehát a mai ellentmondások gyökerei az 1940-es évek végéig, az 1950-es évek elejéig nyúlnak vissza. A kérdésekre adandó válaszok során a politikatörténeti elemzést ezért sem lehet kikerülni, de fel kell tenni a kérdést, hogy így van-e ez, és ha igen, akkor „hogyan van így”. Az áttekintésben a *művelődési otthon hálózat kialakulásának és változásának politikai ideológiájára koncentrálunk*; azt is vizsgálva, hogyan függött ezzel össze az intézmények létrehozását és működtetését érintő gazdaságpolitika. Szemléleti és módszertani kiindulásom az, hogy *a művelődés (és intézményei) irányításának három, szorosan összefonódó dimenziója van*: 1. ideológiai, politikai, 2. az adott tevékenységekkel és intézményesült formáikkal kapcsolatos szakmai, 3. gazdasági, jogi. Az elvi követelmény nyilván az, hogy az utóbbi az előbbi kettőt szolgálja. *A gyakorlatban az irányítás e három dimenziója hierarchizált és érdekellentéteket hordoz*. Ebből az következik, hogy *az intézmények tevékenységét egyrészt a mindenkori erősebb dimenzió, másrészt a finanszírozó határozza meg*. (Ezért van az, hogy gazdasági recessziók esetén a fizetőképes kereslet rövid távú átlag igénye jobban érvényesül...) Szükséges tehát az irányítás dimenzióit az eszközök oldaláról is vizsgálni, elemezve a tervezést, szabályozást és ezek intézményeit.

Ez a történeti és politológiai szemléletű áttekintés nem levéltári jellegű; tehát nem újabb adalékokat ad, hanem a folyamatok meghatározóit, struktúráját igyekszik megragadni. Erre – úgy vélem – azért van szükség a szűkebb népművelői szakmán kívül is, mert az elmúlt évtize-

dek szakirodalmának tanulmányozása és a népművelőkkel folytatott sok-sok beszélgetés után, valamint az országot járva a művelődési otthonokba való be-kiszédülés során Beke Pálhoz hasonlóan úgy éreztem, hogy a ráolvasásoktól, a félbemaradt kísérletektől tényleg devalválódtak szavaink. „A szövegek tartalmukat veszítették; ugyanúgy fogalmaz, érvel és indokol, aki változtatni akar, mint aki nem. Nyomasztanak azok a klisék..., hogy nagyterem, hogy ünnepélyesen felemelkedő függöny, hogy drapériával borított asztal, hogy csinadrattás nagyrendezvény, hogy diavetített élménybeszámoló, hogy kínos hallgatás a vitaesteken...”¹⁰ És nyomasztanak azok a klisék – bármennyire is igazak! –, hogy az elvekhez, előírásokhoz, kívánalmakhoz rendelkezésre álló pénz alig valami.

A „Közösség, művelődési otthon, politika” című fejezetben a művelődési otthonok kialakulásának körülményeit, az intézmények funkcióit, a művelődéspolitikai és szakmai irányítás jellemzőit, változási tendenciáit vizsgálom. Bemutatom a kínálat és kereslet néhány összefüggését is. A „Pénzek, szabályozók, feszültségek” cím alatt arról lesz szó, hogy kinek mennyibe kerül mindez és milyen játékszabályok között. Az „Emberek és kiutak” fejezetben a jogosítvány szerinti népművelőről és a potenciális népművelőről lesz szó, illetve itt adok kritikai elemzést a válság megoldására tett különböző kísérletekről, reformtörekvésekről; vázolva egy lehetséges „hogyan tovább” elemeit is.

2. KÖZÖSSÉG, MŰVELŐDÉSI OTTHON, POLITIKA

2.1. Érdekek és intézmények

A demokratizálódást, a vállalkozást, az egyesületeket érintő mai eszmecserék kapcsán, a történeti és szociológiai munkák publicitása nyomán, sokan most fedezik fel a *társadalmi nyilvánosság s ezzel együtt a közösségi művelődés két világháború ill. 1945-1948 közötti intézményeit*. Meghívók, újságcikkek, hirdetések, feljegyzések, visszaemlékezések stb. alapján, településtípusonként impozáns nagyságú listákat lehet ezekről összeállítani. A kaszinók, gazdasági körök, iparos körök, olvasókörök, kávéházak, munkásotthonok, legény- és leányegyletek, az agrárszocialista, munkás- és egyházi mozgalmak, a különböző értelmiségi csoportosulások megannyi intézményi formáját sorolhatnám. A minap egy közművelődési vitán hallottam, hogy valaki kiszámította: kisvárosában egy felszabadulás előtti időpontban jóval több négyzetméternyi közösségi tér jutott egy lakosra, mint manapság. Tóth László tanulmányában olvasom, hogy az 1983-tól folyó, besenyőtelki falukutatás során a társadalmi nyilvánosság fogalmát – nyilván Habermas nyomán¹¹ – úgy definiálták, hogy „...ezalatt azt az intézményesült társas érintkezési rendszert értjük, amelyben a társadalom – különböző elvek szerint szerveződő – csoportjai a különböző kérdésekkel kapcsolatban kidolgozzák álláspontjukat, és ezt más csoportokkal ütköztetik, ill. más csoportokkal konszenzusra

jutva, vagy azok ellenére érvényesítik. A legtágabb értelemben vett politikai tevékenység tereiről van itt szó, ahol az értékrendtől kezdve a kifejezetten politikai természetű ügyekig terjedő skálán minden, emberek nagyobb csoportját érintő probléma felmerül.¹² E definíció mentén a társadalmi nyilvánosság intézményeit rendeltetésük szerint az alábbi hét nagyobb csoportban vették számba a századfordulótól: 1. Az állami politikával kapcsolatos teendőket ellátó intézmények (állami szervek, képviselőtestület ill. tanács), 2. Pártok, 3. Egyesületek, egyletek, társadalmi szervezetek, 4. Gazdasági társulások, 5. Kocsmák, 6. Az intézményesült társas együttlét rendszeresen működő formái, mint például a kispad, szomszédolás, istállózás... 7. „A társas együttlét intézményesült alkalmi, mint a lakodalom vagy a búcsú, ahol bizonyos rituálé szerint találkoznak egymással az esetleg más alkalommal nem is érintkezők, s ezzel további tere nyílik a vélemények cseréjének...” Az idézett csoportosítást a falukutatás során, annak kereteiben alakították ki. Ha általánosítani akarjuk, akkor mindezek mellé tegyük még oda az iskolákat és az egyházi alkalmakat, a zenekarokat és strandfürdőket, városok esetében a városi nyilvánosság speciális intézményeit (pl. kaszinó, kávéház, színház) és különösen az iskolavárosokra olyannyira jellemző, a diáksággal és a tanárokkal kapcsolatos köröket, valamint a helyi napi és időszaki sajtót, ill. a helyi broszúra- és könyvkiadást. Nos, egy ilyen lajstromozás során kirajzolódik az *érdekvérvényesítés közvetett és közvetlen kommunikációra épülő helyi intézményrendszere*. Ennek csak az általam ismert irodalma is nagy. Ezt itt se felmondani, se összefoglalni nem szükséges, hiszen vannak az áttekintés és összefoglalás igényével fellépő, további széles körű tájékozódásra ingerlő, bibliográfiát is közlő friss kötetek. A meglehetősen nagy kínálatból csupán a magam mentségére és a további tájékozódás elősegítése érdekében említtem, hogy vannak teoretikusan rendszerező, a *hazai vitákhoz és a probléma megértéséhez alapvetően fontos tanulmányok, mint pl. Vitányi Iván legutóbbi kötetei*.¹³ Ezekben – többek között – a közösségi művelődés eszme-történetével, a közösségek, intézmények és értékek teoretikus rendszerezésével és a probléma lehetséges megoldási útjaival szembesülhetünk. *Hankiss Elemér* tanulmányai is arra mutatnak rá, hogy minden társadalom jelentős erőfeszítéseket tesz a közösségi értékek létrehozását és a közösségi kommunikáció lehetőségét szolgáló intézmények létrehozására – illetve ezek hiánya az értékek válságának és a viselkedéskultúra, politikai kultúra zavarainak is jellemző összetevője¹⁴. Az ilyen összefoglaló elemzések mellett (ide tartozik *Kovalcsik József* tanulmánya is¹⁵) én igen sokat tanultam a tényeket lajstromozó írásokból, amelyek mintegy taxonomikusan néven nevezve és a történeti kronológiában elhelyezve mutatják be azt, hogy *milyen intézmények voltak, szüntek meg, vagy élnek tovább*. Ezek sorában számomra kiemelkedő élmény volt *Bernáth István* tanulmányának olvasása, amely a XI. századtól veszi sorra a magyarországi kulturális, sza-

badidő-eltöltési intézmények legkülönbözőbb fajtáit¹⁶. Forrás értékű – hiszen a téma válogatott irodalmát is tartalmazza – a „Fél évszázad két évtizede 1930-1950” című kötet¹⁷. És ha már a mai, társadalmilag szervezett kulturális, közösségi intézményrendszer lexikális áttekintésén túljutunk¹⁸, nagy élmény az amatőr és hobbi tevékenységek teljes körű áttekintését olvasni *Harangi László* tollából¹⁹. Az ember csak kapkodja a fejét, hogy mi minden van – s azon meg eltűnődik, hogy mi minden volt. Most először ez utóbbira koncentrálok, mellőzve az idézett forrásokban áttekintett felsorolást vagy csoportosítást.

A társadalmi nyilvánosság, a közösségi művelődés intézményrendszere a két világháború közötti időszakban közvetlen használati értékében heterogén, politikai értelemben heteronóm volt, azaz eltérő elvek szerint növekedett. *Az intézmények egy része (vagy a legtöbb intézmény tevékenységének egy dimenziója) a spontán társadalmi folyamatokba való tudatos, koncepciózus állami beavatkozás, más része az ezzel szembeni vagy ettől független hatalmi törekvés, ill. részérdek-érvényesítés eszköze volt*. S ennél az egyik és másik résznél ill. dimenziónál ne csak az érdekek érvényesítését direkt módon hordozó intézményekre, hanem mondjuk a bálók rendezésére és a báli megnyitókra, a szoboravatásokra stb. is gondoljunk.

A mai infrastrukturális feszültségek hosszabb távú történelmi összefüggéseit feltáró elemzésekből tudjuk, hogy a magyar gazdaság XIX. századi fejlődésében az állam teremtette meg a gazdasági haladás intézményes kereteit – mindazokon a területeken, ahol a tőke szabad áramlása ezt nem biztosította; ahol tehát az egyéni érdek nem volt képes a társadalmi érdeket kifejező feltételek létrehozására (vasutak, csatornák, utak, közművek, oktatás, egészségügy). A kiegyezés utáni időszakot az infrastruktúra gyors fejlesztése jellemezte. Ezzel szemben a két világháború közötti időszakban a háttérágazatok súlya nem volt olyan nagy, mint az első világháború előtt, de még mindig jelentős anyagi és szervezőerő jutott fejlesztésére, különösen az oktatási-kulturális infrastruktúra esetében.²⁰

A Tanácsköztársaság, a veszített háború, a Monarchia felbomlása és Trianon után az oktatási-kulturális intézmények kiemelt és jelentős mértékben állami fejlesztésének legalább három lényeges oka volt.

Az egyiket *Vitányi Iván* így fogalmazta meg: „A rendszer vezetői... egyebek között azt a következtetést vonták le a forradalmak eseményeiből, hogy kulturális téren különös erővel kell növelni az állam beavatkozását, olyan kulturális intézményhálózatot, iskolarendszert és „iskolán kívüli népművelést” kell szervezni, amely kiküszöböli a forradalmi eszmék terjedését, és alapvonásait tekintve egységes, bár részleteit tekintve társadalmi rétegek, kulturális szintek szerint differenciált ideológiát és kultúrát terjeszt el és szilárdít meg az egész országban. A helyzet ebből a szempontból kedvező volt számukra. A birodalom-ból ország lett, és ez is jelentette, hogy a megmaradt

terület egységesebb, a nemzeti és nemzetiségi lét eladdig megoldatlan és megoldhatatlannak is tűnő *belső* problémái egyszerre eltűntek és *külső* kérdéssé váltak. A forradalmaknak nem volt idejük ahhoz, hogy maradandóan meghódítsák a tömegeket, a leverés után keletkezett csalódás, a Trianon által okozott megrázkódtatás mind a beavatkozó és egységesítő állami kultúrpolitikának kedvezett.²¹

Ezzel szorosan összefügg, de mégsem teljesen ugyanolyan tartalmú és irányultságú a *másik ok*. A kultúrfőlény ideológiája a *külpolitikát*, és ezzel együtt az *irredentizmust* szolgáló eszközként akarta felhasználni az intézményesíthető, szervezhető szellemi erőket. Azért is, mert – mint valaki megfogalmazta – a területi csonkulás egy nagy országra méretezett társadalmi tudatnak a csonkulását is jelentette, s ennek újraépítése lépcső volt a területi egység visszaállításához. Ennek az ideológiának a szálai jóval a trianoni döntés előttre nyúlnak vissza. Emlékeztetőül egy, a művelődési otthonok témakörében mozgó idézet, amely Rákosi Jenő „Kultúrház Szombathelyen” című, 1910-es cikkéből származik: „Szétviszik belőle és elterjesztik majd azokat az eszméket és ismereteket, amelyek az egyént egy magasabb közösségbe emelik, a nemzeti gondolkodás részeseivé avatják. Ez a munka a nemzetet is újra föl fogja majd emelni arra a pajzsra, olyan magasságára a kultúrának, ahonnan azt egész Európa, az egész világ népei bámulni fogják...”²²

A neonacionalizmus ideológiája 1922-1931 között gróf Klébelsberg Kunó kulturális politikájában vált szervező erővé.²³ Az újraelosztási arányokat (a költségvetésen belül) a kulturális tárca javára nem lényegtelen mértékben módosító, számos más forrást is generáló, hatalmas intézmény-építési programot kibontakoztató politika egyik *szervezési alapelve* az volt, hogy a „kultusz-tárca voltaképpen honvédelmi tárca is.” A *szervezés tartalmára* vonatkozó alapelvek közül emelem ki a következőt: „...A helyes Trianon utáni kultúrpolitikai gondolat az: nagyobb nehézségekkel kell az életben megküzdeni, amihez nagyobb tudás kell, de nem fellegekben járó és a földön csetlő-botló impraktikus műveltség, hanem gyakorlati kultúra...”²⁴ A szervezési koncepciónak és metodológiának fontos része volt a történelmi egyházakra való kiegyensúlyozott támaszkodás – a belpolitikai konszolidáció és a külpolitikai törekvések szolgálatában. (A premontrei szerzetesrend hazatelepítésével és a gödöllői francia internátus megnyitásával csaknem egy időben kezdte meg munkáját a szintén államsegéllyel épült angol internátus Sárospatakon. Ez utóbbi kinyilvánított feladata volt a protestáns történelmi hagyományokra épülő angolszász orientáció értelmiségi utánpótlásának kinevelése.²⁵) Ez a kultúrpolitika nem a *laissez faire* elve alapján működött, így a tervezés gondolata sem volt idegen tőle: „a népművelésre éves, 1930-tól pedig 3 éves terv kidolgozását követelték meg” a területi, helyi hatóságoktól.²⁶

Kétségtelen, hogy az oktatási-kulturális infrastruktúra

gyors és kiemelt fejlesztésének *harmadik oka* több szálon is összefüggésben van az előzőekkel, ám mégis külön kell említeni. A mai szóhasználat szerinti „emberi tőke” szerepének fejlesztési-politikai felismeréséről, és bizonyos mérvű elismeréséről volt szó. A magyar gazdasági gondolkodásban nagy hagyományai voltak a „kiművelt emberfők” szerepével kapcsolatos felismerésnek. (Ha csupán a diszciplináris gondolkodást nézzük, akkor Fáy Andrásról és Széchenyitől, ha a gondolkodást, akkor Lorántffy Zsuzsannától, Tessediktől, Kempelen Farkastól kezdve –, hogy a nevekkal a megközelítési lehetőségek változatoságára is utaljak.) A *szükségszerű gazdasági modernizálási törekvések éppúgy az oktatási-kulturális infrastruktúra fejlesztése irányába szorították a politikát, mint a nagyobb országra méretezett értelmiségi többlet elemi létérdekei*. Mindezekkel párhuzamosan a *munkásmozgalom* ideológusai a napi tennivalók során is, konkrét következtetéseket levonva ismerték fel, hogy „a tudás hatalom”, hiszen az uralkodó osztály a társadalmi újratermelésre vonatkozó, eszközként használható társadalmi tudás jelentős részét is kizárta, birtokolta. Tudjuk, hogy a tulajdon és a hatalmi viszonyok megváltoztatásáért folytatott küzdelem a társadalmi tudás újraelosztásáért (és közbirtoklásáért) folytatott küzdelem is volt. (Ennek kapcsán technikai küzdelemről is beszélhetünk, hiszen az állam, a pártok stb. versengve használták fel az egyre inkább iparszerűen működő, tömegeknek szóló közlési lehetőségeket – újságok, könyvek, iskolák, majd a rádió és a közlés újabb és újabb technikai lehetőségei, az írógép tömeges használatától a távírón át a telefonig.) Az erre utaló számtalan kínálkozó idézetből²⁷ csak egyet ragadok ki, amelyre azért is hívom fel a figyelmet, mert a cikk vitát váltott ki. „Kétségtelen: úgy nálunk, Magyarországon, mint külföldön erősen nő a munkásosztály kulturális érdeklődése. Nem is szólva a munkás sportegyesületek hatalmas fellendüléséről a háború utáni időszakban... Ezt a fejlődést mindenki csak örömmel üdvözölheti. A munkásosztály testi és szellemi felkészülése az osztályharc megvívására, testi és szellemi fegyverzetének növekedése és erősödése fontos tényezője a harc kivívandó sikereinek... Mindez kétségkívül igaz, de elmulasztaná kötelességét a munkásmozgalommal szemben az, aki elhallgatná, hogy ez a fejlődés nem csak ilyen kedvező mérlegeket mutat...”²⁸ Az *egyházak* is *szükségszerűen* kiterjesztették intézményi hálózatukat, a hitélet hagyományos formáit messze meghaladó módon. Hiszen egyrészt az emberek gondolatai, szellemi potenciái feletti uralomért megindult nemzetközi küzdelemben kézzelfoghatóvá vált, hogy az egyik versengő fél befolyásának növekedése a másiké csökkenéséhez vezet. Másrészt a teológiai gondolkodás szociális szempontú megújulása is az új intézményi formák keresését és terjedését támogatta.²⁹

Összességében tehát arról volt szó, hogy a *társadalmi nyilvánosság intézményei egyre inkább a társadalomra vonatkozó tudás cseréjének intézményeivé váltak*, s az előzőekben vázoltak miatt *mindinkább a politikai tudás formálásának*

fórumai lettek. Ezek az intézmények (de különösen a deklaráltan politikai és/vagy művelődési funkciójúak) a társadalmi létehelyzetük és érdekeik szerinti vonzották az embereket. Az intézmények vagy embercsoportokat kívántak tömöríteni vagy az emberek csoportjait akarták tömöríteni. Vitézy Iván gondolatának parafrázisaként a közösségi művelődési intézmények a befolyásukhoz tartozó emberek identitás- és összetartozás tudatát kívánták megteremteni, tehát vagy a fennálló rendszer legitimitációját szolgálták vagy az ellene való harcot legitímálták.³⁰

A hatalom szempontjából nézve az európai viszonyok (és az országon belüli hatalmi és társadalmi viszonyok) második világháború utáni radikális megváltozásával mindkét típusú legitimitációt szolgáló intézményrendszernek meg kellett szűnni, illetve valami másnak kellett kialakulni az új viszonyok legitimitációja szolgálatában.

2.2. „Elvész a nép, amely nem szerzi meg a tudás fegyvereit...”

A művelődéspolitikai, történelmi gondolkodásban az 1945-1948 közötti időszakot a szabadművelődés korszakának nevezik. Egy 1970-es meghatározás szerint a szabadművelődés fogahnának „...tágabb értelmébe a koalíciós időszak valamennyi népművelési irányzata és tevékenysége beletartozik, így különösen a különböző pártok kultúrpolitikai tevékenysége is. Szűkebb értelemben és pontosabban: a szabadművelődés azon polgári demokratikus színvételű népművelési munkát és elveket jelenti, amelyek 1945 és 1948 között az állami népművelés hivatalos irányzatává váltak. A szabadművelődési korszak művelődéspolitikai elveit a koalíciós viszonyoknak megfelelően polgári szemlélet határozta meg, az irányításban, az elvi kialakításban jelentős szerepet játszottak a két világháború között kialakult különböző „népi” jellegű elképzelések, a „népi mozgalom” ideológiájával rokon törekvések. E kor művelődési irányításának fő törekvése a szabadművelődésnek, az önművelésnek a hangoztatása volt. A népművelésben más műveli a népet, a szabadművelődésben maga művelődik a nép – ahogy igénye és kedve tartja. Ez az irányításról való „lemondás” sajátosan polgári álláspont, és a műveltséggel akkor ismerkedő tömegek neveléséről való lemondást is jelentette.”³¹ Érdemes azonban figyelni arra is, hogy ez korántsem a feltételek megteremtéséről való lemondás, ami a koalíciós viszonyok által formált első hároméves tervben (1947-1949) is kifejezésre jutott: „Nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a gazdasági tevékenység nem önmagáért való cél; értelmét csak a társadalom jóléte, szociális felemelkedése és kulturális haladása adja meg... Akármilyen szűkösek is erőforrásaink, ezekre a célokra a fedezetet meg kell és meg is lehet találnunk” – olvashatjuk a tervtörvényben.³² Bár a tervkészítés során az újjáépítés kemény gazdasági kérdéseiről folyt a vita (a beruházások volumene és finanszírozása, a külföldi kölcsön igénybevétele, a mezőgazdaság fejlesztésére fordítható összegek), és a végrehajtást a

politikai nehézségek mellett a gazdasági élet rendkívüli ziláltsága is nehezítette – a kulturális célú beruházásoknak az összes beruházásokon belüli aránya viszonylag magas volt.

A szabadművelődési korszakról ma már vannak résztvevői hitelességgel megírt áttekintések.³³ A szabadművelődési irányzat képviselői a kultúra igazi forrásának a népi, paraszti kultúrát tekintették. Ez kifejezésre jutott az 1946-ban alakult Országos Szabadművelődési Tanács törekvéseiben is, amely szervezetileg az állami apparátus, a különböző pártok, a tömegszervezetek és az egyházak vezetői közötti összekötő kapocs lett. A szabadművelődés korszakát én úgy értelmezem, hogy „kétszeresen szabad”. Szabad egyrészt a tömegek kulturális felemelkedési törekvéseit elzáró gáaktól. De „szabad” a hierarchizált, tervszerűségre törekvő, egységesítő, központi kultúrpolitikától is.³⁴

Ez utóbbi megállapítás azt is jelenti, hogy a szabadművelődés – korántsem egységes – ideológiája szembefordult a népművelés korábbi koncepciójával. Jól jellemzi ezt Gombos Ferencnek (aki a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium VI. ügyosztályának vezetője, a népművelési munka országos irányítója volt, miniszteri tanácsosi rangban, 1948-ig) egy 1945 őszi rádió előadása: „Nem... nevelésről beszélünk tehát, sőt igazában még csak nem is nevelésről, hanem művelődésről, nem művelésről, hanem művelődésről. A nép urai régebben úgy vélték, hogy a nép önművelésre képtelen, más valakinek kell tehát köztük ellátni a művelés feladatát. Ezek az urak még nem ismerték fel, hogy a szabad társadalom öntevékenyen végzi a maga művelését, és hogy külső és mesterséges beavatkozásra a társadalomban is csak akkor van szükség, ha a szervezet beteg. Nem vették észre, hogy a nép még elnyomottságában is kultúrát termelt, végezte a maga művelődésének munkáját. Nem látták, hogy amilyen mértékben felszabadul egy-egy társadalmi réteg a politikai és gazdasági nyomás alól, olyan mértékben választja meg a maga szabad művelődésének útját, szervezeteit, irányítóit...”³⁵

Az így vázolt szabadművelődésnek azonban határozott politikai felvilágosító irányultsága volt. „A szabad művelődés legelső feladatai közé tartozik tehát, hogy a társadalom politikai műveltségének hiányait pótolja. A nemzet minden rétegének meg kell ismerkednie a demokrácia lényegével. Ugyanúgy szükség van a helyes szociológiai tájékozódásra is. Mindenkinek meg kell ismernie, milyen törvényszerűségek érvényesülnek a társadalmak életében... De azzal is tisztában kell lennünk, hogy a társadalomnak nemcsak korszerű ismeretekre van szüksége, hanem korszerű emberi magatartásra is. Nem elég széthinteni és hangoztatni a demokratikus eszméket, el kell sajátítanunk az élet minden területén a demokratikus magatartást is. Nem elég ismerni és hirdetni a szocializmust, közösségi magatartásra kell törekednünk...”³⁶

Az önművelésre, a parasztságra és a helyi aktivitásra

épülő szabadművelődés célját tömören fejezték ki Illyés Gyula 1946-os röpiratának első mondatai: „Parasztok! Magyarok! Saját ügyetekben és az ország jövőjének ügyében fordulunk hozzátok... Elvész a nép, amely nem szerzi meg a tudás fegyvereit...”³⁷

2.3. Tervutasításos népművelés

Az 1940-es évek végére kialakult európai helyzetben, a hatalom megragadására és megosztás nélküli gyakorlására törekvő, a munkásosztályra építő kommunista párt nem fogadta el sem a művelődés központi irányításáról való lemondást, sem a népi-paraszi kultúrára támaszkodó szabadművelődési irányzatot és annak intézményeit. A Magyar Dolgozók Pártja az 1948 júniusi egyesülési kongresszuson meghirdetett programnyilatkozatában a művelődés terén követelte „az iskolán kívüli népoktatás és népművelés messzemenő állami támogatását, szaktanfolyamok, kultúrhetek, népkönyvtárak, téli és esti iskolák, előadásorozatok, munkásakadémiák, parasztfőiskolák stb. szervezését, szakszervezetek és más társadalmi tömegszervezetek oktató munkájának felkarolását.”³⁸ A fordulat éve után oszlatták fel az Országos Szabadművelődési Tanácsot, és az 1949-ben megalakult Népművelési Minisztérium hatásköre az iskolán kívüli művelődésre is kiterjedt. Ezzel megkezdődött a közösségi művelődés államosítása, és tervutasításos szisztémájának rohamléptekkel történő kiépítése.

A művelődési otthonok történelmileg kialakult funkcióinak és problémáinak megértéséhez tudnunk kell, hogy a közösségi művelődés (a két világháború között és a szabadművelődési korszakban kialakult) *differenciált intézményrendszere két hatásrendszer nyomán szűnt meg*. A megszűnésnek és az átalakulásnak az intézmények legnagyobb körét érintő *első menete* az volt, hogy a hatalmi és tulajdonviszonyok megváltozásával megszűnt az eredeti fenntartó szerv. Ezzel együtt eleinte lassabban, később gyorsabb ütemben megkezdődött a lakosság területi mobilitása, a hagyományos falusi, kisvárosi, városrészi, vonzáskörzeti közösségek felbomlása. A megszűnés *második menete* az 1948 utáni tudatos felszámolás, bezárás, megszüntetés volt. A művelődés tervutasításos szisztémájának kiépítése az irányításban *centralizálást*, a tevékenységek szervezési formájában az egy helyre való összevonást (*koncentrálást*), a munka tartalmában az öntevékenységre, sokszínűsége és aktivitásra alapozó közművelődésnek nevelési tervek szerinti *népműveléssé* merevítését jelentette. A politikai érdek azt diktálta, hogy a hatalom megtartásáért és legitimálásáért (ezen belül a fejek megnyeréséért) folyó küzdelemben a megszűnt és megszüntetett, differenciált érdekeket hordozó közösségi intézmények helyett egy olyat hozzon létre, amely egyirányú csatornaként működve a központi akaratot egyszerre nagy tömegekhez juttatja el. *Olyan intézményre volt szükség, amely az egységes akaratot, a helyi feladatokra aktualizált agitációt és propagandát szolgálja*. Tehát a rész-érdek érvényesítés differenciált intéz-

ményrendszere helyett a hatalmi érdek érvényesítésének centralizált és koncentrált, hierarchikusan irányítható intézményét kellett létrehozni. Nem volt még bel- és külföldi turizmus, a családokat a lakásban elérő és fogvatartó tömegkommunikáció, telefon, autózás stb. De kiépítetlen vagy a közlekedési és anyagi viszonyok miatt távolabbról elérhetetlen volt a művészetek, az autonóm kultúra terjesztésének szakosított intézményrendszere is. Így a tudás újraelosztása, *a kulturális forradalom megvalósítása során szükség volt egy több funkciós, intézményt pótló intézményre*, amely helyet ad a színházi és zenei előadásnak épp úgy, mint a kiállításnak, mozinak vagy a táncos szórakozás különböző formáinak: mindehhez szükséges és elégséges egy nagy terem, amely viszonylag gyorsan, tömegesen létrehozható.

A művelődési otthonok szervezése a politikai szabályozás kiterjesztésének eszköze volt. Ha ezt az iskolák és más kulturális intézmények államosításával és gyökeres átszervezésével együtt nézzük, akkor a kulturális forradalom egy jól strukturált, hierarchizált, központilag irányítható – tehát szervezhető – intézményrendszer kapuit tárta szélesre a nagy tömegek előtt az iskolától a művelődési otthonig. (Ennek a folyamatnak volt része az egyházakkal való megegyezés is, a határvonalak és érintkezési pályák következetes és radikális kijelölésével.) *A változatosság küzdelme és burjánzása helyett létrejött az egységesítés uralma*. Az irányítható, hierarchizált struktúra logikája szerint építik majd a járási és megyei művelődési központokat; módszertani, ellenőrzési, számonkérési feladatokkal.³⁹

Az ország első vidéki művelődési otthonát 1949 novemberében, Békés községben avatták fel. Az ünnepségről és az ünnepséget követő Békési Kultúrhet várható eseményeiről a Szabad Föld „Filmvetítőgép, világvevő rádió, 1000 kötetes könyvtár az ország első vidéki kultúr-otthonában” címmel adott hírt. Az avatóbeszéd szerint a „A művelődési otthonoknak, ahogyan a neve is kifejezi, valóban a demokratikus kultúra otthonává kell válnia... Meg kell szervezni az otthonokban az olvasókört, a rádió fontos közvetítésének csoportos meghallgatását, fontos filmek megtekintését, a látottak megvitatását, az újságok – elsősorban a Szabad Nép és a Szabad Föld – rendszeres olvasását, és fontos cikkeinek megbeszélését és tanulmányozását...”⁴⁰ A beszéd hangsúlyozta az énekkarok, zenekarok, színjátszó-, tánc és bábcsoportok szervezésének és támogatásának fontosságát; a mozgalomban a szovjet kultúrházak tapasztalatainak felhasználását stb.

1949-1950-ben a szervezés mögötti pénzügyi elképzelés az volt, hogy minimális állami támogatással, döntően társadalmi hozzájárulással kell létrehozni az intézményeket. Mivel a községek ehhez nem rendelkeztek megfelelő forrással, a művelődési otthonok létesítésének ügye „országosan olyan lassú ütemben haladt előre – nem jutott egyről a kettőre –, hogy a Magyar Dolgozók Pártjának 1950. júniusi határozatában újra ki kellett mondani: a kulturális tömegmozgalom elősegítése érdekében ki kell

építeni Magyarországon a művelődési otthonok hálózatát.⁴¹ Ezek után a Kormány póthitelt szavazott meg e célra. A felhasználás minisztériumi elve szerint a településeken olyan épületeket kellett rendbehozni ilyen célra, amelyek 15 ezer forintnál nem kerülnek többre. Meg kellett magyarázni, hogy társadalmi munkával a dolgozók saját otthonukat építik. Az 1950-ben kiadott „minta működési szabályzat” szerint a művelődési otthon a falu kulturális központja, azzal a feladattal, hogy a lakosság nevelését, a szocializmus építését segítse.

Révai József az MDP II. Kongresszusán elhangzott beszámolójában azt mondta, hogy „Hatalmas fejlődést mutat a kultúrotthonok kiépülése. 1949-ben csak 74 kultúrotthonunk volt, 1950-ben már közel 600, 1951-ben a kultúrotthonok száma túl fogja haladni az ezret, és az ötéves terv végére 630 üzemi és 1850 falusi kultúrotthonunk lesz, vagyis: falvaink és üzemeink többségében lesz már kultúrotthon.”⁴² Vegyük észre, hogy van olyan hosszabb idősoros statisztikai összeállítás, amely az ilyen típusú régi intézményeket is számba véve 1949-re 2007-et tüntet fel. Tehát nem általában előzmény nélküli intézményről van szó, hanem arról, hogy ennek a kettős funkciójú, központilag létrehozott és szervezett intézménynek nincs előzménye.

A művelődési otthonok tömeges létesítésére az MDP II. Kongresszusát követően, a művelődési otthonokra vonatkozó párthatározat megszületése után (1951. febr.) került sor, amely kimondta: „A felemelt ötéves terv megvalósításának, valamint a mezőgazdaság szocialista átszervezésének egyik döntő feltételként támogatni kell a kultúrforradalom további kibontakozását, az egész dolgozó nép szaktudásának és általános műveltségének nagyarányú emelése, az iskolarendszer, a tudomány és művészet, a könyvkiadás és sajtó, könyvtárak, kultúrotthonok, mozgó képzőházak, rádió stb. hatalmas fejlesztése útján.”⁴³ 1951 októberében rendezték meg a Kultúrotthonok Igazgatóinak Országos Értekezletét, amely az intézmények fő feladatává az agitációt és a tömegpolitikai tevékenységet tette. A határozat szerint:⁴⁴

1. A művelődési otthonoknak fokozottabban részt kell vállalni a békéért folyó küzdelemben. A béke törekvéseknek kifejezésre kell jutni az intézmények minden programjában. 2. A béke-propaganda szervesen összefügg az ötéves terv fokozottabb népszerűsítésével. Az agitációs munka minden eszközével segíteni kell a konkrét helyi feladatok megoldását, fejleszteni kell a termelési propagandát, a munkafegyelem megszilárdítását, az állampolgári kötelességtudat elnelyítését. 3. Ismeretterjesztő előadásokkal, könyvekkel, szemléltető propagandával és minden egyéb célszerű eszközzel népszerűsíteni kell a termelőszövetkezeteket. 4. A művelődési otthonoknak az eddiginél több segítséget kell nyújtani a Szovjetunió, a szovjet nép megismertetéséhez, a szovjet tapasztalatok népszerűsítéséhez. 5. Tovább kell fejleszteni a természettudományos ismeretterjesztő munkát. 6. Javítani kell a művelő-

dési otthonok vezetőinek munkamódszereit, elsősorban rendszeressé kell tenni a művelődési otthon vezetőség munkáját, és fejleszteni kell az intézmények program szerinti működését. A programok az eddiginél nagyobb mértékben elégítsék ki a dolgozók művelődési és szórakozási igényeit. 7. A dolgozók művelődési igényeinek igényesebb kielégítésére művészeti, ismeretterjesztő köröket kell szervezni. (Az agitációs és propaganda funkció a későbbiekben időnként ismét fokozottabban előtérbe került, az 1959-1961-es tsz-szervezések során épp úgy, mint az új gazdasági mechanizmus előkészítése és bevezetése, vagy a szocialista életmód napirenden szereplése idején.)

Az intézmények „létrehozása” a tervfeladatok látványos végrehajtását jelentette. Szédületes gyorsasággal létesítettek művelődési otthonokat; kevés építéssel, inkább a közösségi művelődés korábbi intézményeit átcégtáblázva, a nagyobb termekből, udvarházakból, istállókból átalakítva. A városokban az intézmények egy része nem a lakossági szükségletnek és az elérhetőségnek megfelelő helyen létesült, hanem, ahol éppen volt gyorsan átalakítható helyiség. A mennyiség hajszolása oda vezetett, hogy egy 1952-es felmérés szerint már 2002 művelődési otthon volt, viszont 83%-uk 1945 előtti épületben. (Ennek máig érezhető hatása az, hogy az 1975-ös budapesti felmérésünk szerint a művelődési otthon épületek egynegyedének koráról nem tudtak felvilágosítást adni; amelyekről tudtak, azoknak egyharmada 1945 előtt épült, másik harmada 1945 és 1960 között, s csupán a harmadik harmad működött 15 éves vagy annál újabb épületben. *Andrássy Mária* 1977-es országos vizsgálata szerint az intézményeknek kb. 45%-a felszabadulás előtti épületben működött, az úgynevezett telephelyeknek viszont csak az egyharmada volt 1950 után emelt épületben.) A hálózati terjeszkedés ad hoc és extenzív jellege a „tartalmi” munkára is jellemző volt: az intézmények a vállalatokhoz hasonlóan tervszámokat kaptak: minél több előadás, minél több rendezvény, minél több látogató volt a cél. A statisztikában kimutatott növekedések szembeűnőek: a műsoros estek száma az 1950. évi 36,6 ezerrel 1955-re 61,3 ezerre, a résztvevők száma 8,5 millióról 14 millióra nőtt. A műkedvelő művészeti csoportok száma 1949-ben 1600 volt, az 1950-es évek első felében már 9 ezer körüli számot is regisztráltak. A legtöbb ismeretterjesztő előadást, 123 ezret, több mint 8 millió résztvevővel 1953-ban szervezték stb. *Hogy ténylegesen hány rendezvény és látogató volt, azt csak hozzávetőlegesen és az arányok, változási tendenciák vizsgálatával tudjuk becsülni a statisztikai adatok alapján.* Hiszen még az 1975-ös, intézményenkénti, budapesti felügyeleti vizsgálatnál is azt tapasztaltuk, hogy a statisztikai adatszolgáltatás során egy következetes felfelé torzítási tendencia érvényesül, a rejtett és sejtett érdekek mentén. Ez viszont kritikus szakaszokban meg is könnyíti a statisztikai elemzést, mert ha a „több” a jó, és ugyanakkor a tendenciózusan felfelé torzított adatok stagnálást mutatnak, akkor biztosan csökkenésről van szó.

A művelődési otthonok létesítésére is jellemző volt a beruházások általános összes betegsége: az előkészítés hiánya, a kapkodás, a befejezetlenség, a felszerelési és működési költségek hiánya. Az első ötéves terv felemelése során mégis túlzott igényességet emlegettek, amely gátolja a gyorsabb mennyiségi előrehaladást. *Az extenzív szemlélet és követelmény, az „utasítás” évtizedekre megvetette az alapját a formára és mennyiségre szervezett, a központi elgondolások lebontását feladatnak tekintő tevékenység-rendszernek.* (Ahogyan ma mondják: a tartalom és minőség, ill. a helyi szükségletek rovására.) Az, hogy ez milyen mérhetetlen károkat okozott, és hogyan vezetett sok intézménynél az elleheterlenüléshez – ténylegesen és a lehetőségek elpazarlásával – csak sokkal lassabban és később vált nyilvánvalóvá, mint mondjuk a túlzó ipari beruházások vagy az elhanyagolt mezőgazdaság esetében. A művelődési otthonokkal kapcsolatos *legutóbbi vitákban* – 1983-ban – az itt vázolt folyamatra utaltak az ilyen megjegyzések: „A közösségi művelődés államosítása többet rontott, mint amennyit ártott; de nem csúfolódom, mert torkom szorul amiatt, ami elszalasztódott akkor, és elhalasztódott mindmáig, s mert tudom, miként él, hat, működik minden tagadás ellenére szakmám rejtett idegpályáin az alapításkori emlék. Hogy miként öltözik a „nevelési területek” tudós köntösébe az akkorról örökölt sematizmus, s hogy mechanikus alkalmazása miként teremt tevékenység azonosságot eltérő hagyományú, kultúrájú településeken, hogy az országosan elérendő „műveltségi szint” miként teremt évenkénti akciókkal mindenütt megvalósítandó hasonló formákat azonos tartalommal; hogy a pontosra kívánt munkatervezés, a behatárolt gazdálkodás, a mennyiségi szemléletű statisztika búvóhelyein miként él tovább a múlt az utolsó évtized minden progresszív proklamációja ellenére. Mintha mi sem történt volna az elmúlt harmincválasszony évben!”⁴⁵ Egy hozzászóló szerint: „A régi közművelődési kereteket... szétverték, ám az utánuk keletkezett űrt a települések sokaságán a semmi töltötte ki. A rádió, a televízió nagyszerű dolog. Áldás minden nyűgével együtt, de közösségteremtésre egyik sem alkalmas.”⁴⁶ *Beke Pál* vitázáró „búcsúcsokrában” újra visszatér az örökség és az elmulasztott lehetőség problémájára: „Nézetem szerint a művelődési otthon *szervetlen képződmény* a mai magyar kulturális intézmények között; kívülről érkezett minta alapján... felülről elrendelve hozatott létre szinte minden településen. Ez az intézmény helyettesítette az egyidejűleg betiltott, a lakossági öntevékenység folytán ellentmondásosan ugyan, de mégis tömcgesen létezett olvasó- és földmunkásköröket, egyesületeket, munkásotthonokat, kaszinókat; mindazokat a máig összeszámlálatlan közösségi művelődési alkalmakat, szervezeteiket, intézményeket, amelyek viszont szerves elemei voltak a magyar társadalomnak...”⁴⁷

2.4. Társadalmi erőforrások és központi intézkedések Az 1956 végén elkezdődött konszolidációs folyamatban

már ezeknek a hagyományoknak a folytatási lehetőségére is hangsúly esett. *„A Magyar Szocialista Munkáspárt művelődési politikájának irányelvei”* – amely dokumentum meghatározó fontosságú volt az értelmiség konszolidálásában – a művelődési otthonokkal kapcsolatban a következő fejlesztési irányt jelölte meg: „A művelődési otthonok hálózatát – elsősorban társadalmi erőforrások igénybevételeivel – fokozatosan teljessé kell tenni. Az irányítás megjavításával, a különböző kulturális szervek tevékenységének jobb összehangolásával el kell érni, hogy hivatásuknak megfelelően, valóban művelődési otthonokká váljanak, amelyek művelődési lehetőséget, társas szórakozást és kultúrált pihenést biztosítsanak (sic!) a dolgozók különböző rétegeinek. Munkájukban hasznosítsák az egykori munkásotthonok, olvasóköri jó és folytatható hagyományait. A művelődési otthonok biztosíthatják a legmegfelelőbb kereteket a munkások és parasztok öntevékeny művészeti csoportjainak tevékenységéhez. Az énekkarok, a tánc- és színjátszó csoportok vonják be üzemük és falujuk minél több dolgozóját a kulturális munkába, és a néphagyományok folytatásával erejükhez mért feladatok vállalásával szolgálják a maguk nemes szórakoztatását.”⁴⁸ Az, hogy „elsősorban társadalmi erőforrások igénybevételeivel” kell fokozatosan teljessé tenni a művelődési otthonok hálózatát, *egyrészt azt sugallta*, hogy a helyi művelődési igényekhez kívánták közelíteni ezt az intézményt, a saját művelődési otthon gondolatát erősítették. Tehát a központi politika szintjén már ekkor megjelent egyfajta társadalmisítás hivatalos kezdeményezése. *Másrészt azt jelenti ez a mondat*, hogy – mint majd a gazdasági elemzésnél látni fogjuk – a politika részben lemondott a központi finanszírozás lehetőségéről. Ez a tényleges helyzet elismerése és konzerválása volt, s a központi célok és a helyi erőforrások ellentmondását hordozta. Bár a *második hároméves terv* (1958-1960) a szociális, kulturális és lakás-ellátás terén csak a *szintentartást* tűzte ki célul, *az ipar fejlődése, a mezőgazdaság szocialista átalakulása új módon vetette fel a népművelés feladatait is.* Az irányelvek az emberek gondolkodásának szocialista szellemenben való átforgatását tették feladattá, ám a korszerű műveltség tömeges terjesztésének általános célja mellett követelménnyé vált a termelőmunka segítése érdekében a szakmai ismeretek mélyítése, és a kultúrált szórakozás elősegítése is.

A békési művelődési otthon megnyitásának tizedik évfordulóján megrendezték a Művelődési Otthonok Igazgatóinak II. Országos Tanácskozását (1959. április) azzal a céllal, hogy körvonalazzák az intézmények feladatait az új körülmények között. Mindenek előtt *a hiányok lajstromozására került sor*, az intézményhálózat fő problémáit az alábbiakban összefoglalva: Rossz a legfontosabb munkás-települések és kerületek (Budafok, Miskolc, Salgótarján, Angyalföld, Csepel) művelődési otthon ellátottsága. Ennek fő oka a telepítések egyenlőtlen szóródása, amely az egységes intézményfejlesztési terv hiányából adódik. Ked-

vezőtlenek az intézmények épület, felszerelés, berendezésbeli adottságai. A konferencia harminc felszólalója az alábbi területeken sürgetett intézkedést: a népművelési tanácsok tevékenységének tisztázása; a járási művelődési otthonok funkcióinak meghatározása; a művelődési otthoni tevékenység és a termelészövetkezeti kulturális munka kapcsolatai; a népművelők anyagi és erkölcsi megbecsülésének fokozása.

A Párt művelődéspolitikai irányelveinek megjelenését követően egy sor állami intézkedésre is sor került. Ezek egyrészt a *hálózatépítést*, másrészt a különböző kulturális szervek *együttműködését*, és a *társadalmi erőforrások* jobb kihasználását szorgalmazták. 1960. januárjában jelent meg a művelődési otthonok létesítésének, működésének és irányításának alapvető szabályait meghatározó, 2/1960.(I.6.) kormányrendelet, és a végrehajtására kiadott 3/1960.(VI.16) MM számú utasítás, amely kimondta, hogy: „A művelődési ház, otthon, kör vagy klub a dolgozók művelődését szolgáló intézmény. Célja és feladata, hogy segítse a lakosság világnézeti, politikai, szakmai, továbbá művészeti nevelését, általános műveltségének emelését, nyújtson ösztönzést és lehetőséget a társas élet formáinak kialakításához, és a színvonalas szórakozáshoz. E kitűzött célokat és feladatokat a dolgozók tevékeny közreműködésével valósítja meg... Művelődési otthon tanács, vállalat, üzem, hivatal, intézet, intézmény, szövetkezet vagy szakszervezet létesíthet és tarthat fenn; az említett szervek művelődési otthon közösen is létesíthetnek és tarthatnak fenn.”⁴⁹ A rendelet szerint a megyei művelődési otthonok (népművelési tanácsadók), valamint a járási művelődési házak az illetékességi területükön működő művelődési otthonok módszertani hálózati központjai. Azt is szabályozták, hogy a művelődési otthonoknak a feladataik megvalósítása érdekében éves munkatervet kell készíteni, amelyet a fenntartó szervek hagynak jóvá; továbbá az intézmények működését a területileg illetékes tanácsoknak működési engedélyben kell jóváhagyni. 1960 májusában megjelent a művelődésügyi miniszter 178/1960. MM számú utasítása a művelődési otthonok működési szabályzatáról, amely meghatározta a művelődési otthon fogalmát, típusait, feladatát, működési területeit, felügyeletét és irányítását, valamint a tömegszervezetekkel és társintézményekkel való együttműködését. 1961-ben a SZOT, a KISZ, a Hazafias Népfőrd, a Magyar Nők Országos Tanácsa, a TIT, a Szövetkezetek Országos Szövetsége, a Magyar-Szovjet Baráti Társaság és a Művelődésügyi Minisztérium *első ízben rögzítette közös irányelvekben* a népművelés feladatait, az együttműködő szervek egészséges munkamegosztását. „Így a hatvanas évek elején már érvényesült a központi szervező, rendező akarat, a hálózat céltudatos, hosszú távlatra is működőképességet biztosító elgondolása. Természetes, hogy megfelelő hálózat hiánya, a szűkös pénzügyi ellátottság és a káderhiány akadályozta a fejlesztést. A hatvanas évek második felében viszont már

lényeges változást tapasztalunk e téren...” – olvashatjuk Pál Endre és Soós József könyvében.⁵⁰

Egy 1971-ben keletkezett tanulmány utal arra, hogy „... 1964-ben sor került az 1955-ben kialakított művelődési otthon koncepció felülvizsgálatára. Az új helyzetben, amikor a művelődési lehetőségek bővülése, az életszínvonal fejlődése más művelődési struktúrát teremtett, revideálni kellett azt az alapelvet, hogy a települések művelődési életének egyetlen központja a művelődési otthon legyen. A demokratikus közélet, a közösségi szórakozás, nevelés, az egyéniség aktivitás útján való kibontakozását segítő szerepük viszont fokozódott, és tisztázódott más művelődési formákhoz és intézményekhez való viszonyuk, kapcsolatuk (könyvtár, mozi, színház stb.)”⁵¹

1965 júliusában megjelent a művelődésügyi miniszter 4/1965 (VI.15.) MM számú rendelete, a művelődési otthonok és a közművelődési könyvtárak közös fenntartásának egyes kérdéseiről. A rendelkezés lehetőséget adott arra, hogy egy település (város, kerület, község) üzemei, társadalmi szervezetei stb. közösen fedezzék egy vagy több művelődési otthon fenntartási és működési költségeit. Egyben önálló igényeket, követelményeket támasszanak a támogatott intézménnyel szemben, sőt a település közművelődési terveinek kialakításában is vegyenek részt. 1968-ban a Termelészövetkezetek Országos Szövetsége és az Országos Népművelési Tanács, 1969-ben pedig a Kézműipari Szövetkezetek Országos Szövetsége és a Népművelési Tanács jelentetett meg közös felhívást, amelyben többek között a művelődési otthonok és a termelő egységek közötti együttműködés fokozására buzdítottak. Ezt követően a közös fenntartású intézmények száma évről évre szaporodott.

Az irányítás-történet jelentős eseménye a 202/1965. MM-SZOT számú együttes utasítás megjelenése a megyei (fővárosi) művelődési házak szervezéséről és működtetéséről. (Az első megyei művelődési központ már az 1965-ös utasítás megjelenése előtt két évvel létrejött Szabolcs-Szatmár megyében; 1966-ban kilencre szaporodott a számuk. Munkatársi gárdájuk 77 főhivatású dolgozót, és megegyenként mintegy 100-120 tiszteletdíjas és társadalmi munkás szakembert számlált.) *A már említett járási intézményekkel együtt létrejöttek tehát a hierarchizált irányítás leglényegesebb elemei – a korábbi tervutasításos gondolkodási logika kissé megkésett konkretizálásaként...* Érzékelhető tehát egyrészt egy olyan politikai és szakmai törekvés, amely már a társadalmisítás formái, szervezeti kereteit jelöli ki, s ezért is serkent a közös fenntartásra. De azért is, mert egyre inkább nyilvánvalóvá válik, hogy az egyenletes, arányos fejlesztésre, a községek támogatására az állami újraelosztás során nincs – a célokhoz és központi feladatokhoz méretezetten pláne nincs – elegendő pénz. Azért sincs, mert *másrészt* érzékelhető a nagy pénzeket lekötő, a „művelődési erődök” kiépítésében is tetten érhető centralizálási (politikai és szakmai) törekvés. (Ez a kettősség jelenik majd meg az 1970-es években, a tanácstörvény

nyomán kialakuló decentralizálásban, és a terület- és településfejlesztési koncepció hatására kibontakozó, az embereket és erőforrásokat érintő centralizálásban.) De ne feledjük, hogy a politikai konszolidáció változásokat érlelő 1960-as éveiben járunk – kulturális életünkben ez a szellemi, művészeti nyitást, az igencsak pezsgésnek induló szellemi közéletet jelentette. A második ötéves terv (1961-1965) készítésekor már hatottak azok az új áramlatok és viták, amelyek az oktatás gazdasági jelentőségére hívták fel a figyelmet. Egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a gazdasági fejlődés lényeges feltétele a szakmastruktúra átalakulása, hogy a munkaerő szakmai és műveltségi színvonalának emelése és a kulturális ráfordítások növelése a gazdasági fejlődés nélkülözhetetlen feltétele. Heves viták folytak az optimalizáció és humanizáció kérdéséről; a műszaki, természettudományos és humán képzésről, az oktatási reformról (1961 és annak 1965-ös „korrekciója”), no és a művészeti életben a megkésett avantgárd megannyi problémájáról.

Az 1960-as évek második felében a művelődéspolitikai által megjelölt egyik leglényegesebb feladat a tudományos-technikai forradalom feltételeinek megteremtése, s ezzel együtt az új gazdasági mechanizmus megértetése, elfogadtatása. A Országos Népművelési Tanács 1966-ban kiadott irányelvei a főbb népművelési feladatokat az alábbiakban jelölték meg:⁵² 1. Hazánk gazdasági erejének fokozása érdekében a műszaki-technikai kultúra terjesztése, a szakoktatás segítése a népművelés eszközeivel (tanfolyamok, a szakirodalom terjesztése, szakkörök, természettudományos ismeretterjesztés). 2. A gazdasági reform megértetése, gazdasági, politikai ismeretterjesztés. 3. Politikai, világnézeti, erkölcsi nevelés. 4. Művészeti, esztétikai nevelés. A harmadik ötéves terv (1966-1970) kulturális téren főleg az oktatás feladataival foglalkozik, s ez a népgazdaság szakképzett munkaerő igényének kielégítését célozza. A művelődési otthon hálózat feladatául a lakosság általános és szakmai műveltségének emelését írja elő, s a tervezés során az előzőekben felsorolt szakmai követelmények közül az első kettőre esett a hangsúly. A kulturális tárca terve az előző időszakhoz hasonlóan most is a helyi erőforrásokat akarta mozgósítani, s a beruházási hitelek elosztásánál úgy befolyásolták a tanácsokat, hogy központi szerepkörű megyei és járási intézményeket hozzanak létre. Központi beruházási támogatást nem irányoztak elő.

2.5. Új koncepció

Az 1970-es évek felé tartva több szempontból is korszakhatárhoz érkezünk. Az 1968-ban megjelent, a művelődési otthonok besorolására vonatkozó utasítás (pontos megjelöléssel a későbbiekben lesz róla szó) nyomán kialakult formális rendbetétel lehetővé tette, hogy az elmúlt időszak fejlesztési politikájának hatását statisztikai adatokkal is mérni tudjunk. Az előzőekből is kiderült, hogy tulajdonképpen nem volt titok: a művelődési házak látványos, számszerű fejlesztése jelentős mértékben csak

„fenn az ernyő, nincsen kas” volt; s különösen a látogatók előtt nem volt titok, hogy az intézmények egy része már létben sem a kultúrát, hanem a kulturálatlanságot sugározta. A besorolási rendelet hivatalosan is mércét állított, s ezzel jogszabályilag is elkezdődött az erőltetett növekedési szemléletről való áttérés a szükségletekhez jobban igazodni szándékozó közművelődési koncepcióra.

Az 1960-as évek pezsgő vitáinak ma is igen tanulságos fejezete az új gazdasági mechanizmus előkészítéséhez és bevezetéséhez kapcsolódó „kulturális mechanizmus-vita”⁵³. A reform és a művelődés kapcsolatáról publikált (és nem publikált) eszmecsere gazdagították (és részben alapot adtak hozzá) a széleskörűen elkezdődött művelődés-szociológiai- és szabadidő-vizsgálatok. Háttérét jelentették a már idézett tervezési irányelvek. Kiterjesztette a társadalmi párbeszédet az Országos Népművelési Konferencia előkészítése és megrendezése, s átnyúlt a vita az 1970-es évekre, amikor az újabb szociológiai vizsgálatok eredményeinek tárgyalásában, a közművelődés helyzetének felmérésében, és az 1974-es párthatározatot előkészítő munkában folytatódott.

Az Országos Népművelési Tanács kétéves előkészítő munka után rendezte meg az Országos Népművelési Konferenciát (1970 májusában). Az 1958-as művelődéspolitikai irányelvek megjelenése, és a konferencia megrendezése között több mint egy évtized telt el. A társadalmi-gazdasági fejlődés és az életmód változásai szükségessé tették a népművelés elméletének és gyakorlatának, az MSZMP művelődéspolitikai irányelveiben megfogalmazott közművelődési törekvéseknek a továbbfejlesztését, és az akkori helyzetnek megfelelő követelményrendszer kialakítását. A konferencia tézisei új közművelődési koncepciót körvonalaztak, az önművelés jelentőségének hangsúlyozására törekedtek. A közművelődés a különböző művelődési-közoktatási, közművelődési, tudományos és művészeti intézmények, a tömegközlelési eszközök, a társadalmi szervezetek kulturális nevelőmunkája révén megvalósuló, a társadalom fejlődő szükségleteire épülő, az egyének és csoportok műveltségét, személyiségét fejlesztő, mindezt az egyének öntevékenységének állandó erősítésével megvalósító tevékenység. Részben társadalmi méretekben szervezett, tervszerűen irányított folyamat, részben az egyének – társadalmilag ugyancsak meghatározott – önművelési tevékenysége.⁵⁴ A konferencia ajánlásai sürgették a párt- és állami irányítás hatékonyságának növelését, a tárgyi és személyi feltételek javítását, a népművelés tudományos megalapozásának fokozását.

Érdemes itt emlékezni a munka méretére, amely az előkészítő kötetekből is kitűnik.⁵⁵ Áttekintették a tudományok, az ízlés, a szórakozás és a népművelés kapcsolatát (Első kötet). A város és a falu népművelési sajátosságait: az iskola, a tömegkommunikáció és a népművelés összefüggéseit, tovább a művelődési otthonok és könyvtárak helyzetét (Második kötet). Szó volt a magyar és külföldi népművelési rendszerekről, az irányításról, káder- és

gazdasági helyzetről, továbbá a kutatásról (Harmadik kötet). Tizenhat bizottság, közvetlenül és közvetve, több száz szakember elemző munkáját foglalta össze. Emlékezzünk arra is, hogy az 1968-1972 közötti idő a népgazdasági hosszú távú tervezés első szakasza, s a Munkaerő és Élet-színvonal Távlati Tervezési Bizottság is több száz szakembert mozgatva dolgozott.

1972 márciusában megrendezték a Művelődési Otthonok Vezetőinek III. Országos Tanácskozását, amely arra tett kísérletet, hogy az Országos Népművelési Tanács 1965-ös irányelveit, valamint a népművelési konferencia közművelődési koncepcióját felhasználva egzakt módon meghatározza a művelődési otthon jellegű intézmények specifikumait és funkcióit. *Az intézményi jellemzők között a településtípusonkénti eltérő szerepet és a helyi jelleget hangsúlyozták!*

Az intézmények legáltalánosabb funkcióit a következőkben jelölték meg:⁵⁶

1. A helyi közösségi-társadalmi élet érdekében a közös művelődés és szórakozás feltételeinek biztosítása, ennek megszervezése. 2. Az alkotó tevékenység kibontakoztatásának tömeges lehetősége. 3. A tudományos, művészeti alkotások és a közösségek találkozásának elősegítése.

Felvetődik a kérdés, hogy az új mechanizmus hatása, a konszolidálódott értelmiséget átszövő – és jelentős részben összefogásra is serkentő – remény mellett milyen konkrét művelődési folyamatok váltották ki és indokolták ezt a hatalmas, az 1970-es és 1972-es népművelési konferenciákban tükröződő munkát? A későbbiekben a statisztikai tendenciákat is bemutatom, itt a korszak kulturális fejlődésének sajátosságait átfogóan jellemző, „A kultúra fejlesztésének távlati koncepciója 1970-1980” című dokumentumból idézek: „Az 1960-as évek közepétől, de különösen az utóbbi években új, intenzív szakaszához érkezett el kulturális életünk fejlődése. Jellemző vonásai a következők: Kulturális életünk tartalmában és formájában egyaránt egyre sokrétűbbé és differenciáltabbá válik. Mind nagyobb szerepe lesz benne általában véve a közművelődésnek, ezen belül a művelődés aktív közösségi formáinak, de ugyanakkor, vele egy időben és azonos összefüggésben az egyén (az alkotó és a befogadó) önálló cselekvésének, választásának; a kisebb és nagyobb közösségek, települések önálló arculatú kulturális tevékenységének. Mindezzel a mennyiségi követelmények mellett mind fokozottabban szerepet kap a minőség, az azonosság mellett a sajátosság. Kulturális életünk fejlődésének intenzív szakasza most van kibontakozóban, jellege azonban máris kétségbe vonhatatlanul megfigyelhető: a művészeti élet fejlődésének bizonyos pozitív jelenségeiben, a művelődési formák differenciálódásában, az egyének és közösségek kezdeményezési kedvének észrevehető fokozódásában, a közösségi művelődési formák szerepének növekedésében. Az új szakasz kibontakozását a gazdasági nehézségek mellett több más tényező is gátolja: az intézményrendszer strukturális és működésbeli hiányosságai, az újhoz alkalmazkodni nem

tudó szemlélet; a koncepcióhiány; az intézménytípusok, az egyéni és szakmai érdekek elkülönülése, izolációja.

Kulturális életünk fejlődése mindenesetre fordulóponthoz – vagy legalábbis a fordulópont lehetőségéhez érkezett el. A társadalom egészének kulturális fejlődése követte a társadalmi-gazdasági fejlődést, és kitöltötte a számára biztosított kereteket. Eredményeink jelentősek, de a szocializmus építésében előttünk álló feladatok perspektívájából nézve nem elégségesek. Ahhoz, hogy a kultúra társadalmi méreteiben betölthesse feladatát, a szocialista tudat kialakításában és formálásában szélesíteni kell a jelenlegi kereteket, és biztosítani kell a további intenzív fejlődés feltételeit. Mivel a társadalom kulturális színvonala a gazdasági szint fejlődésével fokozódó mértékben hat vissza magára a társadalmi-gazdasági fejlődésre, egész társadalmunk érdeke, hogy ez megtörténjék.”⁵⁷

A mennyiségi adatokban is megragadható, igen erőteljes társadalmi változási tendenciák, a tervutasításos szisztéma logikája nyomán kialakult tervszerűtlenség, a lépés-kényszer és a fordulópont lehetőségének felismerése – együttesen az elemzések és döntések sorozatára ösztönözték a politikai és szakmai irányítást. Ismét széles körű szakmbergárdát megmozgató munka kezdődött – pontosabban az 1960-as évek közepétől folyó átértékelés lendületet és határozottabb irányt kapott a közművelődés terén is.

„A Magyar Szocialista Munkáspárt KB határozata a közművelődés helyzetéről és fejlesztésének feladatairól” című, 1974-es dokumentumot előkészítő tényfeltáró, összegező munka során nyilvánvalóvá vált a hagyományos népművelés kereslet-kínálati, gazdasági és koncepcionális válsága. Ha az 1962-es és az 1972-es művelődési otthoni tevékenységi adatokat összevetjük (később lesz szó arról, hogy miért e két dátum jelzi az összehasonlítási korszakhatárokat) igen nagy csökkenéseket tapasztalunk! Az ismeretterjesztő előadások száma 4,4%-kal nőtt, látogatóik száma közel 20%-kal, több mint egy millió látogatóval csökkent. A műsoros estek száma 36,3%-kal, látogatóik száma 37,1%-kal (több mint négy millió látogatóval), a műkedvelő művészeti csoportok száma 38,6%-kal, tagjaik száma 38,8%-kal (113 ezer taggal) csökkent.⁵⁸ A népművelést ezen a válságon az 1960-as évek második felében elemi erővel kibontakozó klubmozgalom kezdte átlendíteni; mindent el is követte államosítása érdekében...⁵⁹ Az ugyancsak tömegeket mozgató beathullámot meg riadtan, „oldalvást” nézte a népművelői apparátus, s a politikával együtt tűrte, mert nem tehetett mást. A művelődési mozgás-tendenciák nyomán összességében megváltozott a művelődési otthonok kulturális környezete; az iskolázottsági szint, a rádió, tv, könyvek, sajtó, turizmus, automobilizmus, magnetofon, lemezjátszó stb. hatására gondolkunk. A holtpontra Vitányi Iván úgy jellemezte, hogy „a mennyiségi fejlesztés elakadt, a minőségi fejlesztés nem bontakozott ki.”⁶⁰ A párthatározat a közművelődési koncepciónak politikai támogatást adott, a minőségi fejlődés kibontakoztatása érdekében. „A közművelődés nem szü-

kíthető le a kultúra, a műveltség terjesztésére, közvetítésére; fontos feladata a szocialista életmód, életforma és magatartás kialakításának segítése, a szocialista eszmékkel való értelmi-érzelmi azonosulás, a közösségi szellem, a cselekvő erő, a közéleti aktivitás fejlesztése.⁶¹ A határozat a művelődési otthonokat egyrészt mint az aktív közösségi művelődés, másrészt mint pótlék funkciójú intézményt említi: „A művelődési otthonokat és klubokat, mint a közösségi nevelés, a társas élet és az aktív művelődés intézményeit kell továbbfejleszteni. A nem hivatásos együttesek, tudományos ismeretszerző körök, klubok munkája révén a lakosság mind szélesebb rétegeit vonják be a művelődésbe, segítsék a szocialista brigádok kulturális munkáját. Színház- és mozielőadások, hangversenyek, kiállítások és ismeretterjesztő előadások rendezésével vegyenek részt a tudományos és művészeti értékek mind szélesebb tömegekhez való eljuttatásában. Vállaljanak nagyobb felelősséget az intézményben folyó kulturális munka eszmei-politikai, szakmai színvonaláért.”⁶²

1974 további jelentős eseménye az MSZMP KB által összehívott Országos Közművelődési Tanácskozás. A KB márciusi határozatának megfelelően, a Minisztertanács 1035/1974. számú határozata alapján újjáalakult az Országos Közművelődési Tanács; feladata a közművelődés összehangolt irányítása, ellenőrzése, fejlesztésének elősegítése. Ez utóbbi azt is jelenti, hogy az OKT külön pénzalappal rendelkezik, amelynek alapvető célja a pozitívnak ítélt folyamatok kibontakozásának (vissza nem térítendő hitelezési formájú) segítése. Lényeges az is, hogy az MSZMP XI. Kongresszusán elfogadott programnyilatkozat szükségesnek ítélte a közművelődési rendszer szervezeti és eszmei erősítését, fejlesztését. Az életkörülmények javulását és a szabadidő növekedését feltételezve arra buzdított, hogy ennek kultúráltszerű felhasználása az emberi kapcsolatok erősítését szolgálja.

A közművelődés egy időre a társadalmi érdeklődés előterébe került, az „eszmei” megerősítés nyomán a népművelői szakma is lázba jött – és nagy várakozások voltak. Azonban az ideológiai-politikai irányítás gazdasági-jogi vetülete már csak mint árnyék jelent meg. Igaz, az 1976-os közművelődési törvény kodifikálta a változási és változtatási irányokat; érdemes kiemelni a művelődési otthonokra vonatkozó lényeges, a korábbiakhoz viszonyított új elemeket: igényfelkeltés-igénykielégítés; az egyéni és közösségi művelődés segítése; a művelődési otthon mint alapintézmény; a helyi lakosságnak nyújtson változatos szolgáltatásokat; adjon helyet az egyéni művelődési kezdeményezéseknek.⁶³ Valljuk be: a törvény csalódást okozott; pláne, hogy nem járt együtt az intézmények relatív gazdasági helyzetének javulásával. És nem járt együtt a közművelődési szakmastruktúra lényegesebb változásával: akik a korábbi stílusú és szemléletű munkát végezték, azoknak kellett volna megújulniuk az irányítás különböző szintjein... Szervek, szervezetek a határozatok, állásfoglalások, útmutatók tömegét adták ki. A népművelői szakma mégis va-

lami mást, valami konkrétabbat várt. A Minisztertanács 3/1979. (I. 20.) számú rendeletét a művelődési otthonokról – a nagy társadalmi nekibuzdulás lecsengésével és a reményeket megnyeső gazdasági intézkedésekkel – megkésettnek érezték. Persze az eszmei megerősítésnek igen sok pozitív hatása volt! Hiszen – főleg vidéken – nagyobb, ha nem is presztízse, de respektje lett a művelődési otthonoknak, lévén a politikai célok konkrét megjelenítésének olykor kizárólagos helye.

A politikai és állami határozatok, állásfoglalások *külsődleges eszközök voltak*, s így nem annyira magára a közművelődési munkára, annak részeire, mint inkább a közművelődési munka egészén lendíteni szándékozókra hatottak. *Megindult egy valóban új szemléletű, funkcionális gondolkodás.* (Erről azonban majd a kiutak kapcsán.)

2.6. Decentralizálás és recentralizálás

A közművelődési határozatokban és törvényben deklarált demokratizmussal, öntevékenységgel és a helyi érdekekhez és viszonyokhoz való közelítéssel szemben egy másik tendencia is erőteljesen érvényesült az 1970-es években. Ma már tudjuk: a *recentralizáció*. Az 1971-es tanács törvény decentralizált; a lakosok és tanácsaik kapcsolatát erősítette az intézményeken keresztül is. A terület- és településfejlesztési politika viszont lényegét tekintve centralizált; az „egyéb” települések fokozatos és rohamos elsovadása és elsovadtása ma még nem felmért és megállapított mértékű kulturális erőzót okozott. Az iskola, a művelődési ház körzetesítésével, a buszjárat ritkításával, az értelmiség elvándorlásával stb. milyen intézményen keresztül hassanak az aktív közösségiességet szorgalmazó állásfoglalások? Csak megrázó és megrázóbb történeteket lehetne sorolni. Magam döbbenetben láttam például, amikor a tanító tanulóival együtt buszra száll a bezárt iskola előtt, hogy a harmadik faluba zötyögjenek... „Sok településnek nincs már saját ünnepe, mert nincs egy dalárda a Himnusz elénekléséhez... Egy tiszacsécsei öreg paraszt panasolta nemrég: Áthozták nekünk Kóródról az ünnepet...”⁶⁴ Bizony, így is összefügg a gazdaság és művelődés, ma már nincs „szerepkör nélküliség” – hiszen elismert, hogy szerepköre van a helynek, ahol emberek élnek. De azért még nem látjuk az adminisztratív társítások kulturális hatását. (1982 elején a községek 77,4%-a társközség volt.) „A remény szép – írja Speidl Zoltán fent idézett cikkében –, a statisztika azonban kemény tény mutat. Azt, hogy a kis települések népességének derékhadra, a 15-39 év közöttiek csapata folyamatosan kevesbedik.”

A közelmúlt által meghatározott, egészen mai folyamatról van szó. Kétségtelen, hogy a közművelődést támogató politikai és állami határozatok, ill. a területfejlesztésre vonatkozó döntések között nem volt koncepcionális ellentét. „Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának irányelvei a területfejlesztés tervezéséhez és szabályozásához” című dokumentum (1970. március 10.) többek között hangsúlyozta, hogy „A kommunális és kultu-

rális ellátottságban a jelenlegi szakaszban a különbségek csökkentése tűzhető ki célul: a szociális-kulturális intézményi ellátottság területek közötti közelítését az elmaradott területeken az állami költségvetésből differenciált támogatással kell segíteni..." Továbbá: „A távlati gazdasági és kulturális fejlődés, a munkaerő várható területi elhelyezkedésének tendenciáját figyelembe véve kell kiválasztani a legalkalmasabb fejlesztési centrumokat, és ezzel összhangban kell kialakítani a vonzáskörzet lakosságának szociális, kulturális, kommunális, kereskedelmi és közlekedési ellátását..." Az irányelvek nyomán született 1006/1971 (III.16.) számú területfejlesztési kormányhatározat és az 1007/1971 (III.16.) számú Országos Településfejlesztési Konceptió is leszögezte, hogy az egyes területek gazdasági fejlettségi szintjének közelítése hosszú időn át tartó folyamat, s a határozatok hangsúlyozták az iparfejlesztés, mezőgazdasági termelés, a közlekedés és hírközlés, valamint a települések fejlesztésében szükséges és elérhető összhang érdekében a kommunális, szociális, kulturális ellátás növelésének fontosságát. Kétségtelen, hogy a területfejlesztési politika az ország arányos fejlesztését, az életkörülmények területi közelítését szorgalmazta. Így többek között célul tűzte ki az aprófalvakban, szórványokban tanyákon élő népesség életkörülményeinek javítását – az anyagi lehetőségek függvényében. Az is vitathatatlan, hogy a területi folyamatok szabályozásában preferálta a gazdaságilag elmaradott térségek fejlesztését, s szabályozó rendszerében ugyanakkor diszpreferálta a túlzott fővárosi koncentrációt. A művelődési intézményhálózattal kapcsolatban azonban megállapíthatjuk, hogy *nem csökkentek a területi különbségek, sőt keményedett a művelődési tevékenységek területi meghatározottsága.*

Az irányelvek és határozatok hatásáról átfogó elemzések készültek, tárgyalva a gazdasági és igazgatási ellentmondásokat.⁶⁵ Az elemzések többek között megállapították, hogy a területi kiegyenlítődés érvényesült az ország nagy régiói és a megyék között is, azonban a megyéken belüli különbségek növekedtek, *beleértve azt is, hogy fokozódtak a város-falu közötti különbségek.* Területfejlesztési összefüggésben négy különböző típusú, bár egymással közvetetten összefüggő kulturális ellentmondás keletkezett.

Az egyik: Miközben a lakosság jelentős része, s az ipari munkásság fele falun él, a kulturális infrastruktúra kiépülése a községekben lelassult. A falusi lakosságot nemcsak a fejlesztések elmaradása, hanem a már említett elszorvasztás közvetett hatása is sújtotta.

A második ellentmondás az, hogy a művelődéspolitikai elképzeléseket cselekvési programmá váltó kulturális fejlesztési és tervezési elképzelések több ponton mechanikusan alkalmazkodtak a településfejlesztési koncepcióhoz. Egy sajátos interferencia tanúi lehettünk: jó öt éves késéssel a településhálózati koncepció megjelenése után elkezdődött a kulturális szféra regionális szempontokat is figyelembe vevő tervezése, s a művelődéstervezést elősegíteni

kívánó tanulmányokban is megfogalmazódott az, hogy „a mintegy 2000 egyéb településen önálló művelődési intézmények létesítése és működtetése nem indokolt.” Az ilyen anyagokban nem vetődött fel az, hogy az összes művelődési otthonok közel 50%-a, a klubkönyvtárak 80%-a „egyéb” településen működik.

A harmadik ellentmondás, hogy mindezek ellenére az élni akaró „egyéb települések” kis hányadában folytatódott a központi elképzelésektől független fejlődés, s ilyen településeken is tanúi lehettünk új kulturális létesítmények helyi erőből történő megvalósításának, a művelődési körök, klubok újjáéledésének.

A negyedik ellentmondást abban látom, hogy a területfejlesztés és településfejlesztés gyakorlata kiváltotta a speciálisan területfejlesztési orientáltságú kutatások iránti igényt, ezekben a kutatásokban azonban az 1970-es évek első felében még járulékosan sem szerepeltek a kulturális szempontok. És a másik oldalról: a művelődésszociológiai felmérésekben a területi aspektus csak járulékosan szerepelt, ill. a művelődést és a művelődési szokásokat meghatározó tényezőként jelentkezett.

Összességében: a településfejlesztés 1970-es évekbeli gyakorlata nem csökkentette a már korábban kialakult kulturális-területi egyenlőtlenségeket. Nem csökkent, hanem növekedett a város és a falu közötti különbség, s növekedtek a kulturális ellátásbeli különbségek az egyes nem városi települések között is. Az 1960-tól lebonyolított országos reprezentatív szabadidő- és időmérleg-kutatások azt mutatják, hogy a művelődésre fordított szabad idő, és a művelődési tevékenységek szerkezete természetesen függ a megkérdezett iskolai végzettségétől, foglalkozásától, nemétől – *de társadalmi átlagban döntő mértékben a lakóhely függvénye.*

2.7. Besorolási rendelet, statisztikák és korszakok

Most az 1968-as besorolási rendelet kapcsán *tekintsük át az 1949-1984 közötti időszak mennyiségi fejlődését.* Aki sohasem dolgozott művelődésszisztiikai adatokkal, az nehezen tudja elképzelni, hogy milyen sziszifuszi munka szükséges a tisztánlátáshoz. Temérdek ellentmondó elemzésen is át kell rágni magunkat ahhoz, hogy a számsorokból következtetésre jussunk. Úgy tapasztaltam, hogy a népművelők nem szeretik a statisztikát, azt tartván, hogy azt a formális végrehajtás öngazolására készítetik. *Körütekintő elemzéssel azonban nem lehet különbség a statisztikai fő tendenciák és megélt élet között!* A statisztika az élet jelenségei, tükrözi – a bonyolultakat, zavarosokat is.

Vannak, akik intézményalapítási örületnek, mások láznak vagy lendületnek nevezik azt, ami az 1949-es békés nyitány és az 1960-as évek közepe közötti időszakban a művelődési otthonok statisztikai számának növekedésében tükröződött. *A statisztikai mennyiségi korszakhatár az 1963. év,* hiszen az összes intézmény száma az 1949-1982 közötti időszakban akkor a legtöbb: 3913! A tanácsi művelődési otthonok esetében a csúcs 1967-ben volt, 3026

intézménnyel; a szakszervezeti intézményeknél 1963-ban és az egyéb szerveknél 1962-ben. A statisztikai összehasonlítási korszakhatár az 1962. év. Ennek több oka van: 1. ez előtt nincsenek adataink az egyéb szervek művelődési otthonairól (csak azt tudjuk, hogy sok volt a zártkörű); 2. a szakszervezeti intézményeknek kisebb körét vették számba 1961-ig mint később; 3. településtípusok szerinti bontásban mindhárom fenntartó esetében csak 1962-től vannak adataink, 1961-ig, csak a tanácsi intézményekre. A jogi korszakhatár az 1968. év, amelynek hatása 1972-től tükröződik igen jelentősen a statisztikában. Ugyanis a közösségi művelődés helyiségei és cégtáblái között kívánt összhangot létrehozni a művelődési otthon jellegű intézmények „továbbfejlesztéséről” szóló 105/1968 MM számú utasítás. Azért az idézőjel, mert nem a tartalmi változások tényének vagy irányának kodifikálásáról, hanem a kialakult kaotikus állapot formális rendezési szándékáról volt szó. Ennek a besorolási utasításnak az a lényege és jelentősége, hogy meghatározta azokat a követelményeket, amelyek alapján a művelődési célra használt különböző épületek, termek, szobák klubkönyvtárként, művelődési házként vagy művelődési központként működhetnek. Az utasítás kiemelte: „Az intézményt a meghatározott típusok valamelyikébe csak az arra előírt összes követelmények fennforgása esetén lehet besorolni és megfelelő működési engedéllyel ellátni, azonban a módszertani hálózati feladatokat ellátó megyei és járási intézményeket – az utasításban foglalt feltételektől függetlenül – művelődési központnak kell minősíteni.”

Am a formális tiszta lapon máris folt esett, hiszen maga az utasítás nyitott kiskaput mindazon fenntartók és személyek számára, amelyek és akik a megfelelő feltételek hiánya miatt (vagy biztosítása helyett) csak az elodázást voltak képesek megoldani. Azt olvashatjuk ugyanis, hogy: „Azok az intézmények, amelyek tevékenységét nem kell megvizsgálni, vagy amelyek a megfelelő feltételek hiánya miatt új működési engedéllyel nem láthatók el – tevékenységük újabb felülvizsgálatáig – a meglévő működési engedélyek alapján folytathatják munkájukat. Ezeket az intézményeket a megfelelő nyilvántartásokban továbbra is külön kell feltüntetni.” Nos a besorolási utasítás lehetővé tette, hogy valamihez viszonyítva, mennyiségi módszerekkel is megmérjük az elmúlt két évtized létesítési politikájának eredményét.

A különböző beszámolókból némileg eltérőek az adatok (majd később látni fogjuk, hogy miért), de az arányok minden esetben döbbenetesek. Az Országos Népművelési Konferenciát előkészítő, 1970-ben közölt tanulmányok egyikében olvashatjuk: „A területi feladatokat ellátó 3311 művelődési intézményből 1651-et soroltak be a három típus valamelyikébe. Vagyis művelődési intézményeknek csak mintegy 50%-a felelt meg a minimális követelményeknek, és kaphatott új működési engedélyt. A besorolt intézmények közül 831 klubkönyvtár, 666 művelődési ház és 154 művelődési központ; többségük tanácsi irányítás alatt áll, a szakszervezeti intézmények száma

300.”⁶⁶ Tehát: a minimális besorolási követelmények szerint lajstromozva, az intézményeknek valamivel több mint 50%-a a legminimálisabb követelményeket úmasztó kategóriába, a klubkönyvtárak körébe tartozik – s mivel ezek és a besorolhatatlanok jórészt a falvakban és a városok peremkerületeiben vannak, a mennyiségi adatok is tükrözik azt, amit mindenki tudott: a kulturális erózió leginkább a falvakat és a városszéleket érintette. Ezt a tényt az előzőekben idézett forrás is megállapítja: „A három típus egyikébe sem sorolható intézmények tevékenységük általános felülvizsgálatáig a régi működési engedéllyel tovább működhetnek. Természetesen arra kell törekedni, hogy a működési feltételek javításával – a meglévő épületek átalakításával, bővítésével – mielőbb, legalább a minimális követelményeknek megfeleljenek. Ez igen fontos lenne, hiszen a falvakban a művelődési házak a könyvtárral, mozival, tömegkommunikációs eszközökkel funkcionális egységben centrum szerepet töltenek be. A kulturális szolgáltatások zöme rajtuk keresztül sugárzik át. A művelődési ház az iskola mellett a községekben a legfontosabb művelődési intézmény. Nem közömbös tehát, hogy 1967-ben a községek több mint 10%-a, az 1968-as új követelményrendszer szerint pedig 60%-a nem rendelkezett művelődési házzal.”⁶⁷ Ez a súlyos gond az MSZMP KB 1974. márciusi „Jelentés a közművelődés helyzetéről” c. dokumentumában is tükröződött: „A művészeti és tudományos alkotásokat közvetítő intézmények széles körű hálózattal rendelkeznek. A lakosság ellátottsága azonban egyenetlen. A művelődési igények kielégítésében, a kulturális-művészeti szolgáltatások minőségében és sokrétűségében nagy különbségek vannak az ország tájegységei között. Különösen alacsony színvonalú egyes városok, és mindenekelőtt a főváros munkáslakta peremkerületeinek, az új lakótelepeknek, a kisközségekben, a tanyán lakóknak a kulturális ellátottsága... Az elmúlt évtizedben nagy erőt fordítottunk a közvetlen közművelődési célokat szolgáló intézmények kiépítésére. 2825 művelődési otthon van, de közülük csak 1800 felel meg az egyébként is alacsony minőségi követelményeknek. A 27 legjobban felszerelt művelődési otthon (az összes intézmények 1%-a) a látogatók 10%-át vonzza; ez azt jelenti, hogy megfelelő körülmények a művelődési házak hatásfokát lényegesen növelhetnék.”⁶⁸

A besorolási rendelet nyomán született a „besorolhatatlan intézmény” kategóriája, amelyet a statisztika „terem, kör, klub” fejléc alatt regisztrál. Tehát egy művelődési otthon jellegű intézmény (a statisztikai rövidítésben és itt is a továbbiakban: művelődési otthon) lehet művelődési központ, művelődési ház, klubkönyvtár vagy besorolatlan. Van azonban még egy (pontosabban még kétfő) statisztikai kategória! Ahhoz, hogy lássuk, hogyan alakult az új létesítések és a besorolási rendelet nyomán történt megszüntetések és átsorolások eredőjeként az ország lakosainak művelődési otthonokkal való ellátottsága, még azt is figyelembe kell venni, hogy 1972-ben igazgatási korszerűsítés történt. Ebben az évben egyrészt megszűntek az addig

önálló népművelési osztályok, másrészt (és az intézmények számnak szerkezeti átalakulására 1973-tól statisztikailag is érzékelhetően ez hatott) a KISZ lemondott intézményfenntartói jogáról, s klubjait, ifjúsági házait a tanácsi művelődési otthonokhoz csatolták. Mivel a besorolási rendelet követelményeivel sok helyen nem tudtak megküzdeni, s a KISZ által átadott kisebb helyiségek egy részét se igen lehetett besorolni – új kategória született: *a telephely*. Amit nem lehet vagy nem érdemes rendbehozni, nincs mód a besorolási kategóriáknak megfelelően cégtáblázni, de van teteje és falai, művelődési célra használják vagy használható – az a telephely. A helyzet átfogó, a hivatalos statisztikai adatközlésnél részletesebb, számszerű jellemzésére az 1977. év esetében van mód.

Andrássy Mária adatgyűjtése és elemzése szerint a statisztikailag regisztrált 2690 művelődési otthonon kívül 480 ügynevezett ügyvezetőség és 749 telephely volt az országban, tehát összesen 3847 „intézményi egységgel” számolhattunk.⁶⁹ (Az *ügyvezetőség* szó szerint értendő: intézmény nincs, csak a népművelés ügyvezetése, a művelődéspolitikai körzeti megbízottja által.) Andrássy adatbankja szerint ebből a mindösszesenből 175 a művelődési központ (4%), 1294 művelődési ház (34%), 1026 a klubkönyvtár (27%) és 195 a terem, kör, klub, vagyis a besorolatlan intézmény (5%), s 11%-ot ill. 19%-ot képviselnek a már említett ügyvezetőségek és telephelyek. Tehát: *a besorolt intézményeknek 41,1%-a a legminimálisabb követelményeknek eleget tevő klubkönyvtár*. Igaza van Andrássy Máriának: „Mindenképpen indokolt a teljes számbavétel következetes végigvitele, mert a *működési adatokban a telephelyek teljesítményei rejtetten benne foglaltak* (kiem. tőlem – K.G.), a tanácsi intézményeknél pedig külön rovatban szerepelnek az ügyvezetőségek, a szakszervezeti és egyéb fenntartóknál pedig a terem, kör, klub típus eredményei. Emellett szól az a tény is, hogy a teljes művelődési otthon jellegű intézményhálózat valamivel több mint egyharmada ezekből az akkor be nem sorolt típusokból adódik. A hivatalos adat-szolgáltatás „létesítésről” ad számot – elfedve, összeszva ezzel a régi intézmény új épületbe költözését és az új intézmény régi épületben való megnyitását...”⁷⁰

A művelődési otthonok statisztikai, szociológiai elemzését két szempontból lehet és kell elvégezni. Az egyik *a látogatói szempont*, amikor arra vagyunk kíváncsiak, hogy mit kaphat, mit érhet el a lakosság. (Ezt érvényesítettük az 1975-ös budapesti „kirajzás” során, lásd: 2. jegyzet.) Az ellátottságot azért is kell teljes egészében nézni, mert a látogatót nem érdekli a besorolás – mint ahogyan például a színházi előadás esetében az sem, hogy egy anyaszínházban, kamara színházban vagy stúdióban nézi az adott darabot -, hanem a kínálat lehetőségére és a kínálatra kíváncsi. A másik *az intézményi szempont*, amikor a kínálat feltételeire vagyunk kíváncsiak.

Ahhoz, hogy ne vezessenek félre a számok, tudatosítsuk ismét: tanácsi, szakszervezeti és egyéb szerv működésében, a statisztikai tájékoztatókban *művelődési otthonok*

megnevezéssel feltüntetett intézmények számában, a besorolt intézmények (ügymint: művelődési központ, művelődési ház, klubkönyvtár), plusz a besorolatlan intézmények (terem, kör, klub) vannak. Ha ehhez hozzáadjuk a telephelyek számát, megkapjuk *a művelődési otthon jellegű intézmények számát* (ügyvezetőségek nélkül). Egy olyan számot tehát, amely a 105/1968-as besorolási rendelet előtti adatokkal visszafelé is összehasonlítható egészen 1962-ig, hiszen ezek is, azok is a teljes intézményi kört tartalmazzák. Itt csak a legfőbb statisztikai fogalmakról van szó, egy elképzelt nép- avagy közművelődési szótár intézményi fejezete jóval bővebb. Hiszen van ügyvezetőség, telephely, telephely nélküli intézmény – az ügyvezetőség lakótelepi változata -, művelődési ház, központ és könyvtár, művelődési otthoni integráció, komplex intézmény, lakóklub. Ezt a listát kiegészíthetjük az ellátási körzet szerinti fogalmakkal: helyi intézmény, helyi intézmény telephellyel, körzeti intézmény, városi és városkörnyéki ellátással megbízott területi intézmény, megyei művelődési központ. És sorolhatnánk a hálózati áttételeket...

A statisztikai teljes intézményi kört számolva az 1962-1982 közötti 21 éves időszakban az összes intézmény 3832-ről 3661-re csökkent. Ezen belül a tanácsiaké 1967-ig növekedett, a budapesti és városi intézmények száma csökkent, a vidékieké valamelyest nőtt.

A tanácsi régi művelődési otthonok számának csökkenését az is magyarázza, hogy a 201/1965. MM-PM számú együttes utasítás kimondta, hogy „A gazdasági eszközök hatékonyabb felhasználása és a szakmai irányítás összhangjának fokozott biztosítása érdekében a tanácsok által ugyanazon városban (városi kerületben), illetőleg községben fenntartott több művelődési otthont lehetőleg egy intézménnyé kell összevonni.”

A statisztikai összesen szám ugyan indokolható, de a valóságban nincs igazi jelentése (még akkor sem, ha – mint mondtam – a látogatót nem a besorolás, hanem a lehetőség érdekli). Hiszen ebben a számban egy rozszant, kicsike, ámde telephelyként különálló szoba éppúgy egy egység, mint egy többszáz négyzetméteres megyei művelődési központ. Mondjuk a magyarországi színházak, mozik vagy közművelődési könyvtárak esetében gyakorlati érteleme is van az adott összesen adatnak, hiszen a méret és felszereltségi különbség ellenére is egynemű egységeket tartalmaznak, míg a művelődési otthon jellegű intézmények megnevezés alatt erről szó sincs. Ám mégsem volt felesleges az eddigi fejtegetés, hiszen az itt oly fáradságosan összeszedett adatok szerkezete mégiscsak sokat elárul a tényleges helyzetről. Hiszen *az átsorolások és átadások, az építések és megszüntetések nyomán 1972-1982 között az összes intézmények száma valamelyest nőtt, ezt azonban alapvetően a telephelyek számának 65%-os növekedése magyarázza* (684-ről 1128-ra) *s a besorolt intézmények száma 2540-ről 2427-re (4,5%-al), az összes művelődési otthonok száma (besorolt plusz besorolatlan) 2825-ről 2533-ra*

(10,4%-kal) csökkent.

Hogy a besorolási rendelet csak a statisztikai tisztánlátást segítette, de tényleges változásokat nem váltott ki, mi sem bizonyítja jobban, mint az „előtti” és „utáni” tevékenységi adatok összevetése. Minimális számszerű eltérésekkel azonos nagyságrendek és változatlan struktúra!

Ha a számadatok változását területi bontásban nézzük, akkor látjuk, hogy a legtöbb telephely a községekben „keletkezett”, számuk legnagyobb mértékben a városokban növekedett – s beszámolókból és tapasztalatokból tudjuk, hogy a besorolás szerint is gyengébb minőségű intézmények és a besorolatlanok is jórészt a falvakban és a városok más kulturális létesítményekkel sem rendelkező peremein, ill. az infrastruktúráisan egyébként is gyengén fejlett körzetekben vannak. Az 1979-ben publikált elemzésekben Andrassy Mária – különböző számítási metodikákat alkalmazva – a területi ellátás különbségeit mérve az alábbi következtetésre jutott: „Harminc éves intézményfejlesztési és telepítési politikánk koncepcióját kérdőjelezi meg az a tény, hogy a legjobban ellátott terület mutatója a legrosszabbénak tízenegyszerese – akár a pontértékek, akár a tízezer lakos/intézmény alapján számolunk.” A gazdasági fejlődés, az infrastruktúra terén elmaradottabb, és a művelődési intézményekkel közepesen vagy rosszul ellátott területek térképét egymásra montírozva, az 1970-es évek közepén a „fehér foltok” egybe estek. „A fejlődés megmerevedését bizonyítja – folytatja Andrassy -, hogy 1973 és 1976 között bármelyik mutatót alkalmaztuk is (a regionális különbségek mérésére az idézett szerző által használt művelődési otthoni jelzőszámokról van szó – megj. K. G.), egyetlen megye sem került át az egyik kategóriából a másikba.”⁷¹

3. PÉNZEK, SZABÁLYZÓK, FESZÜLTSEGEK

3.1. Beruházások

Ismét azt mondom, aki sohasem kereste, nehezen fogja elhinni: a kulturális beruházások gazdasági adataira vonatkozó, rendszeres és összehasonlítható adatközlés nincs. Az adatgyűjtés is meglehetősen esetleges. Ám éppen a művelődési otthonok terén viszonylag jobb a beruházások statisztikai megismerési lehetősége – Pál Endre és Soós József 1960-1970 közötti elemzésének köszönhetően.⁷² Ők írják, hogy a második ötéves tervhez (1961-1965) „...a korábbi években végzett, „spontán” hálózatfejlesztés tartóatlansága miatt, valamint a VII. Kongresszus határozata alapján a tárca is kidolgozta a legfontosabb fejlesztési szempontokat. Az alapelv hangsúlyozza, hogy a tervidőszakban csökkenteni kell a falusi művelődési otthonok számszerű növelését, és erőteljesebben kell fejleszteni a nagyobb települések, járási székhelyek és városok intézményhálózatát.”⁷³ A falusi művelődési otthonok esetében azt hangsúlyozták, hogy azok helyi erőből, állami támogatás nélkül hozhatók létre. Az ekkor is emlegetett szűkös anyagi lehetőségek mellett e mögött az az elgondolás volt, hogy ne aprózódjanak szét az állami pénzek, és ne

szaporodjanak a korszerűtlen, kis intézmények. Költségvetési támogatást a városi és járási intézmények építéséhez (vagy kialakításához) adtak. A támogatással ilyen esetekben is a helyi erőforrások kiegészítését, mozgósítását akarták elősegíteni. A népművelési célú beruházásoknál a saját forrás aránya – megyénként – igen széles határok között, 39%-tól 84%-ig szóródott.

A népgazdaság egészére jellemző „beruházási túlfűtöttség” e területen is érezhető volt.⁷⁴ A tanácsok tömegkulturális beruházásaira központi állami költségvetésből 132,1 millió forintot irányoztak elő, s a teljesítmény ennek több mint kétszerese, 280,7 millió forint volt! Az ilyen célokra felhasznált teljes beruházási összeg a tanácsi intézményeknél 883,1 millió forint volt, ennek 85-90%-át, tehát 751-795 millió forintot fordítottak az időszak alatt létrehozott 599, és az építés alatt álló 39 művelődési otthonra.⁷⁵ A tervszerűtlenség továbbra is jellemző volt; a szélsőséges fejlesztési gyakorlatra az idézett forrás torokszorító példák sorát említi; a nagytermes szemlélet dominált – kifűthetetlen, használhatatlan épületek sorát produkálva. Pál Endre és Soós József az okok közül elsőnek a tervezési tapasztalatok hiányát említik: „...Tervező és néha szakmai irányító szerveink sem látták azonban minden részletében tisztán vagy helyesen, hogy milyen legyen a művelődési otthon... Az igények ismeretének hiánya és a funkció tisztázatlansága miatt a beruházási előirányzatok tervezésénél az 1960-as években automatikusan (kiemelés – K. G.) 5-5,5% millió forintot ütemeztünk egy-egy járási művelődési otthon építésére. A műszaki kiviteli tervek készítése során pedig gyakran kiderült, hogy... 15 millió forint kell, ami a másik tervezési véglet...”⁷⁶ Amikorra a viták során tisztázódott a reális igény, „...rendszerint eltűnt a meglévő pénzügyi alap, esetleg nem vállalta a tervező az eredeti határidőket. Máskor pedig a kivitelező nem volt biztosítható...”⁷⁷ Szerintük a tervszerűtlenség oka volt még a bizonytalan szakmai irányítás, és a tanácsok laza pénzgazdálkodása is.

A harmadik ötéves terv (1966-1970) idején egyes statisztikai források szerint az összes oktatáson kívüli tanácsi kulturális beruházások 72%-át, 610,7 millió forintot fordítottak művelődési otthonokra, tehát folyó áron számolva is kb. 20%-kal kevesebbet, mint az előző periódusban.⁷⁸ A zűrzavar az adatközlésben is torokszorító. Pál Endre és Soós József elemzése szerint 587,4 millió forintról volt szó, és ehhez még kb. 100 millió forintnyi ismeretlen összetételű (tanácsi felújítási összegek, vállalatok, szövetkezetek, szakszervezetek ráfordításai) összeget lehet hozzáadni. De: az így kalkulálható 710 millió forintnyi összes ráfordítás is kevesebb, mint az előző időszak 750,6 (vagy 795) milliója. Noha az általában tervszerűtlen építéssel belülről jól sikerült megoldások is születtek, az építések, megszűnések, összevonások eredőjeként 1966 és 1970 között csökkent az intézmények száma, és az ellátottság romlott. A beruházási összeg egynegyedét kilenc nagy intézmény kötötte le, a 123 új intézményre és a 430 új klubra és klub-

könyvtárra jutott a többi.

A negyedik ötéves terv (1971-1975) idején az összes tanácsi oktatáson kívüli kulturális beruházás 60,6%-át (960,4 millió forintot) fordították művelődési otthonokra, központi beruházásokból 37,6 milliót, az összesnek a 3,9%-át. Az előző időszakhoz viszonyítva folyó áron több mint 63%-kal nőttek a beruházási ráfordítások, de az összes beruházási kiadáson belüli arány csökkent.⁷⁹

Az ötödik ötéves tervről (1976-1980) rendelkezésekre álló forrásokból nem különíthetők el a művelődési otthoni beruházások, a helyzetet azonban az alábbi sorok tükrözik. „A művelődési központok száma az ötéves tervidőszak alatt 12 új intézmény (a tervezett felénél is kevesebb) építésével, 22 intézmény átalakításával és 19 avulás miatti megszűnéssel 11%-kal nőtt.”⁸⁰ 89 művelődési házat érintett a fejlesztés (a tervezettnél kétszeresét), ebből 13 az új intézmény, a tervezett hússzal szemben... Ugyanakkor a számítottak több mint négyszerese (103) volt a megszűnés, így a művelődési házak állománya a számításba vett növekedés helyett csökkent.⁸⁰

A művelődési otthoni beruházások építészeti gondjait tekintette át – többek között – az 1969-ben rendezett „Művelődési otthon építési konferencia”. Itt is nyilvánvalóvá vált, hogy „a szocializmus templomaiként” megálmodott intézmények ügye építészeti szempontból is ellehetetlenült. „Az, hogy a művelődési otthonaink jelentős része rövid idő alatt elavult – idézem az egyik előadást –, nem csupán a szemléletváltozásokból és az igények növekedéséből ered. A...nagyterem építési tendencia – tehát az építetendő tévedése – mellett sokszor falusi kőművesmesterek terveztek kultúrházat, előirányzati költségvetésük hiányos volt, és építés közben derült ki a hitelkeret elégtelensége: már nem tellett fűtésre, világításra, vízellátásra, berendezésre, de nem egyszer még az épület lefedésére sem...”⁸¹

A beruházások eddigi áttekintése egy régi megállapítás idézésével foglalható össze: „nem akarásnak nyögés a vége”. Esetünkben: *a tömegek által nem szívesen vállalt központi feladat helyi erőforrásokra alapozott végrehajtása látszatmegoldásokat szül, és – mint láttuk – a recentralizációs tendenciákat erősíti.*

A kialakult beruházási, építészeti helyzeten „a központ” saját korábbi logikájának megfelelően akart segíteni. 1959-ben kidolgozták a művelődési otthonok tervezési irányelveit és a különböző típusú javaslatokat. 1964-ben a Művelődési és az Építészeti Minisztérium együttesen típustervpályázatot írt ki. A díjnyertes pályaművek feldolgozása már nem történt meg, hiszen időközben *világossá vált az irányítók számára is a típustervezés alapvető ellentmondása: „...szinte minden helyen más és más igények lépnek fel még akkor is, ha a művelődési otthonnal, mint intézménnyel szemben országosan koordinált követelményeket állapítunk meg. Az építészeti igényeket számos tényező befolyásolja, így elsősorban a terület lakosság száma, a lakosságból a helyben dolgozók és ingázók száma, a lakosság korösszetétele (a tánctermet vagy a könyvtárat*

kell-e nagyobbra méretezni), a már megoldott kérdések (pl. mozielhelyezés) kikapcsolása, a szakkörök vezetésére alkalmas emberek száma, stb.”⁸²

A Művelődési Minisztérium 1966-ban adta ki az „Alapelvek a művelődési otthonok és közművelődési könyvtárak telepítéséhez és építéséhez” című dokumentumot. Az erre támaszkodó 1967-es tervpályázatot már nem típustervpályázattal írták ki, hanem vázlatrak begyűjtése volt a cél. (Ennek első realizálása a 1969-ben Orgoványban megépült művelődési otthon.) A későbbi, központilag támogatott tervpályázatok már a „komplex intézmény” koncepciójának jegyében születtek.⁸³ Ezekről azonban majd a kiútkeresések összefoglaló tárgyalása során lesz szó.

Egy 1970-es felmérés, és az 1972-ben készült „Irányelv a tanácsi művelődési otthonok távlati fejlesztéséhez” című tervezet⁸⁴ alapján, az 1970-es évre vonatkozóan igen tanulságos elemzés készült a művelődési otthoni ellátottságról.⁸⁵ E szerint *a beruházásokból való részesedés és a lakosság aránya lényegesen eltért egymástól az 1966-1970 közötti időszakban.* Míg az úgynevezett szocialista városokban a lakosságnak csak 2%-a élt, a művelődési otthoni beruházásokból 13%-ot kaptak. Az ipari városok 17%-os lakosság-arányára jutott a művelődési otthoni beruházások 22%-a, míg a községek és nem ipari városok 62%-os lakosság-arányára 47% beruházást kapott.

A művelődési otthonok tényleges alapterületét és az irányelv szerinti szükségletet összevetve az ellátottság foka 1970-ben az alábbiak szerint alakult: Budapesten 67%, a szocialista városokban 92%, a többi ipari városban 57%, nem ipari városokban 46%, községekben 60%, az ország egészében 62%.

A hiányzó alapterület beruházási költség-igénye (berendezéssel együtt) a becslések szerint az ország egészében több mint 2,1 milliárd forint volt. A nagyságrend érzékeltetésére írom le újra, hogy a negyedik ötéves tervben (1971-1975) kb. 1 milliárd forintot fordítottak a művelődési otthoni beruházásokra. Ehhez a becsléshez azt is hozzátették, hogy ezen felül még mintegy 77 millió forint művelődés-technikai eszközre is szükség lenne.

A beruházások áttekintése az alábbi következtetésekre vezet:

– A központi akarat megvalósítását a helyi erőforrások mozgósításával tervezték. Ilyen források azonban éppen ott nem képződtek (falvak, peremkerületek, üdülő övezetek), ahol a legnagyobb szükség lett volna új vagy felújított objektumokra. Az *ellentmondás nyomán látszatmegoldások jöttek létre.* Ezek leginkább tapintható hatása az volt, hogy taszították az embereket a kultúra eme csarnokaitól, s így a felülről irányított közösségi művelődéstől.

– Nagyok az ellátás területi különbségei, különösen szembevetve a „periféria” (lakótelepek, falvak) mostoha helyzete.

– Lassan alakult ki a helyi igényekhez, hagyományokhoz és lehetőségekhez alkalmazkodó ill. ezekre támaszkodó funkcionális tervezés.

- Az erőforrások hatékony felhasználását a tervezési, pénzügyi és építészeti átgondolatlanságok is gátolták.

3.2. Folyó finanszírozás

Kinek, mennyibe került mindez – folyó ráfordításokban, napi árakon? Bár a statisztikai, számbavételi helyzet ebben az esetben sokkal jobb, mint a beruházásoknál, pontos adatokkal nem rendelkezünk; így csak durva aránybecslésre szorítkozom. Erre azért van szükség, hogy a gazdasági gondokat keretező „nagyságrendeket” lássuk. Csak a tanácsi művelődési otthonokról vannak gazdasági adataim, a szak-szervezetek és egyéb szervek által fenntartott intézményekről nincsenek; van viszont népgazdasági szintű összesen adat arról, hogy a lakosság mennyit költött művelődési otthonokra.

Az 1. számú táblázat a tanácsi művelődési otthonokra fordított költségvetési (tehát tanácsi) kiadásokat mutatja be 1970-1980 között. Azért erre az időszakra, mert összehasonlítható adatok ekkorra vannak. A táblázatok forrása a művelődés-gazdaságtani elemzéseimhez a Központi Statisztikai Hivatal által rendelkezésemre bocsátott és korrigált adatok rendszere.⁸⁶

A táblázat ötödik sorából láthatjuk, hogy a fordított összegek a vizsgált időszak alatt, folyó áron 148,2 millió forintról 532,4 millió forintra nőttek. A 2., a 3., a 8. és a 14. sorok összevetéséből láthatjuk, hogy a művelődési otthonokra fordított kiadások az 1970-es évek második felében gyorsabban nőttek, mint az összes költségvetési bruttó művelődési kiadás vagy az összes tanácsi művelődési kiadás. A 9. és a 17. sorokból ki-tűnik, hogy ezzel együtt lényegesen megváltozott az összes kiadáson belül a művelődési otthonokra fordított összegek aránya: a költségvetés összes művelődési kiadásán belül 5,9%-ról 8,8%-ra, a tanácsi művelődési kiadásokon belül 15,6%-ról 29,1%-ra! A 9-12. sorok összehasonlításra adnak lehetőséget: az összes költségvetési művelődési kiadáson belül 1973-ig a művelődési otthonokra, közművelődési könyvtárakra, színházakra (szabadtéri színpadok, operaház, zenei intézmények nélkül) fordított összegek arányai nagyjából azonosak, és csak kis mértékben változtak. 1974-től viszont a művelődési otthonok relatív súlya nőtt, míg a többi intézményé nagyjából stabilizálódott, relatív helyzetük nem változott.

1. táblázat

A tanácsi művelődési otthonokra fordított költségvetési kiadások, 1970-1980

Megnevezés	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
1. Megyei művelődési központok /mFt	57,4	56,9	65,0	65,5	80,5	102,7	108,5	123,2	150,9	166,1	192,6
2. Növekedés évente /%-	-	99,2	114,2	100,8	122,8	127,6	105,7	113,5	122,5	110,1	115,9
3. Művelődési otthon jellegű intézmények /mFt	90,8	101,3	115,4	138,2	205,3	236,6	244,6	269,0	322,0	345,6	339,8
4. Növekedés évente / %	-	111,5	113,8	119,8	148,5	115,3	103,4	110,0	123,4	104,1	98,3
5. Összesen /mFt	148,2	158,2	180,4	203,7	280,5	339,3	353,1	392,2	482,9	511,7	532,4
6. Összesből megyei aránya /%	38,7	36,0	36,0	32,1	28,2	30,3	30,7	31,4	31,2	32,4	36,2
7. Összes költségvetési bruttó művelődési kiadás /mFt	2516	2813	3180	3027	3660	4129	4437	4827	5536	5640	6046
8. Növekedés évente /%	-	111,8	113,0	95,2	120,9	112,8	107,5	108,8	114,7	101,9	107,2
9. Összes kiadásból műv.otthonokra ford. arány /%	5,9	5,6	5,6	6,8	7,8	8,2	7,9	8,2	8,7	9,0	8,8
10. Összesből közművelődési könyvtárakra /%	5,9	5,9	5,8	6,7	6,2	6,2	10,7	6,2	6,1	6,3	6,6
11. Összesből színházakra /%	5,7	5,6	5,4	6,2	6,1	6,2	6,0	6,0	6,2	6,3	6,3
12. Összesből múzeumokra /%	5,2	5,1	5,1	5,9	5,7	6,0	6,1	6,0	6,3	6,9	6,7
13. Összes tanácsi bruttó művelődési kiadás /mFt	950,2	1058	1270	949	1110	1301	1386	1532	1763	1831	2036
14. Növekedés évente /%	-	111,3	120,1	74,7	117,0	117,2	106,6	110,5	115,1	103,8	111,2
15. Összes kiadásból megyei művelődési otthonra /%	6,0	5,4	5,1	6,9	7,2	7,9	7,8	8,0	8,6	9,1	9,5
16. Összes kiadásból művelődési otthon jellegű intézményekre /%	9,6	9,6	9,1	14,6	18,5	18,2	17,6	17,6	18,8	18,9	19,6
17. Összesen /%	15,6	15,0	14,2	21,4	25,7	26,	25,4	25,6	27,4	28,0	29,1

A művelődési otthonokra fordított összegeknek az 1974-től tapasztalható lényegesebb növekedését, és az összes kiadáson belüli arány változását az alábbi tényezők magyarázzák.

– Az előző elemzések során már említett fennhatósági átsorolások. Tehát pl. az, hogy a KISZ 1972-ben lemondott ilyen intézményeiről a tanácsok javára. Ez a gazdasági adatokban fokozatosan, döntően 1974-től vált érezhetővé. Ez a növekedés tehát nem azt jelenti, hogy a korábban is tanácsi fennhatóság alatt működő intézmények gazdasági helyzete általában javult. A most elemzett adatokban az átsorolás tükröződik: korábban a tanácsi elszámolásban nem regisztrált intézmények egy részét és ezek költségeit is itt tüntetik fel.

– A harmadik és negyedik ötéves terv (1966-1970, 1971-1975) alatt épített, nagy létesítmények működési költségei növelték a ráfordításokat.

– A népművelői bérek rendezése növelte a ráfordításokat.

– A 6. sor adataiból láthatjuk, hogy a művelődési otthonokra fordított költségvetési kiadásoknak mintegy 28-38%-át a megyei központok kötötték le! Ha a 2., a 4. és a 6. sorok adatait együttesen elemezzük, akkor az derül ki, hogy a megyei központokra fordított összegek az 1970-es évek második felében gyorsabban növekedtek, mint a többi művelődési otthon támogatása. Tehát: a ráfordítás növekedésének jelentős része a megyei otthonok fejlesztésével magyarázható. 1970 és 1980 között a művelődési otthonokra fordított összes tanácsi ráfordítás növekedése 384,2 millió forint volt, a megyei központokra fordított növekmény 135,2 millió forint, tehát a növekmény 35,2%-át eleve ezek az intézmények vitték el. Ez a „centralizálás és koncentráció” még inkább kimutatható az 1970-es évek második felében: 1976-1980 között a növekménynek már közel 47%-a ment a megyei központokra; 1979-ben már 53%-a; 1980-ban pedig az ilyen intézmények az összes növekménynél többet kötöttek le! Mindez szemléletesen kiderül akkor, ha a megyei központokra fordított összegek és a többi művelődési otthonra fordított összegek éves növekedési ütemeit grafikusán ábrázoljuk. Az első esetben egy felfelé törekvő, exponenciális jellegű görbét láthatunk, a második esetben egy lefelé hajló, konkáv ábrát szemlélhetünk...

Érdekes a művelődési otthonokra fordított tanácsi kiadások évenkénti változási ütemeit figyelmesen tanulmányozni, és az előző politológiai jellegű elemzéssel összevetni: 1970-1973 között és 1976-ban, 1977-ben és 1979-ben a növekedési ütem az időszak egészében tapasztalható átlag alatt volt. Ez úgy is tükröződött, hogy a művelődési otthonokra fordított tanácsi kiadások aránya az összes tanácsi közművelődési kiadásokból 1972-ben 14,2% volt, szemben pl. az 1967-es 27% és az 1969-es 24,4%-kal. (Az itt közölt 1. sz. táblázatban 1970 előtti adatok nem szerepelnek; az idézett 1967-es, 1969-es, és 1972-es adatok összehasonlíthatóak, a hosszabb idősoros elemzésnél az ellentmondásokat kiszűrtem.)

Ha ezt az előzőekben vázolt, az 1960-as évek végére, 1970-es évek elejére jellemző keresleti válsággal, koncepcionális problémákkal, és az ismert ármozgásokkal együtt vesszük figyelembe, akkor a gazdasági tendenciákból is kiderül, hogy miért került olyan élesen napirendre művelődési otthonok, és általában a közművelődés problémája éppen az 1970-es évek elején! De a művelődési otthon hálózat gazdasági válsága az eddig jelzetteknel sokkal mélyebb volt. (Mint majd kiderül, azt is mondhatjuk, hogy „az időszak egészében” annak ellenére, hogy az 1970-es évek közepétől a tanácsi kiadásokon beüli részarány növekedett, s 1980-ra 29,1%-ot ért el.) Ezt a centralizálási törekvéseken, a bevételek és kiadások összehasonlító elemzésén, továbbá a gazdasági-jogi szabályozási mechanizmus vizsgálatán keresztül ragadhatjuk meg.

Mint már volt róla szó, a megyei művelődési központok építése az 1965-ben hozott határozat óta kezdődött el. A döntés hatása a harmadik ötéves terv során azonnal érvényesült: a beruházási összegek 25%-át kilenc nagy intézmény kötötte le. A centralizálás és koncentráció abban is tetten érhető, hogy az 1968-as besorolási rendelet mércéjével mérve az 1960-as évtized végén a községek 60%-a nem rendelkezett művelődési házzal, s lényegében véve az intézmények 1%-a vonzotta az összlátogatók 10%-át. 1982-ben a 2164 tanácsi művelődési otthonból 154 volt a művelődési központ besorolású (7%); ezekben dolgozott a főfoglalkozású népművelési szakmai munkakörben dolgozók 49%-a (2615 ilyen besorolású munkatársból 1290 fő) és az egyéb főfoglalkozású munkakört betöltők 63%-a (2500 ilyen munkatársból 1586 fő)!⁸⁷

Nyilas György tanulmányában olvastam, hogy 1980-ban a Hajdú Megyei Művelődési Központban dolgozott a megye – tanácsi fennhatóságú – népművelőinek 34%-a. Azt is részletesen elemzi, hogy a népművelők koncentrációját a státusok minőségi koncentrációja követi. Így pl. 1980-ban a tanácsi művelődési otthonokban alkalmazott „A” kategóriás kulturális dolgozók 54%-ának művelődési központokban volt az állása, míg a szakképzetleneknek csak 13%-a dolgozott ilyen intézményekben. A fizetések is az intézménytípusok hierarchiáját követik: a megyei művelődési ház központok dolgozói átlagosan 1000, forinttal keresnek többet, mint a községi népművelők.⁸⁸ Mindet – mint láttuk – összefoglalóan mutatják a folyó ráfordítások elemzéséből nyerhető arányok: 1980-ban 15 tanácsi megyei művelődési központra jutott a ráfordítások 32%-a, míg a 2162 többi intézményre – amelyek közül művelődési központ volt 133, művelődési 1110 és amelyekhez még 1015 telephely is tartozott – 68 százalék. Ha a megyei művelődési központok léte előtti és utáni időpontokat vetjük össze, akkor az 1965-1968 közötti tanácsi ráfordítás növekedés (71,8 millió forint) 58%-át az 1968-ban megyei központokra fordított (41,4 millió forint) összeg magyarázza. Már az eddigiek alapján is érthető, hogy a kisebb intézményekben dolgozók a relatív helyzet romlása miatt panaszkodtak, miközben az összesen adatok a relatív

helyzet javulását tükrözik! *Ez a pénzügyi illúzió az a csapda, amelyben vergődve annak is igaza van, aki soknak itéli a művelődési otthonokra fordított közpénzeket, meg annak is igaza van, aki elnyomorodásról beszél. Attól függ, hogy az aggregálás milyen szintjéről, milyen helységről és helyiségről nézzük az adatokat...* A fentiek mellett emlékezzünk még a körzetesítésből fakadó koncentrálásra – s így mennyiségileg is előtünk áll a decentralizációs és recentralizációs folyamatok művelődési otthoni eredője...

Most lépünk egy lépéssel tovább: nézzük meg azt, hogy a lakosság mennyit fordított a művelődési otthonokra? Ezek az adatok ugyancsak az említett KSH források alapján tekinthetők át. A hosszas módszertani magyarázatokat és a homogenizálás nehézségeit elkerülendő csak az 1970-1980 közötti adatokat vizsgálom. (Az 1970 előtti adatokkal való közvetlen összehasonlításra nincs lehetőség, mert 1970-től a lakossági kulturális kiadások között több olyan tételt is regisztrálnak, amelyekre korábban is költöttünk, de a statisztika nem, vagy nem kulturális kiadásként vette figyelembe, mint pl. a fényképezés költségei.)

A lakossági kulturális kiadások szerkezete a következő:

– Kulturális felszerelések vásárlása: tv, rádió, lemezjátszó, magnó, fényképezőgép, zongora, stb. 1970-1980 között az ezekre költött összegek 2,3 milliárd forintról 4,9 milliárd forintra, éves átlagban 7,1%-kal nőttek. Az összes lakossági kulturális kiadásban belüli arányuk az 1970-es 34,2%-ról 1973-ig 28,6%-ra csökken, majd 1980-ra 33,2%-ra változik.

– Kulturális cikkek vásárlása: könyv, tankönyv, újság, folyóirat, hanglezem, hangszerek alkatrészei, fotócikkek, műalkotások, stb. Az időszak alatt 2,3 milliárd forintról 6,2 milliárdra nőtt a ráfordítás; éves átlagban 10,5%-kal növekedve. A növekedési ütemek szórása viszonylag kis határok között mozog, stabil tendenciát mutat. Az arány 34,1%-ról fokozatosan nő az 1980-as 42,2%-ra.

– Kulturális szolgáltatások: rádió, tv előfizetési díj, kulturális felszerelések javítása, belépőjegyek vásárlása (ezen belül: színház, mozi, hangverseny, múzeum, művelődési otthon, stb.). Az erre fordított összegek 2,1 milliárd forintról 3,6 milliárdra, éves átlagban 5,4%-kal, az átlag körüli igen kicsi ingadozásokkal nőttek. Az összes kulturális kiadásokban belüli arány 31,7%-ról 24,6%-ra csökkent.

A lakossági összeg kulturális kiadásai 6,8 milliárd forintról 14,8 milliárd forintra, éves átlagban 8,1%-kal, csökkenő ütemű növekedéssel, konkáv jelleggel nőttek. Mindebből tehát a szolgáltatások relatív háttérbe szorulása derül ki. Ezen belül a belépőjegyekre költött összegek 621 millió forintról 1 milliárd forint feletti összegre, éves átlagban 5%-kal, növekvő ütemben nőttek.

A művelődési otthonokra fordított lakossági kiadások (belépőjegyek, szakköri-, tanfolyami- és klubdíjak) 89 millió forintról 201 millió forintra, éves átlagban 8,5%-kal, az évtized végén csökkenő ütemben nőttek. Gyorsab-

ban nőttek az ilyen kiadások, mint a mozira és színházra fordított összegek, de lassabban, mint a hangversenyekre és múzeumokra kiadott forintok. Az összes lakossági kulturális kiadásban belül a művelődési otthoni kiadások 1,3-1,4% körül stabilizálódtak.

Ha a tanácsi művelődési otthonokra fordított összegeket az állami és a lakossági források szerint vizsgáljuk, akkor 1970-ben 89,9% és 10,1%-os a megoszlás; 1975-ben 86 ill. 14%-os, 1980-ban 84,5 ill. 15,5%-os. Tehát: növekvő arányú a lakossági tehervállalás.

A tisztánlátáshoz azonban további elemzésekre van szükség. Először is nézzük meg azt, hogy folyó ráfordításokban mennyibe is kerülnek a művelődési otthonok – a nem tanácsi fennhatóságúakat is figyelembe véve! Nem könnyen, de erre a kérdésre is lehet választ adni.

A tanácsi művelődési otthonok bevételi forrásai a következők: előző évi pénzmaradvány; tanácsi támogatás; fenntartók támogatása; egyéb támogatások (ezen belül: ipari üzemek, vállalatok, ipari és mezőgazdasági termelősövetkezetek, egyéb szervek); működési bevételek. A működési bevételek forrásai a következők: terembérleti díj, műsoros rendezvények, műsor nélküli táncos rendezvények, tanfolyamok, szakkörök, klubok stb. bevételei; egyéb bevételek. Ez utóbbi felsorolásból kitűnik, hogy a működési bevételek forrása nem csupán a lakosság művelődési otthonokra fordított kiadása, hiszen természet éppúgy bérelhet egy lakos (pl. lakodalom céljára), mint egy állami szerv vagy bármilyen intézmény; hasonló a helyzet a többi esetben is – noha tudjuk, hogy a terembérleti díjak döntő mértékben a lakosságtól, az egyéb bevételek innen is, meg onnan is származnak.

Fogadjuk ki kiindulásnak azt az 1980. évre vonatkozó becslést, amely az előző források bizonyos összevonásával a következő arányokat adja. „A tanácsi művelődési otthonok összes bevételeinek mintegy 50%-a tanácsi támogatásból, 15-18%-a üzemek, szövetkezetek stb. hozzájárulásából és 32-35%-a működési bevételekből tevődik össze.”⁸⁹ KSH adatok alapján 1980-ban a művelődési otthonokra fordított tanácsi kiadások összege (kerekítve) 532,4 millió forint volt. A fenti becslést követve a tanácsi művelődési otthonok összes bevétele 1980-ban 1065 millió forint körüli összeg. Ha most azt nézzük, hogy 1980-ban 2554 művelődési otthon volt az országban (emlékezzünk az előzőekben vázolt megfontolásokra!), s ebből 2177 tartozott a tanácsok fennhatósága alá, akkor egyszerű lineáris, súlyozatlan becsléssel eljuthatunk egy olyan durva adathoz, hogy az összes tanácsi és nem tanácsi művelődési otthon bevétele kb. 1250 millió forint volt. Ennél minden bizonnyal több, hiszen a szakszervezeti művelődési otthonok általában jobban ellátottak, mint a tanácsiak. Ha azonban ennél a lineáris becslésnél maradunk, akkor – az előzőek nyomán – ennek kb. 15%-át közvetlenül a lakosság, 85%-át valamilyen formában a „közösség” adta. (Itt hozzá teszem, hogy ilyen közelítő becslés esetén azért lehet a „kinek mennyibe kerül” kérdésre a bevételek

alapján válaszolni, mert tudjuk, hogy a kiadások növekedési üteme az utóbbi időben gyorsabb mint a bevételeké, csökken a maradvány képzésének lehetősége; továbbá a maradvány egy részét a következő évben mint bevételi tételt számítjuk, stb.)

Összehasonlításképpen: ugyancsak a KSH források szerint 1980-ban a színházak állami (központi és tanácsi) támogatása 381,8 millió forint, az összes előadóművészeti intézmények (színházak, szabadtéri színpadok, Állami Operaház, Országos Filharmónia, Állami Népi Együttes, Budapest Táncegyüttes, cirkuszok) állami támogatása viszont 600,2 millió forint volt. (A művészeti intézmények és feladatok elnevezésű statisztikai csoporton belül a felsorolt előadóművészeteken kívül még 43,2 millió forintnyit fordítottak művészeti célfeladatokra, és 18,6 millió forintot egyéb művészeti intézményekre; az előbbiből bizonyos hányad még az előadóművészetek közvetlen támogatását növeli.)

A lakosságnak az előadóművészetekre fordított kiadása 294 millió forint volt, tehát közelítő becsléssel az előadóművészeti intézmények bevétele 894,2 millió forint volt, ennek 33%-át finanszírozta közvetlenül a lakosság, és 67%-át a „közösség”. 1980-ban tehát a művelődési otthonok körülbelül másfélszeresébe kerültek az országnak, mint az előadóművészeti intézmények, s a közösségi finanszírozás aránya mintegy 18 százalékkal nagyobb.

Most azonban lépünk be az intézményekbe, és nézzük meg, mit takarnak és takargatnak ezek a számok! A beljebb lépés előtt emlékezzünk azonban még egyszer arra, hogy a művelődési otthonokra fordított összes tanácsi kiadások 1970-1980 között éves átlagban kb. 13%-kal, a lakossági kiadások 8,5%-kal emelkedtek – folyó áron. A reális deflálásra nincs lehetőség, de azt azért tudnunk kell, hogy az 1970-es évek végén a fogyasztói árindex 9% körüli volt, hivatalosan is!

Az 1974-es „Jelentés a közművelődés helyzetéről” c. dokumentum a bevételek és kiadások összevetése alapján megállapította, hogy „Az anyagi eszközök növekedése elsősorban a bérszínvonal emelését, az áremelkedések részbeni fedezetét, a korszerű intézmények üzemeltetési többletköltségeit biztosította, s csak kisebb mértékben járulhatott hozzá a működési feltételek javításához. A művelődési otthonokban a költségvetési támogatás összege sok esetben még a fenntartás állandó költségeit sem fedezi. Az intézmények jó része ezért arra kényszerül, hogy saját bevételeit mindenáron növelje, és ez esetenként a művelődéspolitikai célokat is háttérbe szorítja.”⁹⁰ A jelentést megelőző KNEB vizsgálat szerint az állami támogatás átlagosan az összes kiadások 50-55%-át fedezte, néhány megyében a 40%-ot sem érte el. A tanácsi költségvetési támogatások 1970-ben csak az úgynevezett fix költségek fedezésére voltak elegendőek, a bér-, energia- és karbantartási költségek az állami támogatások 94%-át felemésztették. Ezeket a tendenciákat igazolta a budapesti művelődési otthonokat érintő, 1975-ös vizsgálatunk: az összes támoga-

tást az elsődleges költségek fedezése foglalta le, továbbá a támogatás növekedésének mértéke csak ezek árának növekedését fedezte.⁹¹ Így a támogatás növekedése nem jelentette a hálózat egészére vonatkozó egyenletes és arányos fejlődést; azért sem, mert a növekedésben jelentős összegeket a belépett vagy kibővített funkciójú új intézmények (mindenekelőtt a megyei központok) kötötték le. Összességében azt tapasztaltuk, hogy az elsődleges költségek növekedése meghaladta a támogatások növekedésének mértékét. Annak ellenére volt ez így, hogy a korábbi problémák ismeretében az országgyűlés 1973-ban a művelődési otthonok megsegítésére – elsősorban a munkáslakta településeket figyelembe véve – 20 millió forint plusz támogatást engedélyezett. (Ezért van az, hogy az idősoros összehasonlításban az 1974. évi növekedési ütem magasan az átlag fölé ugrik.) Az elkövetkező években ez a kiugró növekedés „belesimult a trendbe” – csökkenő ütemű növekedéssel.

Vannak, akik a tanácsi közművelődési kiadásokból a művelődési otthonokra fordított részarány növekedését (és az éves növekedési ütemeket) vizsgálva azt hiszik, hogy legalább szinten tartó pénzügyi politika érvényesült. Ez sajnos nem így van. A növekedési ütemekben való gondolkodás pénzügyi illúzió, hiszen az évenkénti ütemek ténylegesen, a tapasztalatok szerint nem jelentenek olyan abszolút növekményt, amellyel az áremelkedéseket ellensúlyozni lehetne, és amelyek a régi intézmények működési feltételeit is azonos szinten biztosítanák.⁹² A relatív helyzet romlását az 1970-es években évről évre minden kisebb-nagyobb elemzés, beszámoló megállapította. Egy 1983-ban kelt munkaanyagból idézek: „A művelődési otthonok kiadásainak összetétele megmutatja, hogy a tanácsi támogatás nem fedezi az épületek működési költségeit (fűtés, világítás, takarítás stb.) és a főfoglalkozású dolgozók személyi kiadásait. A tartami tevékenység végzéséhez szükséges anyagi eszközök megteremtésének kizárólagos formája a saját bevétel, és az egyéb szervek támogatása. Ezt esetenként kiegészíthetik a különböző alapokból nyújtott céltámogatások”⁹³ 1982-es adatok szerint a tanácsi művelődési otthonok kiadásainak tanácsi támogatási fedezeti aránya 53,6% volt, s ennek 45%-át eleve lekötötték a bérköltségek.⁹⁴ A hatodik ötéves terv eddigi adatai azt mutatják, hogy – szemben az 1970-es évek második felével, amikor a művelődési otthonok összes bevétele dinamikusan nőtt – az összes bevétel csak lassan emelkedik, ezen belül a tanácsi támogatás aránya csökken.

Az állami támogatás csökkenésére az intézmények különböző módon reagálnak – többnyire a működési bevételek növelésével. Hosszabb időszakot nézve növekszik a tanfolyamokból, körökből, klubokból származó bevétel súlya; a terembérlési díjak aránya nagyjából stabil (16% körüli). Arra már az 1970-es évek közepén is rámutattunk, hogy a terembérléssel kapcsolatban – a városokban és elsősorban Budapesten – egy sajátos *circulus vitiosus* alakult ki. A művelődési otthonok által bérbe adott helyiségek száma nagyobb, mint az intézmények által bérbe vettek;

így a kisközösségi foglalkozásokhoz nem tudnak elegendő helyiséget biztosítani, mert ezeket bérbe adják, hogy megteremtsék a működés feltételeit. Ezzel párhuzamosan a vizsgálatok arról is tanúskodnak, hogy a művelődési otthonokban tartott idegen rendezvényeket a népművelők szükséges rossznak tekintik. Nem tartják saját programnak, nem nagyon igyekeznek ezeket segíteni, látogatóikat más rendezvényeiknek megnyerni, stb. Érdemes felfigyelni arra is, hogy a kiadások növekedési üteme nagyobb, mint a bevételeké, ezzel csökken a pénzmaradvány képzésének lehetősége. Az is érdekes tendencia, hogy az összes kiadáson belül csökken a bérek aránya. Ezeket tapasztaltam a színházak – már említett – elemzésénél is, tehát itt is, ott is a dologi kiadások növekedése, az energia és anyagi költségek inflációja magyarázza a gazdasági feszültségek jelentős részét.

Mindezt csak megerősíti a Fővárosi Nép Ellenőrzési Bizottság által 1983-ban végzett, 12 intézményre kiterjedő vizsgálat. E szerint a vizsgált intézmények bevételei 1981-1982-ben 13,7%-kal növekedtek, ezen belül a pénzmaradvány 44%-kal csökkent, az állami támogatás 18,6, a működési bevétel 16,6, és az egyéb bevétel (terembérlés!) 34,1%-kal nőtt. A működési bevételek forrásai: tanfolyamok, körök, klubok: 46%, műsor nélküli táncos rendezvények 12%, terembérlés, műsoros rendezvény, egyéb bevétel rendre 14-14%. Világosan kiderült: a munkát meghatározza a bevételre való hajtság – s a tevékenységi terv és a költségvetés csak úgy van összhangban, hogy az előbbit az utóbbi determinálja.

Ezzel a gazdasági elemzést még mindig nem zárhatjuk le – még beljebb kell lépni, a szabályozás intézményi hatásának vizsgálatával. Külön pontban szükséges ezt tárgyalni azért, hogy a problémák súlyához méretezetten lássuk: az intézmények gazdasági helyzetét a beruházás, folyó finanszírozás és szabályozás együttesen határozza meg.

3.3. Ki, kit ver át? (Szabályozás)

Igen nagy tévedés lenne azt hinni, hogy a gazdasági problémák csupán a finanszírozás mértékével, a bevételek és kiadások szerkezetével magyarázhatók. Sajnos a gondok jó része a gazdálkodási mechanizmus ellentmondásaira vezethető vissza. Magyarán arról van szó, hogy ha számolatlanul lett volna pénz az elmúlt időszakban, akkor is súlyos gazdálkodási ellentmondásokkal küszködött volna a művelődési otthon hálózat. Miért?

A mindenki által tudott és ismert titokról a széles nyilvánosság előtt először Hargitai Lajos 1982-ben megjelent cikke rántotta le a leplet. „...szüntelenül keresem a kiskapukat a paragrafusok közt, hogy legálisan ki tudjunk fizetni olyan dolgokat, amelyeket tilt a jogszabály, nem tartalmaz a költségvetés vagy a munkaterv... Munkánkat elvileg úgy kellett megtervezni, hogy a központi irányelvek lebontásával elkészítettük szakmai munkaterveinket, és ahhoz terveztük meg a szükséges költségeket... A költségeket viszont nem az igényekhez, hanem az állami tá-

mogatás adta lehetőségekhez szabta a fenntartó szerv... A gazdaságosság csak egy messze távolban lebegő elvont elvnek tűnt, amit illik gyakran hangoztatni, ugyanúgy, mint a különböző pedagógiai nevelési célokat a szakmai munkatervekben... valamiképpen az értelmes, célszerű munka mindenki igazi álma. Ezt a kapitalizmusban a tulajdon hierarchiája, nálunk a bürokratikus, tekintélyelvű hatalmi előjog teszi a legtöbbször lehetetlenné.”⁹⁵ Nos, a rossz gazdasági-jogi szabályozás miatt alakult ki az, hogy a népművelőnek csalni, lopni, hazudni kellett ahhoz, hogy a művelődéspolitikai által előírt vagy sugallt tartalmi feladatait elvégezze! Csak néhány példát említek arra, hogy a „rafinériában megöszült kollegáknak” (mint valaki egy előadás után megfogalmazta) milyen típusú ellentmondásokkal kellett küzdeni. A több támogató sok és ellentmondásos igényeket támasztott; mindre oda kellett figyelni, mert a kisírt támogatás csak „adható” volt. Ráadásul rendszerint az év vége felé jött a következő évre átvihetetlen pénz, s ez kapkodó pazarlásra kényszerített. A népművelőnek, mint hivatalnokok által felügyelt dolgozónak, nappal is szabályosan a helyén kellett lenni, de az esti kötelező túlmunkáért nem járt díjazás. A kisközösségek, szakkörök, klubok szervezésének politikai támogatása idején a megbízási díjak kötöttsége eleve gátat szabott a célkitűzés realizálásának. A szállítási díjak elszámolásával kapcsolatos gondok éppúgy nyomasztották a munkatársakat, mint a hivatalosan alacsonyra szabott fellépti-, előadói- és más díjak illegális felszólóása, vagy általában a „pántlikázott forintok” problémája. (Közismert: a kötöttségek, átcsoportosíthatatlanságok miatt a magyar gazdaságban különböző értékű forintok vannak.) A különböző fenntartók szerinti eltérő szabályozás (KISZ, SZOT, tanács, egyéb szerv), és így az eltérő lehetőségek nem az együttműködés, hanem az ellentét fokozódása irányába hatottak. Lehetne még sorolni – érthető, hogy a túlszabályozottság, túladminisztráltság, a személyi kapcsolatokon keresztül érvényesülő, biztonsági szelepekkel ellátott szabályozás szorításában egyre többen a „szervezett rendetlenséget”, a pusztító felelőtlenséget emlegették. Mindinkább megfogalmazódott e területen is a vágy: „...a legnagyobb találmány egy rugalmas szabályozórendszer találmánya volna...”⁹⁶ Az 1960-as és 1970-es évekre jellemző, sok keserűséget és pazarlást okozó szabályozási képtelenségeket a szabályozók és a gazdálkodási szisztéma elemzésével bizonyítani lehet – én pl. 1977 óta erre vonatkozóan szisztematikus sajtóelemzést is végeztem.⁹⁷ Bizonyítékként álljon itt azonban az e tekintetben leghivatalosabb megállapítás. Az „Útmutató a költségvetési szervek gazdálkodásához” című 1981-es kiadvány előszavában (amely az 1979-es pénzügyi törvény alapján kidolgozott, a 23/1979. (VI.28.) MT számú rendelet, és az állami költségvetési szervek gazdálkodásáról szóló 19/1980. (IX. 27.) PM számú rendelet egységes szerkezetű szövegéhez készült) olvashatjuk: „A költségvetési szervek gazdálkodási rendjének lényeges, átfogó módosítására mind ez ideig viszonylag hosszabb

időszakonként került sor. Az 1948. évi költségvetési reformot követően e körben végrehajtott változtatások két évtizeden keresztül nem jutottak túl a centralizált irányítás követelményeinek megfelelő kereteken. Az 1968. évben megjelent 107/1968. PM számú utasítás lényeges előrelépést jelentett az intézményi önállóság kibontakoztatása irányában, de szellemében, hatásában nem volt mérhető az akkori gazdasági reforméhoz. E szabályozás több mint egy évtizedig nagyobb változtatások nélkül funkcionált...⁹⁸ Tudom, hogy a művelődési otthonok gazdasági szabályozásának korszerűsítését szolgálja a 118/1983. MM számú utasítás a tanácsi felügyelet alatt működő művelődési otthonok egyes szervezési és gazdálkodási kérdéseiről.⁹⁹ Ám azt is tudom, hogy a kulturális szférát érő társadalmi kihívások igen gyorsan változnak s a szabályozási reagálás a történelmi tendenciákat tekintve mindig késésben van. A Hargitai-cikkből vett idézetben is érintett bürokratikus érdekek mellett ezt az okozza, hogy a társadalmi-gazdasági újratermelés magyarországi gyakorlatában a kulturális szféra „kettős hátrányt” szenved. Egyrészt az „infrastruktúra” része – s erről a napi tapasztalatokból és az utóbbi évek színvonalas elemzéseiből tudjuk, hogy viszonylag elmaradott, az egész újratermelésben „szűk keresztmetszetet” okozva. Másrészt jelentős részben – a művelődési otthon hálózat teljesen – a költségvetési gazdálkodáshoz tartozik, erről mindenütt a világon tudják, hogy a gazdasági fellendülések idején is a „szegényebb rokon”.¹⁰⁰ Mindezekből az is következik, hogy az irányítás egyik elemének, a gazdasági-jogi szabályozásnak a korszerűsítése is vontatottabban követi a környezet által megkövetelt változásokat, mint az anyagi termelés és az ezekhez közvetlenebbül kapcsolódó szolgáltatások esetében. Ezzel együtt tapasztalhatjuk, hogy a gazdálkodási mechanizmus korszerűsítéséért folytatott érvelés sokkal inkább ábruhában jelentkezik, s a megoldási utak keresése során tovább bolyongunk tévutakon, mint a szigorúbban gazdasági területek esetében. Tipikus példája ennek, hogy az 1980-as évek elején éppúgy napirendre került és vitát váltott ki a „árú-e a kultúra?” kérdés, mint az 1960-as évek végén; s persze nem politikai gazdaságtani, hanem a mindennapi gyakorlati finanszírozási és szabályzási elmentmondásokról volt szó.

A „kulturális mechanizmus” fogalmát a közgazdasági szakmai körökben elfogadott meghatározás mentén közelítem meg. Szamuely László fogalmazásában: „A nálunk szokásos értelmezés szerint a gazdasági mechanizmus a termelési viszonyok konkrét megjelenési formája az adott társadalomban, a gazdaság működési rendszere; tehát a gazdálkodási, ösztönzési módszerek és intézmények összessége. Minthogy a termelési viszonyoknak a szocialista társadalomban is szükségszerűen fejlődniük, változniuk kell, ez mindenekelőtt a gazdaság társadalmi szervezetében igényel változásokat. Ebből következően a szocialista gazdaságnak nem egy-, hanem többféle működési rendszere, gazdasági mechanizmusa lehetséges és szükségszerűen van

is, hiszen csak így tartható fenn a termelők fejlődésével való összhang, csak így biztosítható a társadalmi munka termelőerejének zavartalan kibontakozása és hasznosítása a társadalom által.”¹⁰¹ Felesleges lenne itt az egész meghatározást átírni kultúrára, gondolom világos: a kulturális mechanizmus kifejezés alatt a művelődési viszonyok konkrét megjelenési formáját értem, a művelődés társadalmi-intézményi feltételeinek működési rendszerét, az erre vonatkozó irányítási, gazdálkodási, ösztönzési módszerek összességét. Nyilvánvaló, hogy a kulturális mechanizmus reformja sokkal szélesebb és mélyebb problémakört ölel fel, mint az intézmények gazdasági-jogi szabályozása. Viszont az is világos, hogy a mindenkorai szabályozási Nesszosz-ing átszabása komoly energiákat szabadíthat fel, frissebb mozgási lehetőségeket biztosíthat. S mivel egy átfogó kulturális mechanizmus-reform a konkrét érdekviszonyokkal számot vető hosszabb szakmai és politikai előszítést igényel, első menetben az ehhez folyamatosan közelítő gazdasági-jogi szabályozási korrekciókat lehet és kell célul kitűzni.

Hangsúlyozom, hogy a mechanizmus-reform a kulturális szférában – s így a művelődési otthonok esetében – sem csupán a szabályozók korrekcióját jelenti. Ha a mechanizmus a művelődési viszonyok konkrét megjelenési formája, akkor reformja mindenekelőtt az irányítás – korábban vázolt – dimenzióinak elemzését és az irányítás eszközrendszerének (tervezés, szabályozás és ezek intézményei) reformját jelenti. Azért az irányításét, mert közvetlenül ennek elemei ragadhatók meg, maguk a „viszonyok” nem. Nos, a szabályozási korrekciókhoz vezető lépések ugyanazok voltak, mint a gazdasági mechanizmus esetében, csak később és lassabban. Szamuely László összefoglalója szerint „A közismert hiányosságok, bajok okainak feltárása, megismerése igen rögzös úton haladt a szocialista gazdaságokban. E rögzös út első szakaszára a gazdaságon kívüli tényezőkre való hivatkozás a jellemző... Az „ellenségkeresés” a gazdasági bajokra adott legrégebbi válasz és magyarázat, amely minden szocialista országban általános volt, de szerencsére a sztálini korszakkal véget ért...”¹⁰² A művelődési otthonokkal kapcsolatos reformtörekvések történetében sem nehéz felfedezni ezt a „kifele” mutogató szakaszt. A halmozódó problémáknak az örökséggel való magyarázatát, ill. az ellenséges káderekben való bűnbak-keresést. A fordulat éve után lecserélték a szabadművelődési korszak teljes adminisztrációját, az „ügyvezetőket” jó részét alkalmatlannak minősítve a kulturális munkára. A lecserélés nyomán viszont a népművelés tömegek előtti presztízsét igen nagy mértékben rontotta az, hogy még az 1960-as években is visszatérő panasz lehetett: a népművelésben dolgozók egy része műveletlen, szakmailag képzetlen, politikailag felkészületlen. Az ok Nemes Dezső 1950-es megfogalmazása szerint: „Alig van – ha egyáltalán van – a kulturális frontnak olyan szakasza, ahol nem a káderek politikai és részben műveltségi színvonalának az elégtelensége volna a továbbfejlődés csaknem legsúlyosabb

félkezdje.”¹⁰³ Darvas József 1953-ban írta, hogy „...nem tűnt el még teljesen a káderek kiválogatásában az a szektás elmélet, amely lehetőleg csak munkáskadereket látott szívesen a népművelési apparátusban és az értelmiség felé mély gyanakvással tekintett. Meglehetősen alacsony a népművelési apparátus dolgozóinak általános műveltség-beli színvonala is. A megyei tanácsokban dolgozó 632 népművelési munkatárs közül csak 3,3% végzett egyetemet, 3% főiskolát, 27% csak négy középiskolai végzettségű, és 41% az, aki csak elemi iskolai végzettséggel rendelkezik.”¹⁰⁴

Szamuely szerint a bajok orvoslásának a szocialista országokban a mai napig legelterjedtebb, másik kezelési módja az okoknak a szervezési szemléletben való keresése, amelyből adminisztratív intézkedések, átszervezések, utasítások, előírások sorozata következik. Hogy ez művelődési otthonok esetében is így történt, nem kell külön igazolni, erről szólt az egész előző fejezet. Csupán emlékeztetőül: jellemző, hogy a zűrzavart leginkább mutató beruházások elemzése során is a tervezési tudás hiányában, a koncepcióban és a pénzügyi fegyelmezetlenségben látták az okokat. Az orvoslásnak ezzel a módjával az „ugyanazt, de jobban”, más szemlélettel, áldozatkészebben, stb. követelmények, és a tudati ráhatások jártak együtt. Az új szakasz akkor kezdődik el, amikor a gazdasági, politikai és kulturális szféra összefüggéseit vesszük szemügyre, és ezzel együtt a mechanizmus egészének reformjára törekszünk. Mindezeket itt azért említettem, hogy világosan lássuk: a művelődési otthonok finanszírozási és szabályozási ellentmondásokból fakadó gazdasági válságát különböző módokon próbálták megközelíteni és megoldani. A dolgozzunk jobban követelménytől, az állami újraelosztás arányainak megváltoztatásán át a különböző magán vagy állami – ámde a személyes anyagi érdekeltségre építő – vállalkozások jelentőségének hangsúlyozásáig. Nem véletlen, hogy egyre többen úgy érezzük: a művelődési otthonok szakmai teljesítőképességének továbbfejlesztésére irányuló kezdeményezések egyik közös tapasztalata, hogy az intézmények gazdálkodásának korszerűsítése nélkül a szakmai megújulás követelményrendszere alig érvényesíthető célkitűzés marad.¹⁰⁵ A korszerűsítési törekvések mögött látni kell egyrészt azt, hogy a nemzetközi és hazai kulturális életben nem véletlenül alakult ki az a gyakorlat, mely szerint a művelődési otthon típusú intézmények a költségvetési gazdálkodási rend szerint működnek. Ez azt jelenti, hogy a közösség elismeri: a művelődési otthonok tevékenységét és kínálatát bizonyos mértékig függetleníteni kell a mindenkori fizetőképes kereslettől. Bár az intézmények egyik alapvető feladata kétségtelenül az, hogy rugalmasan kielégítsék a munkájuk iránti, fizetőképes lakossági keresletben is megnyilvánuló különféle szükségleteket. Nyilvánvaló azonban az is, hogy a mindenkori működtető-fenntartó közösség a nemzet érdekeinek megfelelő szellemi szükséglettelmelés céljait is megfogalmazza ezekben az intézményekben. Másrészt azt is szem előtt kell tartani, hogy a szükségle-

tek kielégítésére és teremtésére irányuló törekvés nem kizárja, hanem feltételezi a racionális gazdálkodás szempontjainak és módszereinek érvényesítését, az áru-, pénz- és érdekeltségi viszonyok hatásának tudatosan kontrollált felhasználását. Miközben az értéktörvény érvényesülési mechanizmusa kifejezi a közösség egyes tagjainak és csoportjainak rövidebb távú értékítéletét és kontrollját az intézmény munkája felett, aközben a pillanatnyi piaci értékítélettől független, az alapvető tevékenységekre vonatkozó támogatás az egész közösség hosszabb távú értékítéletét hordozza, és kontrolljának szerepét tölti be.

Hazánk művelődéspolitikájának is egyik legfontosabb eleme, hogy – miközben a kulturális szférában is elismeri a piaci viszonyok gazdasági hatékonyságot javító és a kereslet kontroll, ill. szabályozó szerepét – sohasem mond le a kulturális értékek megőrzésének, létrehozásának, terjesztésének közösségi (czen belül elsősorban állami) finanszírozási elvéről és gyakorlatáról. Ennek az elvnek megfelelően szerveződött Magyarországon is a művelődési otthonok gazdasági feltételrendszere; legáltalánosabb céljaiban a nemzeti kultúra értékeinek megőrzése, az egyetemes kultúra értékeinek terjesztése és a helyi közösségi művelődés iránti társadalmi felelősség kifejezőjeként. Az előzőekből is kiderült, hogy a tényleges tevékenységhez – a valóságos működéshez – az intézmények eleve ráutaltak a saját bevételre, és az üzemektől, szövetkezetektől és más szervezetektől kialakított támogatásra. Tehát: a művelődési otthonokban folyó szükséglet-kielégítő és szükségletteremtő munka a működési-, ár- és díjbevételek függvénye.

A nem tanácsai támogatások és a működési bevételek nagysága igen nagy mértékben szóródik többek között az intézmények típusa és a település nagysága, urbanizáltsága függvényében is. Így a működési-, ár- és díjbevételek növelésére elsősorban az eleve jobb környezeti adottságokkal rendelkező művelődési központok és házak képesek, a kisebb intézmények hátránya pedig tovább növekszik. A reálértékben csökkenő támogatás és a kialakult gazdálkodási szisztémából következő „bevétel utáni hajszá” az igénytelenebb kínálat kialakítása irányában hat, s egyre inkább háttérbe szorul a szükségletteremtő törekvés és szándék. Ez nemcsak a művelődéspolitikai célokkal és elvekkel ellentétes, de a színvonal csökkenésén keresztül végső fokon a közönség elidegenedését váltja ki, s így magát a fizetőképes keresletet is csökkenti. (Hasonló következtetésre jutottam – egyébként összhangban a külföldi tapasztalatokkal – a színházak esetében is.)

Ezeket a szempontokat figyelembe véve alakítottuk ki állásfoglalásunkat a Magyar Népművelők Egyesületének munkabizottságában (1983-ban) a következők szerint. A gazdasági élet nehézségei, ellentmondásai időről időre inspirációt adnak a művelődési otthonok önfinanszírozásáról, az állami támogatás folyamatos csökkentéséről alkotott nézetek megerősödéséhez. Ezzel kapcsolatban leszögeztük, hogy a művelődési otthonok döntő többségét illetően az önfinanszírozás képtelenség, és a közösségi tá-

mogatás csökkentésének sem nyílt, sem burkolt formájával nem értünk egyet; a megoldást nem a támogatások csökkentési lehetőségének keresésében, az önffinanszírozási elgondolások végletes erőltetésében, hanem a támogatások demokratikus elosztási elveinek és módjainak kidolgozásában, a működtetés és működés mechanizmusának reformjában látva. A szabályozási korszerűsítéshez alapvető kiindulásnak tartottuk a művelődési otthonok pénzellátásával, állami támogatásával kapcsolatos szempontok rögzítését:

a/ Nem engedhető meg a művelődési otthonokra jutó állami támogatás össz volumenének csökkentése; törekedni kell a támogatás reálértékének megtartására.

b/ A támogatás meghatározásának gyakorlata során szakítani kell a bázis-szemlélettel. Ki kell dolgozni a művelődési otthon vonzáskörzetében élő lakosság számát és demográfiai összetételét, ill. az alapvető demográfiai folyamatokat figyelembe vevő, az adott intézmény már kialakult és bevált gyakorlatára, tevékenységrendszerére, társadalmi kapcsolataira, specifikus feladatkörére és lehetőségeire építő, a település jellegét, kulturális intézményekkel való ellátottságát, ill. a kulturális intézményektől való távolságát is számításba vevő támogatási rendszert. A szabályozásnak azt kell biztosítani, hogy ez a differenciált támogatási rendszer és a támogatás mértéke a közösség, az intézmény, a szakmai felügyelet és a támogató demokratikus alkujja során alakuljon ki. Tehát ez a követelmény semmiképpen sem normatívák kimunkálását, valamiféle kvóta szerinti mechanikus elosztást igényel, hanem a regionális és helyi újraelosztás társadalmi intézményrendszerének jogi biztosítását jelenti.

c/ A támogatás elosztása és nagyságának megállapítása során biztosítani kell annak ösztönző jellegét. Az intézmény funkcióit és működési feltételeit figyelembe vevő alaptámogatás mellett ki kell dolgozni a cél vagy mozgó támogatás rendszerét.

d/ A művelődési otthonok munkájának szükségességével kapcsolatos társadalmi felismerés fejeződjön ki abban is, hogy az intézmény által megtermelt bevételt semmilyen formában ne lehessen elvonni, hanem azt kizárólag az intézmény használhassa fel. A gazdasági-jogi szabályozás tegye lehetővé, hogy a bevételt a változó tevékenységrendszernek megfelelően, ösztönző jelleggel lehessen felhasználni.

e/ A gazdálkodás stabilitása érdekében csak feladatmaradás esetén legyenek elvonhatók az intézmények pénzmaradványai. Ezáltal hosszabb távú akkumuláció is lehetséges volna, és senki nem kényszerülne az év végi pazarlásra.

f/ A támogatás nyilvánuljon meg abban is, hogy a művelődési otthonokban dolgozók anyagi érdekeltségi rendszerének megteremtésével a szabályozó rendszer tegye lehetővé a más pályákkal, jövedelemszerzési lehetőségekkel való verseny tartásának humánus és tisztességes módját.

Azt is megállapítottuk, hogy az 1979-es pénzügyi törvény és a 23/1979. (VI. 28.) MT számú rendelet, ill. az

ezek végrehajtását szabályozó 19/1980. (IX.27.) PM számú rendelet korábbi merevségeket oldó, a korszerűsítés irányába ható időszerűsége kétségbevonhatatlan. Ám az is tény, hogy a művelődési otthonok esetében a tapasztalatok szerint több nehézséget okozott, több kötöttséget tartalmazott, mint a korábbi gazdálkodási előírások. Az új rovat és tételrend több munkát kíván és kevesebb tényleges információt biztosít. A „19-es” egész szelleme és tartalma azt sugallta, hogy kidolgozói nem vették figyelembe a művelődési intézmények sajátosságait, a művelődéspolitikából fakadó szempontokat. A rendelet nem egy pontja burkoltan vagy nyíltan kultúraellenes. (Egyes tételei például elhanyagolható nagyságrendű pénzösszegeken való spórolással külkapcsolati érdekeinket és sértik.) Súlyos zavarokat – hitelvesztést – is okozott a céltámogatások, vállalati, szövetkezeti támogatások kezelésének új rendje, mely ezek csökkenését is magával hozta. Gyakorló gazdasági szakemberek véleménye szerint az új elszámolási rendszerben igen nagy késésekre kell számítani, ami nehezíti a gazdálkodást. Közös tapasztalat az is, hogy a művelődési otthonok esetében felesleges az üzemgazdasági szemlélet érvényesítése, ami természetesen többletköltséget is emészt.

A 2/1979. PM számú utasítás nyomán létrejött GESZ-ekkel és GAMESZ-ekkel kapcsolatban megoszlottak a vélemények, mégpedig úgy, hogy a művelődési otthonok döntő többsége számára rendkívül megnehezítették, az esetek egy részében pedig ellehetetlenítették a munkát. Míg a törvényes keretek között létrehozott, a potenciális gazdasági hatalommal nem visszaélő ilyen szervezetek működése a kis létszámú vagy egyszemélyes művelődési otthonok egy része számára előnyt jelent, vagy lényegileg nem változtatott a munka körülményein, addig az intézmények döntő többsége számára kifejezetten káros. Más elemzésekkel egyetértésben megállapítottuk, hogy a szervezetek keretében való gazdálkodás a tartalmi munkát is bénító feszültségeket okozott. Így többek között: a művelődési házak működési hatékonyságának csökkenése mellett emelkedtek a működés költségei; a gazdálkodási egyszerűsödés helyett gazdálkodási irracionálizmus keletkezett; készpénzellátási zavarok léptek fel; csökkent az intézményi és egyéni vállalkozási lehetőség és érdekeltség; az intézmények működése merevvé és személytelenné vált; a gazdasági döntési lehetőségek átrendeződésével nőtt a népművelő kiszolgáltatottsága, ill. a kulturális intézmények közötti érdekegyeztetés helyett érdekellentét keletkezett.

A fentiek elemzéséből fakadó javaslataink mellett áttekintettük a művelődési otthoni gazdálkodás személyi érdekeltségi rendszerét s erre vonatkozóan is – itt most nem részletezendő – javaslatok sorát fogalmaztuk meg. Szempontjaink egy része tükröződik a „118-as” rendeletben. Az igazság az, hogy nem az ad hoc bizottság munkájának hatására, hiszen a munkánk nyomán kialakult elnökségi állásfoglalás idején az új rendelkezés már lényegében véve kidolgozott volt. Azért tükröződhetett, mert anyagunk egy hosszú ideje folyamatban levő társadalmi eszmecsere egyik

kollektív munkával született összefoglalása volt. Minderre itt azért utalok, mert adalékokat akarok szolgáltatni a „118-as” hatásának elemzéséhez. A történeti tapasztalatok ugyanis – mint láttuk – azt mutatják, hogy a gazdasági-jogi szabályozók kritikai analizisét nem lehet elég korán elkezdni.

Most jutottunk el oda, hogy feltegyük a leglényesebb kérdést: az ily módon létrehozott, irányított és finanszírozott művelődési otthonok vajon kinek és mit nyújtanak?

3.4. Kínálat és kereslet

A kínálattal kell kezdeni, hiszen láttuk: történelmileg nem a kereslet alakította ki és formálta ezt az intézményrendszert.

Szeretnénk-beismerni? Milyen a házak megjelenése és felszereltsége? Szélsőségeket mutat. Bertha Bulcsu szerint „A kultúrház a falvak legszörnyűbb intézménye. Nem klub, nem kocsmá, nem templom. Mi akkor?...”¹⁰⁶ Nincs egyedül ezzel a véleményével – és nem csupán akkor, ha a falvak legszörnyűbb intézményéről van szó. A megjelenés megítélésével kapcsolatos látogatói véleményeket rögzítettük az 1975-ös budapesti „kirajzás” során, amely a negatív jelzők gyűjteményének változatos gazdagságát adta. A másik véglet mondjuk az, hogy a Művelődés Háza Sárospatakon turisztikai látványosság.¹⁰⁷ A megjelenést mennyiségi eszközökkel, valamiféle összesítő módszerrel nem igen lehet mérni, viszont a felszereltséget – különböző megfontolásokkal és értékek választásával – igen. Andrassy Mária számításai szerint „...csak a művelődési központokban, valamint a városi művelődési házakban ... az intézmények mintegy 15%-ában kielégítő az eszközellátottság.”¹⁰⁸

A tevékenység elemzésére igencsak csábítanak a statisztikai kiadványok: hány meg hányféle dimenzióban lehetne az adattömeget elemezni! Csakhogy tudom: a művelődési otthonokban közel 200-féle tevékenység folyik – s az adatokat néhány nagyobb csoportba összevonva a szerkezeti mozgásokról nem sokat árul el az egyszerű módszerekkel történő elemzés. Ennek ellenére az 1970-es évek közepén végzett, korábban említett vizsgálatok során magam is tapasztaltam, hogy a minőségre és a korrelációkra nem tekintő statisztikai áttekintés is mutathat lényeges kereslet-kínálati változási tendenciákat. Az 1962-1984 közötti időszak összevont adataira is érdemes figyelmet fordítani. Csupán szemléltetésre kiderül, hogy – ingadozásokkal és az 1970-es évek közepén némi növekedéssel – az ismeretterjesztő előadások száma nőtt, résztvevőik száma és az ezer lakosra jutó résztvevők száma csökkent. A klubok száma és a foglalkozásokon résztvevők száma nőtt. Viszont az összes többi főbb tevékenységi csoport esetében (szakkörök, műsoros estek, műkedvelő művészeti csoportok és résztvevőik) lényeges csökkenések figyelhetők meg. Ez azt is jelenti, hogy kereslet-kínálati oldalról is meghatározottan nőttek a fajlagos költségek. Erre a tényre egyébként már Soós József és Pál Endre 1969-es cikksorozata is rámutatott. Hasonló megállapítást tettem a színház-

zak 1978-1982 közötti gazdasági helyzetére vonatkozó elemzésem során is.¹⁰⁹ Az adattömegeből az is kitűnik, hogy nálunk is érvényesül a nemzetközi szakirodalomban „az oktatás diverzifikációjának” nevezett jelenség. Az, hogy mind több oktatási jellegű tevékenység (nyelvoktatás, közhasznú tanfolyamok, felnőttoktatás) egyre inkább nem az oktatási intézményrendszer, hanem a művelődési otthoni hálózat keretei között folyik. Az is kitűnik, hogy a statisztikai adatgyűjtés nem követte a változásokat: a besorolható egyéb tevékenységek száma és aránya nő; s azt meg mindenki tudja, hogy bizonyos korszakok jellemző tevékenységtípusai (pl. a táncház, a kirakodó vásárok) megfelelő rubrika híján vagy nem jelennek meg, vagy „felszívódnak” más nagyobb csoportokba. Bár kedvem lenne számítógépes tevékenységelemzés elvégzésére (ha lenne rá fedezet), de azt hiszem, a lényegét illetően nem sok új eredménnyel járna. Vázlatos statisztikai elemzésem is azt erősíti meg, amit Hidy Péter és Lovas Tünde kutatási összefoglalója így rögzített: „A vizsgált művelődési otthonok látszólag sokféle, sokszínű tevékenységet végeznek. A különböző kiscsoportokban résztvevők szakmai, foglalkozási, életkori összetételének elemzése arra enged következtetni, hogy hatókörük az adott település minden jellemző rétegére, társadalmi csoportjára kiterjed. A közelebbi vizsgálatból azonban kitűnik, hogy a számra szép, elnevezésre valóban sokféle forma mögött mégis ijesztően egysíkú, szürke tevékenység húzódik, hogy a beiratkozott létszám ellenére végül is meglehetősen kevés emberé ez az intézmény. Azt sem nehéz kideríteni, hogy általában tartósan, nagy számban csak a gyerekeket és a nyugdíjasokat tudják foglalkoztatni. Minden más korosztály csak igen-igen alkalmanként, nagyon esetlegesen veszi igénybe szolgáltatásaikat.”¹¹⁰

Tisztelem a különböző módszerekkel közelítő tevékenységelemzők munkáját; én magam nagyobb apparátussal elvégezhető összefüggés-elemzések híján kénytelen vagyok elfogadni a nagy tapasztalattal és országismerettel rendelkező – s egyébként az ilyen munkákat is áttekintő – elemzők és népművelő barátaim, valamint a különböző találkozókon hozzászólók véleményét. Ennek summázata: a korszerűsítést szolgáló szervezeti intézkedések a tevékenységek szerkezetén és minőségén nem vagy nem sokat változtatnak. A népművelő esetében a struktúra és a deklarált, ill. látni „felső” elvárások (lassú változásaikban) erősebbnek bizonyultak, mint a megsejtett keresleti mozgások, vagy azok lehetőségei. A beidegzettségek maradtak, különösen a központi akarat és sugallat megyei és helyi irányítói értelmezései és lefordításai nyomán. Éppen a személyes vagy személyre szóló tevékenységelemzések során derül ki, hogy a művelődési otthonok többsége mint agitációs és propaganda feladatokat ellátó, mennyiségi eredményekre szervezett intézmény kísértett és kísért akkor is, amikor a jogi formák kezdték lehetővé tenni a vonzáskörzetben élő lakosság tényleges művelődési szükségleteivel való számvetést.¹¹¹

Ezt az összegezést erősítette meg bennem az 1980-as

évek elején lezajlott – és az 1. számú jegyzetben hivatkozott – vita épp úgy, mint Andrassy Mária vagy Hidy Péter – Lovas Tünde és mások (szintén idézett) elemzései. Az utóbbi szerzők szerint „...a művelődési intézmények vezetői és dolgozói nem elsősorban a költségvetési helyzet, a pénzkeresési kényszer áldozatai, hanem a tisztázatlan intézményi koncepcióé, a valóságnak csak a felszíni jelenségeit figyelembe vevő irányításé. Mindaddig, amíg az intézményi tevékenység megtervezésekor és végrehajtásában nem vesszük tudomásul, hogy a művelődési ház az adott településen élő emberek intézménye, hogy alapvetően az ott élők igényeit kell kielégítenie, az ő érdekeiket kell szolgálnia, addig ez a fajta kiszolgáltatottság megmarad.”¹¹² Ezzel tehát tulajdonképpen bezárult a kör; vizsgáljuttam a tanulmány legelején felvetett gondolathoz: az intézmények mai működését is befolyásolja, sokáig meghatározta az alapítás korának rossz emléke. „Művelődési otthonaink egy olyan korban teremték – idézem hosszabban *Beke Pált* egy korábbi vitából –, amikor az volt a feladat, hogy mindenhová egyazon kultúra jusson el, hogy az addig kirekesztettek rögtön, azonnal és úgy részesedjenek belőle, hogy az máról holnapra a sajátjuk legyen. Olyan korban alakult ki munkájuk, amikor még sok helyen csak az agitátor mondhatta az igazat, és sehol sem volt a több milliányi tévékészülék, hetilap, folyóirat, ismeretterjesztő kiadvány, sőt: amikor még oly ritka volt az újság, a rádió is, hogy közösen lehetett-kellett olvasni-hallgatni. Olyan korban alakultak ki módszerei, amikor az olvasott-hallott ígét ott helyben lehetett-kellett megbeszélni, elmélyíteni, bevésni. Ha manapság mosolygunk is mindezen, az alapításkori sok teher, sok formális elem rendszerre merevedett, és a mai napig sok helyütt és sok mindenben kísért. Kísért a szorosan előre tervezettnek követelt intézményi munkában; a tevékenységet a „nevelési célok” szerint formalizált, azok megvalósítását kialakult és begyakorlott formákon számonkérő leegyszerűsítésében. Kísért a munka hatását a népműveltek darabszámában értékelő statisztikában. Kísért a népművelő, mint gondolkodó és alkotó értelmiséginek műsorrendező-szervezővé, hivatali parancs megvalósítójává való gyakori lefokozásában. Kísért az országos irányelvek változatlanul szentírásként való értelmezésében, kísért ezen országos dokumentumok szükségszerű általánosságainak szükségtelen helyi megisméltésében. Kísért a kulturális ellátó-funkció máig megtartott elsődlegességében, így a közösgteremtés helyett a közönség, különösen a közönség létszámának fetiszizálásában. Kísért az akciósdiban, a munkaértékelés és a felügyelet mechanizmusában, kísért a mennyiség változatlan bővületében.”¹¹³

El kell hinnem a kísérteteket, hiszen a lényegesebb változásoknak a művelődési otthonok társadalmi hatókörének változásában is tükröződni kellett volna. Ezzel szemben tudom, hogy a szabadidő-, életmód- és művelődésszociológiai vizsgálatok részletes áttekintése az 1970-es évek végéig azt mutatta, amit a gyakorló szakemberek is tapasztaltak:

nem nőtt az intézmények társadalmi hatóköre.¹¹⁴ Ezt erősítette meg egy 1983-ban végzett, 1981-1982-re vonatkozó fővárosi Népi Ellenőrzési Bizottsági vizsgálat is. 12 művelődési otthon vizsgálgva ilyen következtetésekre jutottunk: „...a tervezés, az éves munkatervek kialakítása során egyfajta bázisszemlélet érvényesül; a korábbi időszakban többé-kevésbé bevált, évről-évre vegetáló programok, működési formák képezik a tervek alapját. Az új művelődési formák, közösségi kísérletek be-bekerülnek ugyan a munkatervekbe, de kellő kifutási idő biztosítása nélkül zömmel ki is kerülnek onnan, mielőtt bebizonyíthatnák életrevalóságukat.” A vizsgálat azt is megállapította, hogy a társadalmi vezetőségek működése formális. (Ezt tapasztaltuk az összes budapesti művelődési otthon esetében 1975-ben is...)

Alapos és hosszadalmas módszertani áttekintésre lenne szükség ahhoz, hogy a különböző szempontok szerint, eltérő időszakokban készült és más-más mintákra vonatkozó kutatásokból a művelődési otthonok társadalmi hatókörre vonatkozó megállapításait bemutassam. Becslések szerint az évi 50 milliós látogatói tömeg a 10 évesnél idősebb lakosság 10-12%-ából kerül ki. Más becslések szerint csak 5-7% ez az arány. Ha ugyanezt a nem látogatók oldaláról nézzük, szembetűnőbb az érdektelenség: a lakosság 88-95%-a nem jár művelődési otthonba. A vizsgálatokból az is viszonylag egyértelműen kiderül, hogy a látogatók zöme fiatal, s jelentősebb látogatói csoport még a nyugdíjasok korosztálya. Biztonsággal az állítható, hogy mindez az 1970-es évek végéig igaz. Újabb országos vizsgálatok ugyanis nincsenek – vagy én nem ismerem őket –, így feltételezhető, hogy a lakóklubokkal, közművelődési egyesületekkel kapcsolatos mozgási tendenciák épp úgy növelhetik a hatókört, mint a tevékenységszerkezet, a kínálat megújítására törekvő kísérletek és kezdeményezések. Az azonban minden vizsgálatból kiderült, hogy a művelődési otthonok látogatóinak zöme gyermek és nyugdíjas, tehát az érdekérvényesítésre kevésbé képes rétegekből kerül ki. Tehát: épp az a korosztály nem jár ide, amelyik képes lenne a viszonylag jobb feltételeket kiharcolni. S ráadásul a látogatók között eleve érdekellentét van: a hangozó olykor kiúzi a csendes kártyázókat, beszélgetőket. Nem a társadalom képeződik tehát le a művelődési otthonokban – hanem az irányítási, pénzügyi, szabályozási és generációs feszültségek.

4. EMBEREK ÉS KIUTAK

4.1. Népművelők

Úgy vélem, hogy az eddigiekből elég világosan kiderült: a művelődési otthonok esetében kínálati, keresleti, irányítási és gazdasági válságról egyaránt szó lehetett a vizsgált időszakban. (Tudom, hogy a tanulmány elején felvetett kérdésekre nem válaszoltam teljes egészében; továbbá: a vizsgálati lehetőségek közül kimaradt az irányítási dimenziók összefüggéseinek elmélyültebb bemutatása, az irányítás eszközrendszerén belül nem elemeztem a tervezést,¹¹⁵

és nem érintetem az irányítás intézményrendszerének problémáját¹¹⁶. Mindezek áttekintése meghaladná az amúgy is jócskán igénybe vett terjedelmi kereteket.)

Az idáig áttekintett statisztikák és elemzések előzetesen összehordott anyagával jutottam el a *művelődési otthonokban dolgozó népművelők* – mint szakemberek és mint többszörösen kiszolgáltatott emberek – elemzéséhez. Az elmúlt tíz év alatt saját „leg”-szótáramban a népművelők két általánosabb és két szűkebb „leg”-gel szerepelnek. Szerintem formálisan a legnehezebben meghatározható és a legtöbbször felmért értelmiségi foglalkozás. Az előadásaim utáni beszélgetésekben, továbbképzések során azt éreztem, hogy a folyóiratokat leginkább olvasó, és munkájuk miatt a legkeserűbb emberekkel találkozom. A *viselkedés-, magatartás- és szerepzavar bennem mindig azt a képzetet keltette, hogy a népművelőnek jól megszorították a kezét, sügtak valamit a fülébe – aztán elengedték... Azért is nagy a népművelők fluktuációja, mert nap mint nap újratermelődik frusztrációs élményük*. Erre a legtalálóbb anekdotát Tamás István „Beszélgetés egy népművelővel” című írásában olvastam, a *Kritika* 1977. márciusi számában: „Sötét este bekopogtatnak a népművelők egy parasztház ablakán. Ki az?! Mi vagyunk, Gyula bácsi... Ki az a mi? A népművelők. Mit akarnak? Beszélgetni. Hányan vannak? Hárman. Hát akkor csak beszélgessenek.”

Szubjektív benyomásaimat épp úgy valaminéle objektív mérce alá akartam állítani, mint az irányítás, telepítés vagy gazdálkodás megítélése esetében. Áttekintettem és elemeztem a népművelőkre és képzésükre vonatkozó utóbbi felméréseket.¹¹⁷ Aztán *Vitányi Iván*¹¹⁸ és *Nyilas György* remek tanulmányai után úgy véltem, hogy nincs szükség még egy összefoglalóra. *Vitányi* teoretikus elemzése nagy empirikus ismereti háttérre épül, és *Nyilas György* empirikus adatoltságú írása teoretikusan is összefoglaló jellegű. *Elemzéseik lényegét – más szavakkal és az előző politológiai-gazdasági elemzéshez kötve – csak megismételni tudnám, felülmúlni nem. Benkő Éva* magatartási kategóriáit (beletörődők, nyüzsgők, felvilágosítók, katalizátorok) követve¹¹⁹ épp úgy összeállíthatnám következtetéseimet, mint *Kováts Flórián* szakmaiságra utaló meghatározásai nyomán (rendező-szervező; nevelő közéletsszervező-társadalomfejlesztő).¹²⁰ Lemondok hát az újraelemzés csábító örömeiről, csupán egyetlen (mondanivalóm szempontjából lényeges) kiegészítő megállapítást teszek: a *művelődési otthonban dolgozó szakembernek vagy rendező-szervezőnek (tehát menedzsernek) kell lennie, vagy a társadalom-fejlesztői magatartás talaján a közösség-szervezéshez kell értenie*. Ennek indokolásához azonban át kell tekinteni, hogy milyen kiút-lehetőségek fogalmazódtak meg, és milyen törekvések kezdődtek el az elemzett nyolcvan éves időszakban.

4.2. Kiutak

A válságból való kiutkeresések részletesen dokumentált áttekintésére itt most nincs elég terjedelmi lehetőségem, így csak jelzésekre szorítkozom. Úgy vélem, hogy az

alább felsorolásra kerülő törekvések három dimenzióban helyezhetők el. a/ Jogi és szervezeti változásokat eredményező politikai ráhatások. b/ Szakmai rásegítő jellegű rendbetételi szándék. c/ A lakosság, az emberek szükségleteiből kiinduló funkcionális gondolkodás. E három dimenzió mindegyike felfedezhető szinte valamennyi törekvésben úgy, hogy időben napjaink felé közeledve az utóbbi erősödött.

4.2.1. Mozog a hivatal

Mindig megfogalmazódott az *ugyanazt* (vagy árnyaltabb más), de jobban követelmény. Ezzel együtt vagy ezzel párhuzamosan – mint láttuk – gyakori volt a politikai ráhatás, a pontosító szakmai irányelvek tömege. Ezek külsődleges, alapvetően ideologisztikus eszközök voltak, a társadalmi erőforrások újraelosztásában való részesedés változatlanásával vagy a centralizálás irányába ható változással. Az előző elemzés lényegében véve ezeket a törekvéseket mutatta be.

Ettől eltérő indíttatású, alulról kezdeményezett, de ugyancsak hivatali törekvés volt a vélt vagy tapintható keresleti szükségletekből, de főleg szakmai megfontolásokból fakadó szervezeti változtatások rendszere. Ilyen volt pl. a baranyai mozgó ellátás, a települési centrum vonzáskörzeti szerepéből fakadó szervezés.¹²¹

4.2.2. Közös fenntartás, integráció, komplex

A formális rendbetevést célzó 1968-as besorolási rendelet mellett a szervezeti, működtetési változtatások irányában ható, központi kezdeményezések közül kiemelkedik a közös fenntartásra és az együttműködésre való törekvés.

A már korábban idézett 201/1965. MM-PM számú együttes utasítás azt célozta, hogy gazdaságossági, takarékosági szempontokat szem előtt tartva az egy helységben (ill. kerületben) levő intézményeket vonják össze. Arról is szó volt, hogy már 1961-ben közös irányelvben rögzítették a különböző társadalmi szervezetek a közös fenntartás lehetőségét és szükségességét.¹²² Ez a törekvés azt a képtelenséget akarta felszámolni, ha azonos helységben, közel egymáshoz, olykor több művelődési otthon jellegű intézmény működött – esetleg valamennyi rossz vagy szűkösségi anyagi helyzetben, nem demonstrálva mást, mint az értelmetlen, ám jól definiálható szervezeti (és nem lakossági) érdekek mentén való intézményi elkülönülést.

Úgy vélem, hogy az összevonás és közös fenntartás gondolatköréből alakult ki az ugyancsak logikus következtetés és törekvés: működjenek együtt a különböző közművelődési intézmények. Ahogyan értelmetlen az, hogy egy faluban van iskolai, tanácsi és tsz könyvtár, és egyiknek sincs pénze komolyabb állomány-gyarapításra, miközben mindhárom ugyanazokat az embereket szolgálja, úgy értelmetlen a tevékenységében és épületében is elkülönült, lerobbant és szegény mozi, könyvtár, művelődési ház, helytörténeti gyűjtemény. Az a logikus törekvés,

hogy mindezek egy adott vonzáskörzeten belül – tartalmilag (tehát a programok szervezésében) és szervezetileg, gazdaságilag – működjenek együtt, képtelenséggel határos nehézségek sorozatába ütközött. (Volt olyan eset, hogy azonos tető alatt a mozi lezárta a ház egyetlen WC-jét, amikor a művelődési otthoni rendezvény volt.) Ezekről van egy gyűjteményem – de az emberi hülyeséget és rosszindulatot nem érdemes idézni, ha tudjuk: ezek mögött is érdekek vannak. A könyvtárak és a művelődési otthonok együttműködésének elemzése során ez világosan ki is derült: kimondva vagy kimondatlanul a könyvtár érdekeit képviselők féltették a határozott profilú, jól strukturált, hagyományos intézményt a kialakulatlan profilú, zavaros koncepciójú, létében is kulturálatlanságot sugárzó művelődési otthonról.¹²³

Az együttműködési törekvések az eredeti, hagyományos formák mellett az 1970-es évek folyamán két, egyesek által elméletileg is felvállalt, mintegy koncepció rangra emelt irányzatban folytatódtak. Az egyik a közoktatás és közművelődés általános, majd a művelődési központok koncepciójában és a közoktatás társadalmi tervezésében megnyilvánuló nézetrendszer. Ezt alapvetően *Kozma Tamás*, és az általa irányított kutatások képviselik.¹²⁴

A másik irányzat az úgynevezett komplex intézmények tervezésében, létesítésében és működtetésében bontakozott ki. Ennek a témakörnek ma már hatalmas irodalma van, a létesítést hivatalos határozatok sora és a népgazdasági tervezés is támogatja. A témán tárcaközi munkabizottság dolgozott 1977-től, kísérletek sorát irányítva.¹²⁵ Ilyen körülmények mellett a „komplex” hátrányairól bizony kevesebb nyilvános szó eshet. Ezt a vitát elemezni itt most nem tudom, csupán megállapítom, hogy a komplex mellett érvelő gazdasági megfontolások összetalálkoztak a komplex nevelési koncepcióval épp úgy, mint a decentralizálási törekvésekkel. A komplex mellett érvelők álláspontját és eredményeiket jól tükrözi az általános művelődési központok vezetőinek 1984-es, harmadik országos tanácskozása, és az erről készült egyik beszámoló. „A szekciók úgy ítélték, hogy a meglátogatott általános művelődési központokban az óvoda, az iskola, a könyvtár, a művelődési otthon, a sport sajátos funkciói közül egyik sem kerül hátrányos helyzetbe, hanem egymást erősítik. Így az általános művelődési központ nem a tagintézmények összege, hanem több és más annál, új intézménytípus.”¹²⁶ Tudnunk kell azonban azt is, hogy nem egyedül üdvöztető megoldásról van szó, s vannak akik a nagy komplexek, a „művelődési erődök” láttán ismét veszni érzik az aktív, közösségi, differenciált érdekeket és érdeklődést hordozó közösségi intézményeket.

4.2.3. Szociológiai eu-tópizmus

Fred Polak azt fejtegette egyik tanulmányában, hogy az utópia szó két kifejezésből vezethető le, az eu-tópiából vagy az au-tópiából. Az előző kívánatos helyet, az utóbbi nem létező helyet jelent. A tanulmányt közlő kötet elő-

szavában olvashatjuk: „Az eu-tópia értelmében felfogott utópia nemhogy nem ellentéte a tervezésnek, hanem éppenséggel rokon azzal, hiszen a tervezett jövő is egyfajta kívánatosnak ítélt jövő. Míg prognózis készítésekor a hangsúly a lehetségesen van, addig az utópia a kívánatosságot mérlegeli elsősorban, tehát valami módon a kívánatosság kritériumát ugyancsak használó tervezés számára éppúgy nélkülözhetetlen, mint a prognózis. Másrészt a kívánatos jövőök felvázolása nyilván nem független a lehetséges jövőktől, hiszen a lehetőségesség egyik összetevője éppenséggel a társadalmi akarat.”¹²⁷ Nos, az így értelmezett, nem voluntarista akarat jegyében születtek azok a szociológiai gyökerű kísérleti programok és kísérletek, amelyek mintegy tudományosan megalapozottan, felülről és kívülről próbálták generálni a majd aztán alulról induló mozgásokat. A kísérletekben a tovaryúzó hatás lehetőségén volt a hangsúly – *Németh László* gondolatának parafrázisaként ma úgy fogalmazom, hogy azt gondoltuk: a sziget meghódíthatja a tengert. Azért fogalmazok többes szám első személyben, mert e kísérletekben, vitákban magam is részt vettem. Ezek a munkák *Vitányi Iván*hoz, és akkori (az 1970-es évek közepéről van szó) munkatársaihoz kötődtek.¹²⁸ A program végül is a „Valóság és lehetőség...” kötetben fogalmazódott meg, s a lényege a következő volt:¹²⁹

– Országos takarítási tervre van szükség, számba véve és kirostálva az intézményeket.

– Az alapellátó rendszer fejlesztésére mozgalomra van szükség.

– Biztosítani kell a megmaradó intézmények ellátását.

– Bázisintézményeket, szakmai házakat (kisugárzó erejű „klinikákat”) kell létrehozni.

– Javítani kell az irányító munkát.

– Az egyéb feladatok között hangsúly a népművelőképzésre, a távlati tervezésre.

Ha a kötetben írtakat egybevetem az 1983-as „Léptünk-e előbbre” számvetéssel,¹³⁰ vagy az 1984-es Országos Közművelődési Tanácskozáson elhangzottakkal, akkor azt konstatálhatom, hogy e programból igen kevés valósult meg – előre is léptünk meg nem is. Saját törekvéseimet is áttekintve ma úgy gondolom, hogy programunk szociológiai eu-tópizmus volt; kívánatos jövő, de bizony utópia. A dolgok politológiája ugyanis sok tekintetben azóta is másként alakul – a kultúra (és ezen belül a művelődési otthonok) nemzeti felvállalása nem következett be...

4.2.4. „Nyitott ház” és funkcionális tervezés

A helyi intézményt a helyi lakosság szükségleteihez igazító, társadalmisító „nyitott ház” koncepció és gyakorlat az 1970-es évek közepétől bontakozott ki. Ez a közösség-szervező helyi funkció mellett egyre inkább az információs központ funkciót is figyelembe veszi. „Egyre több gyakorlati példa bizonyítja, hogy a mai feltételek között, a mai tevékenységszerkezettel működve is lehet jó művelődési otthont csinálni – idézem *Beke Pált* egy kéziratából. Valószínű, hogy a különbség az adaptációs készségben

keresendő: a jól működő szervezet úgy alkalmazkodik az öt körülvevő társadalmi környezethez, hogy valós közösségekkel talál kontaktust, hogy megválogatja a bemenő jeleket és (ésszerűen, korszerű tudásanyag birtokában) a „fentről” jövők közül csak azokat veszi figyelembe, amelyek a „lentől” jövők megerősítenek. Egyszóval működik a visszacsatolási rendszere. Erre a visszacsatolásra adtak működő bizonyóságot azok a művelődési otthonok, amelyek az évtized derekán megfogalmazódott deklarációnak nemcsak a szavait, hanem a tartalmát is komolyan véve kezdték újfajta munkába.”

A „nyitott ház” törekvésekkel együtt – részben ugyanazon generáló emberek, döntően Beke Pál és a Népművelési Intézet Művelődési Otthon Osztálya szorgalmazására – kialakult egy olyan törekvés, amely a *különböző erők eredőjeként eldöntötten létrehozandó intézmények megszületéséhez a funkcionális, organikus tervezői szemléletű besegítést célozza. Ez építészeti is a helyi jelleget hangsúlyozza, ügyelve az építmény-táj-történelem-funkció összefüggéseire.*¹³¹

Ezzel párhuzamosan a gazdasági vállalkozói szellem elérte a művelődési otthonokat is – már amennyire a játékszabályok engedték. Mindenesetre nem csak divat lett a közművelődési vállalkozásokról és közművelődési mechanizmusreformról beszélni, de ötleteket és kezdeményezéseket már az 1980-as évek elejétől regisztrálhattunk.¹³²

A szociológiai eu-tópizmus, a vállalkozások, valamint a „nyitott ház” és a funkcionális tervezési, gondolkodási és gyakorlati cselekvési folyamat erjesztő hatásaként napjainkban kezd kibontakozni egy olyan törekvés, amely a művelődési otthon problémája kapcsán *nem ebben az intézményben, hanem a társadalmi-gazdasági mozgástérben, térségen gondolkodva, a fejlődési és fejlesztési folyamatok szervezésében helyezi el a művelődési, információs nyilvánossági intézményt.* Úgy is, hogy a létező művelődési otthon mint tárgyi lehetőség („tető az együttlét fölött”) kínálkozon fel a differenciált érdeklődést és a helyi társadalom érdektagoltságát kifejező művelődési és nem művelődési egyesületek befogadására és kiszolgálására.

Napjainkban kibontakozó törekvésekről van szó.¹³³ Kiderült és kiderül, hogy a művelődési otthonok problémája is csak a demokratizálódási folyamatban oldható meg. A különböző egyesületek, népfőiskolai törekvések – miközben újabb kihívást jelentenek a hagyományosan működő tanácsi és szakszervezeti művelődési otthonok számra – egyben a válság megoldásának lehetőségét is hordozzák. Ennek elemzése azonban az ehhez értő közművelődési, közösségszervezési szakemberek feladata.

4.3. Összefoglalás

1. 1945 után a hatalmi-, tulajdon- és társadalmi-gazdasági viszonyok megváltozásával az érdekérvényesítés differenciált intézményrendszere helyett létrejött a *hatalmi érdek uralmának* jól strukturált, elvileg áttekinthető és irányítható intézményrendszere. A közösségi művelődés

korábbi intézményei két menetben tűntek el: egyrészt a hatalmi és tulajdonviszonyok megváltozásával megszűnt az eredeti fenntartó, működtető, és ugyanakkor a lakosság területi mobilitásának elkezdődésével megszűnt a kereslet támasztó hagyományos közösség; másrészt a fordulat éve után a népművelés államosításával és tervutasításos irányítási szisztémájának kiépítésével, tudatos döntések nyomán, felszámolták a korábbi intézményeket, „struktúrákat”. A közösségi művelődés új intézményeként létrehozott művelődési otthon hálózat a politikai szabályozás kiterjesztésének egyik eszköze lett, kettős funkcióval: egyrészt a helyi társadalmi, gazdasági feladatokra aktualizált politikai agitáció és propaganda intézménye; másrészt a kulturális forradalom letéteményeseként az autonóm kultúra specializált intézményeit pótló szolgáltató központ. Az 1950-es évek elején – és kisebb intenzitással bár, de az 1960-as években is – az agitációt és propagandát jelölték meg az intézmény alapvető feladataként.

A művelődési otthoni munka szervezésével kapcsolatos feszültség ebből fakad: a közlekedési és információs hálózat kiépíthetlensége miatti kulturális intézményt pótló funkció és az agitációs-propaganda funkció koncepcionálisan és szervezési módszerekben is nehezen egyeztethető össze. A feszültségek különösen akkor válnak majd szembeütővé, amikor az intézmények helyi jellege, közösségi művelődési, társadalmi nyilvánosságot szolgáló funkciója is megfogalmazódik. Ezt a munkaszervezési feszültséget növeli és konzerválja az a tény, hogy a művelődési otthon, mint eleve „átpolitizált” intézmény jött létre. *Bihari Mihályt* idézem: „Amikor a politika érvényességi körén túl terjed a politika elve, az „akarat elve”, akkor lesz a legnagyobb a politikai vezetés és irányítás bizonytalansága. Mégpedig azért, mert a politika hatósugarába összevont létszféra bizonytalanságai, mint politikai bizonytalanságok jelennek meg anélkül, hogy a politikai akaratok és döntések alkalmasak lennének megoldásukra... Amikor a legszélesebben és legmélyebben... politizálta át a politika... a gazdaságot, akkor tudta a legkevésbé hatékony gazdaságirányítást megvalósítani a szocializmus történetében...”¹³⁴ Úgy vélem, ezt a fejtegetést nem szükséges „átírni” művelődési otthonra; csupán annyit, hogy ebből következett: a szűkebb szakmai problémák politikai problémaként jelentek meg, tehát nem szakmai, hanem politikai eszközökhöz nyúltak megoldásuk során; a hálózattal kapcsolatos politikai problémák viszont „leutalódtak” a szakmai-módszertani szintre, ahol eleve megoldhatatlannokká váltak.

2. Ha feltesszük a kérdést, hogy mi volt előbb, a hálózat vagy a problémái, akkor válaszunk az, hogy a problémái – már ami az objektív adottságokat illeti. A kapkodó létrehozás, a tervutasításos kiépítés azért határozza meg máig a működést és annak társadalmi megítélését, mert az intézmények jó része nem a kulturáltságot, hanem a kulturálatlanságot sugározta; ezzel minden propaganda ellenére a „nem fontosság” látszatát hirdetve.

A mennyiségi szemlélet eluralkodása a bürokratizmus melegegységévé vált; az átpolitizáltságból fakadó bizalmatlansági légkör csak az elszámolható, megmérhető, a központilag előírt irányelvek alapján lebontható tevékenységeknek kedvezett.

A „bevinni a kultúrát az emberek közé” szemlélet és módszer külső tényezőként és külső erőként jelent meg a művelődési otthonok vonzáskörzetében élőknek. Ennek hatása érződik még az 1970-es évek végén is a munkásművelődéssel kapcsolatos programok formalizmusa során. Egy 1978-ban publikált cikkből idézek: „Azok, akikhez a kultúra felülről, idegen és személytelen külső erőként szól, maguk sem viszonyulhatnak másként a kultúrához, mint idegenkedve.”¹³⁵

Az állam nem az anyagi javak újraelosztójaként, hanem adományozóként lépett fel, viszont az adomány minősége és tartalma elidegenítő jellegű volt. Növelte ezt a korábbi szabadművelődési szakgárda előnytelen szakmai összetételű lecserélése: *a tömegekben a megjelenés és a propagátorok együttesen végül is azt az érzetet keltették, hogy nem lehet fontos ez az intézmény, ha lerobbant, ha képzetlenek forgolódnak benne, ha a mennyiség bővülete és a bizalmatlanság légköre veszi körül.* Sajátosan húzódtott át ez a probléma az 1980-as évekre – most a népművelők szakképzetlenségével kapcsolatos ellentmondásokat egyetlen véleménybe sűrítve. Nagy kulturális múltú kisváros vadozat új művelődési otthonáról mondta egy tanár: A kettessel leérettségizett gyerekeink a népművelők; lázasan futkorásznak, hogy fontosságuk látszatát keltsék – de érdeemben nem történik semmi.

A propagandától – és a politikától – elhúzódo emberek végül is a művelődés egy intézményi lehetőségétől húzódtak el. Ezekből a feszültségekből fakad az, amit pl. *Litauzski Tibor* 1983-ban publikált tanulmányában a demokratizmus ellentmondásaként érzel. „Bárhonnan is közelítjük a művelődési otthonok történetét, jelenlegi működését, előfeltételként minden esetben a demokratizmust kell megneveznünk. A művelődési monopóliumok megszüntetésének szocialista demokratizmusa hozta létre őket, ez a lendület emelt épületet számukra, szinte mindegyikük esetében jelentős helyi, társadalmi összefogásban, tevékenységét – elvileg – nem szűkítheti le sem tartalmilag, sem a lakosság egyik rétegére, önkéntes részvételre alapul csoportjaik, rendezvényeik látogatottsága. Valamire való eredményt felmutató intézményünkben kivétel nélkül ott vannak az önkéntes segítők. Valóságosan tehát demokratikus intézmények, formálisan azonban semmilyen demokratikus kötelezettség sem lelhető fel házuk táján. Döntési joga (még a legkisebb ügyben is) csak az igazgatónak van, amit a fenntartó szerv minden esetben felülbírálhat, előzetesen meghatározhat. A tanácsi művelődési otthonok esetében az pedig – újabban – a szakigazgatási szerv vezetőjét jelenti egy személyben. Mindenki más csak javasolhat, véleményezhet, egyetért lehet az igazgató javaslatával, még a társadalmi vezetőség

is. Esetleges ellenvéleményüket vagy meghallgatják, vagy nem, de ezek nem szankcionálhatók.”¹³⁶

Jóllehet a fenti fejtegetés logikájával nem minden lépésben értek egyet; azért idéztem, mert a gondolatmenet egésze kitűnően mutatja: a tervutasításos, hierarchizált, felülről lefelé épülő és feladatokat lebontó, átpolitizált és létében elidegenítő jellegű alapszisztéma milyen mélyen határozza meg máig a működést. Többek között az épület-állományban, funkcióban, szervezési metodológiában – és a nem fontosság érzetének kiváltásában.

3. A változásokat a külső lehetőségek és kihívások, ill. a hálózat belső ellehetetlenülése egyaránt érlelték. Nyilvánvaló, hogy meghatározó volt a politikai konszolidációval együtt járó társadalmi, gazdasági és kulturális környezeti változások összessége. Mindezek nyomán – mint a korábbiakban láttuk – már az 1960-as évek közepén megfogalmazódott, hogy revideálni kell a művelődési otthonokkal kapcsolatos koncepciót. A fokozódó keresleti válság, az önálló arculatú kulturális tevékenységek iránti igény, az ifjúsági kortárs csoportok elemi erővel megnyilvánuló „helykeresése” – összességében a differenciált kulturális igények – felvetették a kérdést: mennyiben központi akaratokat végrehajtó állami, és mennyiben helyi intézmény a művelődési otthon? Az 1958-at követő időszakban egyre inkább hangsúly esett a helyi jellegre, a hagyományok folytatásának lehetőségére. Így született meg – majd az 1970-es évek végén mindinkább hangoztatottá vált – a *harmadik funkció*: a közösség-szervezési, helyi közösségteremtési feladat. (Ami elsősorban az ifjúsági mozgalmakat érintette – a régi struktúra erejének továbbéléseként az „államosítási” törekvésekben...) Az 1960-as évek végén hivatalosan és formálisan is sor került a tabula rasa-ra: mérce állításával megmértetett az eddigi ad hoc és extenzív fejlesztési politika.

4. A keresleti, kínálati, gazdasági és irányítási válság jelenségeinek felismerése a politikai döntések sorozatát váltotta ki. A *változás és változtatás szükségességének elismerése politikai rangra emelkedett*, s a direkt, egyirányú beavatkozás átpolitizáltsága helyett az öntevékenység, sokszínűség, társadalmiasításra alapozó átpolitizáltság vált törvénné. Ennek a tömegeket érintő hatása azonban csak lassan bontakozhatott ki, mert az irányítás dimenzióiban a gazdasági elem vált meghatározóvá, és az eszközzrendszer (tervezés, szabályozás, valamint ezek intézményei) struktúrája alapvetően a korábbi időszakra jellemző maradt.

A művelődési viszonyokat és folyamatokat meghatározó három olyan társadalmi-politikai-gazdasági folyamatot kell itt kiemelni, amelyek különösen hatottak a művelődési otthonok közvetlen társadalmi környezetére és működésére.

Az egyik: a decentralizációval párhuzamosan kibontakozó és annál erősebbnek bizonyuló recentralizációs és koncentrációs törekvés, amely a „mindenütt legyen valami” helyett a reprezentatív paloták építését eredményezte – ennek hatásáról már részletesen volt szó.

A *másik*: az idő-feszültség. A nemzetközi összehasonlító fogyasztás- és időfelhasználási vizsgálatok összevetéséből az derül ki, hogy a magyarországi lakosság fogyasztási színvonala és szerkezete közelebb áll a nyugat-európai országokéhoz, míg az időfelhasználás szerkezete közelebb áll a kelet-európai országokéhoz. Ez igen nagy idő-és életmód-feszültséget takar, amely a második gazdaságban, a pótlólagos munkavégzésben, az önkiszákmányolásban, stb. fejeződik ki. Ennek gazdasági háttere az, hogy a termelékenységi kényszer a második gazdaságban erőteljesebb, a munka egyéni szempontból mért, rövid távú értékesülése itt eredményesebb. Mindez úgy van összefüggésben a művelődési otthonokkal, hogy ténylegesen nem nőtt a diszponibilis – a szabadon felhasználható – idő, ill. a művelődési otthonok iránt csak azok a rétegek támaszhattak keresletet, amelyeknél ez az idő ténylegesen is nőtt. (Pl. városi nyugdíjasok, városi fiatalok egy része.)

A *harmadik*: a kulturális szféra már korábban is említett kettős hátrányát magában foglaló, a rész-érdekek érvényesülési mechanizmusának és a közösségi érdek felismerésének ütközésében megragadható folyamat. Erről – mai művelődési problémáinkat is meghatározó jellege miatt – részletesebben kell szólni. Az *infrastruktúra és az emberi tényező társadalmi növekedési szerepének felismerése párhuzamos volt az újratermelésben érvényesülő rész-érdekek felismerésével és fokozatos elismerésével*. A mai népgazdasági tervezési elmélet és gyakorlat már régen nem azonos a tervutasításos rendszerrel: minden ellentmondásossága és gondja ellenére a társadalomban objektíve létező rész-érdekek érvényesítési folyamata. Tehát tulajdonképpen a tervezés is a különböző szervek, szervezetek, érdekcsoportok és döntési szintek akaratainak és érdekeinek egyeztetési és koordinálási mechanizmusa. A tervezés végső soron a mindenkor központi akarat „lebontásának” és az alsóbb szinteken kialakult elképzelések, tervek „felösszesítésének” kölcsönösen meghatározott folyamata; *intézményesített társadalmi alkú*.

Tervezési – és tágabban: irányítási – gyakorlatunknak egyik igen lényeges tapasztalata, hogy a fejlődés egyik feltétele a gazdasági, politikai intézményrendszerek olyan folyamatos korszerűsítése, amelynek során a társadalom-irányítás képes integrálni és *exáltal a fejlődés motorjává tenni* a társadalomban létező rész-érdekeket. További lényeges tapasztalat: a népgazdasági tervezés során *nem szabad figyelmen kívül hagyni az újratermelés egyes szféráinak specifikumait*.

Fejlődésünk sajátossága, hogy e két, lényegét tekintve azonos típusú és azonos irányba mutató tendencia (az infrastruktúra és az emberi tényező szerepének, illetve a rész-érdekek szerepének felismerése) ellentmondásba kerül a gyakorlati tervezési és fejlesztési politika során.

Érdemes ezzel kapcsolatban hosszabban idézni *Ferge Zsuzsa* megfogalmazását: „Az ötvenes évek közepétől a gazdaság és a gazdasági növekedés korábbi fetisizálása enyhült. Világossá vált, hogy egy politikai és ideológiai

vezérlésű gazdaság sem gazdaságilag, sem társadalmilag nem tartható, hogy érvényt kell szerezni mind a lakossági igényeknek, mind pedig a gazdaságilag hatékony gazdálkodás számos, parancsoló követelményének. E felismerések öltöttek testet a jó tízévi előkészület során 1968-ban bevezetett gazdasági reformban, amely – központi, tudatos vezérléssel – egy formálisan és szubsztantíve egyaránt jobban működő gazdaságot kívánt működésbe hozni. Ekkor azonban úgy tűnt, hogy a gazdaságilag hatékonyabb gazdaság egyben automatikusan szubsztantívabb is, azaz jobban biztosítja a szükségletek kielégítését. Ez egyébként jó néhány évig, a korábban tömegesen kielégítetlen szükségletek feltöltésének időszakában még igaz is volt. A valóságban azonban – és ez főként az utóbbi években vált világossá – a mi feltételeink között is ellentmondásba kerülhet a formális és a szükségletkielégítő gazdaság, hiszen nálunk is léteznek – és ideológiailag még nagyobb támogatást is kapnak – gazdaságosan nehezen vagy egyáltalán nem kielégíthető szükségletek. A gazdaságpolitikai és a társadalompolitikai szempontok ma gyakori nyílt ütközése vagy vitája mögött ez az ellentmondás húzódik meg.

Ezen közben a korábbi fetisizált gazdaság szemlélet sem tűnt el teljesen. Azon intézmények és szervezetek, amelyeknek (ill. amelyek vezetőinek) társadalmi-politikai helyzetét, hatalmát, sőt egyáltalán létjogosultságát ez a gazdasági funkcionálás alapozta meg, a korábbi állapot fenntartásának hívei. E reális érdekütközések gyakorta ideológiai mezben jelennek meg.¹³⁷

Az *ellentmondást témánk szempontjából megfogalmazva*: a rész-érdekek érvényesítése a „gazdaságosabb gazdálkodást”, az egyéni és réteg-szükségletek *nagyobb megalégedést kíváltó*, és rövidebb-közepesebb távon *hamarabb érzékelhető kielégítését* eredményezte, miközben ismét háttérbe szorultak (hiszen a tervutasítás idején is csak a szólamokban kerültek előtérbe) a társadalmi közös fogyasztási alap növekedését kívánó szükségletek. (Vessük össze a magánlakások, nyaralók, autózás, anyagi fogyasztás, stb. szintjét az iskolák, kórházak, stb. szintjével: gazdag polgárok, szegény közösség.) Mindezekkel együtt a művelődéssel – és a művelődési otthonokkal – kapcsolatos vitákat az is motíválta, hogy a társadalom egészének rendelkezésére álló tudás rohamosan bővült, miközben a tudás társadalmi rétegek és csoportok közötti eloszlásában meglehetősen merev – olykor áttörhetetlennek tűnő – határok vannak. *Ferge Zsuzsát* idézem ismét, „Társadalmunk rétegződése” című, korábbi könyvéből: „A kulturális viszonyok a társadalmi rétegeket jellemző általunk vizsgált ismérvek között szinte kitüntetett helyet foglalnak el: e tekintetben határozottabb a társadalmi differenciálódás, mint a legtöbb más vonatkozásban. A kulturális magatartások erős társadalmi meghatározottsága annyit jelent, hogy a kulturális színvonal tekintetében a rétegeken belül kisebbek, a rétegek között nagyobbak a különbségek, mint a legtöbb más rétegjellemző ismérv esetében.”¹³⁸

Ezzel párhuzamosan nyilvánvalóan fény derült arra, hogy a kulturális fogyasztás mennyisége, szerkezete és minősége infrastrukturálisan, tehát területileg meghatározott. E problémák tárgyalásával szorosan összefonódtak a fogyasztási modellt érintő viták – amelyekben „a szocialista fogyasztási modell” (és életmód) kidolgozására tettek kísérletet. Ezek közös eleme, hogy a nem anyagi központi fogyasztói magatartást és a közösségi életmódot próbálták előtérbe helyezni akkor, amikor minden társadalmi és anyagi mozgás a szeparálódás, individualizálódás és felhalmozás irányába mutatott.

5. A korszerűsítést célzó irányítási intézkedések azért sem tudták a hatókör bővülését kiváltó kínálat létrehozását elősegíteni, mert a népművelői magatartás változását a beidegződöttségek és strukturális kötöttségek mellett a pénzügyi lehetőségek és mechanizmus is behatárolták. A népművelőnek „felkentként” *tarhálnia kellett; úgy, hogy a felkentséghez nem járt a kiválasztottság. Az aufklerizmus finanszírozása ráhagyott a felvilágosítandókra, miközben a szabályozási mechanizmus sokszor még az így begyűlt fedezet felhasználását is gátolta.* Mint láttuk, a művelődési otthonokat érintő ideológiai és szakmai irányítási dimenzióval nemcsak a gazdasági dimenzió nem harmonizált, hanem a szabályozási eszközzrendszer is ellentmondásos volt. Mindez csak felerősítette az amúgy is meglévő keresleti-kínálati válságot, nem lévén tartalék a változó szükségletekhez való alkalmazkodáshoz, miközben az erőforrásokat felkészítő kínálat sem kell senkinek. *Ha mindezt a területi intézményi ellátási hiányokkal és a centralizációs-koncentrációs tendenciákkal együtt nézzük, akkor világosan előtűnik áll, hogy a hiány e területen sem skalárisan, hanem vektorálisan leírható jelenség, s a „slack” (felesleg, tartalék) és a hiány egyszerre van jelen.*¹³⁹ A megoldást célzó irányítási intézkedések társadalmilag nem voltak hatékonyak, egy részük diszfunkcionálissága miatt növekedett az intézmények diszfunkcionalitása. „Társadalmi hatékonyságról ...akkor lehet szó – idézem Kulcsár Kálmánt – ...ha az adott döntés megvalósulása során nem keletkeznek olyan jelenségek, amelyek károsan befolyásolják, eltorzítják a gazdasági értelemben optimálisan kialakított döntés következményeit, ha tehát a nem szándékolt és a nem várt következmények a döntés szempontjából társadalmi méretekben irrelevánsak maradnak... A társadalmi hatékonyság... nem mérhető rövidtávon, nem egyszer az első pillantásra társadalmilag is hatékonynak tűnő döntés nem kívánt és nem várt következményei csak bizonyos idő elteltével mutatkoznak meg...”¹⁴⁰

Ezek a zavarok még az egyébként jól működő intézményekben is *kapkodáshoz vezettek.* Mintha éppen a művelődési otthonokról írta volna Kornai János, annyira ide illik az elemzés: „A hiánynak nem csupán közvetlen, „materiális” következményei vannak az üzemben, hanem – ha használhatjuk ezt a kifejezést – „lelki” következményei is. Az üzemi ember nem input-output-kombinációkat pillanatonként, újra és újra meghatározó számítógép, hanem

eleven lény, érzékeny idegrendszerrel. A hiányhoz történő pillanatonkénti alkalmazkodás, mégpedig mind a merev visszavonulás, a terv szerinti technológia csökönys megtartása mellett, mind a rugalmas visszavonulás, kényszer-helyettesítések és output-átcsoportosítások útján, idegeskedéssel, kapkodással, feszültséggel jár. Veszekedés és stressz kíséri. S minél gyakoribb az erőforrás-korlátba ütközés, annál erőteljesebbé válik ez a stressz, annál inkább elvonja az időt és a szellemi energiát a tulajdonképpen sokkal lényegesebb feladatokról: a technológia és a termékminőség tartós javításától.”¹⁴¹

Mindezek ellenére azonban nemcsak az irányítási megsegítések, az összetarhált pénzek segítették megélni a művelődési otthonokat. Egyrészt a támogatói szervek, szervezetek adták a támogatást, mert ezzel a politikai irányítás által rájuk rótt közművelődési penzumot letudhatták, s a látogatói kereslet egy részét is mintegy automatikusan biztosították. Másrészt a lakosság egy részének ténylegesen is szüksége volt a művelődési otthonok kínálatának egy részére! Bár a beszámolók kongó termekről szólnak, s ha az ember egy hosszú útvonalon minden művelődési háznál megállt, nem volt nehéz összeszámlálni a programokat és a látogatókat – a statisztikának mégiscsak volt kikergetni az éves összesítésben. *Kellett a művelődési otthon, mint pótintézmény, és egyre inkább mint hely, ahol a látens közösség találkozhat önmagával.* A nagy területi-társadalmi átrendeződési hullámok lecsendesedésével az új (és régi) lakók a társadalomhoz kötő szálakat a művelődési otthonokon keresztül is keresték. Ez legszembetűnő és tapasztaltam, olykor megható szomorúsággal – a gyermek és nyugdíjas foglalkozási lehetőségek keresésében nyilvánult meg. (A szomorú az, hogy a keresők senkinek sem kellő programokra invitáló plakátokat találtak. Ilyen élményeim közé tartozik, hogy nem egy helyen tapasztaltam, a gyermek-foglalkozások alatt a kísérő szülőknek nincs hova leülni, s csak a buta plakátokat bámulhatták.) Persze kiderült a nagy ellentmondás: *a közösségi művelődéshez közösségek kellene.* *Ha nem ezek akarnak együtt művelődni (pl. azért, mert nincsenek), akkor megteremteni, létrehozni őket csak kivételes társadalmi mozgások (pl. táncház mozgalom), kivételes ötletek (pl. férfi főzőkör) vagy régóta jól bevált tevékenységekhez kötődő formák (pl. bélyegkör, galambtenyésztők stb.) segítségével lehet.*

Mindezekkel párhuzamosan a helyi társadalom bonyolulttá válása, a hiánygazdaság és az információözönben való eligazodási nehézség együttesen kiváltotta, világra szólította a művelődési otthonok negyedik, *információs központ funkcióját.* Én úgy látom, hogy az előzőekben vázolt keretek között az úgynevezett tartalmi, szakmai viták e négy funkció kimondott vagy kimondatlan értelmezései, összekeverései és szétválasztásai körül folynak.

Az utóbbi évek vitáinak központja egyre inkább nem a művelődési otthon, a tevékenység, a körülmények – hanem a népművelők szerepe, és maga a nép. Azaz: az intézményt kereső, társadalmi nyilvánosságra vágyó és infor-

mációra szoruló emberek (lakosok, dolgozók, állampolgárok – gazdag a szótár.) Látni kell, hogy a művelődési otthonok egy részének továbbra is funkciója lesz a „pótlás” (kiállítás és színház, ünnepek és koncert, stb.), miközben ehhez társul a hiányt pótló szolgáltatási és információs funkció, amely egyre inkább a helyi társadalmat szervező-fejlesztő, kulturális érdekközvetítő funkcióvá válhat. Ezért kell, hogy a „népművelő” vagy szervező-menedzser legyen (az auklerizmus ennek szakmaiságához legyen lelkesítő meggyőződés), vagy a helyi társadalmat fejlesztő, közösségszervező szakemberré váljon (s elméleti szaktudása ennek szakmaiságához legyen háttér-információ). Mindkét típusú szakmaisághoz a szolgálat alázatára van szükség, hiszen csak úgy fog tudni megélni, ha a kereslet igazolja törekvéseit. Ehhez a társadalmi mozgástér konkrétumaival számot vetni tudó általános politológiai ismeretekre, speciális kulturális menedzseri, ill. közösségszervezői szakismeretekre és – bölcsességre van szükség. Bölcsességre, mint minden szakmához: tudni azt, hogy a megrendelő, a kereslet tud többet. Losonczy Ágnes egy fejtegetése kívánczik ide: „A társadalom-politikus csak úgy, mint a társadalomról gondolkodó gyakran összekeveri azt, amit lát azzal, amit látni szeretne, vagy amit látnia kellene; másfelől azt, ami őt személyesen nyomasztja, azzal, ami a társadalomra nehezedik. Nem pusztán a „sein” és a „sollen” kérdése ez, hanem a valóság elemzése és a tényleges tendenciák fel- vagy félreismerése és összekeverése az elképzelések belevetítésével. S mivel a társadalom törvényeit nem ismerjük jól, ezért bizonyulnak sokszor erősebbnek, mint a megbízott törvényhozók, s mivel az emberek céljait sem ismerjük igazán, ezért van az, hogy másképpen akartak vagy akarnak boldogulni, mint ahogyan mi őket boldogítani akarnánk.”¹⁴²

Én a válságból kivezető utat az így értelmezett jó gyakorlat törvényre emelésének meggyorsításában látom.¹⁴³ Nem kodifikált törvényként, hanem a művelődési otthonok eltartók szükségleteihez való szolgáltató és fejlesztő alkalmazkodás tendenciájaként.

Jegyzetek

¹ Az 1979-1982 közötti három nagyobb sajtóvitát a „Tallózó. Vitázva. Válogatás az utóbbi évek sajtóvitáiból” című kötet foglalja egybe – Népművelési Propaganda Iroda, 1982. 146 p. (Az ebben újra nem közölt, más viták bibliográfiai adatait is tartalmazza!)

– Az 1983-1984-ben, az Alföld című folyóiratban, a művelődési otthonokról folytatott vitát a „Tallózó” újabb, 1985-ben megjelenés alatt álló kötete foglalja össze. A vitához való utólagos hozzászólásként készült „Művelődési otthoni politológia” című, mintegy húsz oldalas cikkemet ez a kötet közli. Mostani tanulmányom a témakört sokkal részletesebben és mélyebben tekintti át.

² Vitányi Iván: Kirajzás – Élet és Irodalom, 1975/18. sz.

– Koncz Gábor: Pillanatfelvétel: budapesti művelődési otthonok és klubok, 1975. márc. 1. 4. – Kultúra és Közösség,

1975/1. 33-48. p.

– Koncz Gábor: Kirajzás – Kultúra és Közösség 1975/2-3. 20-44. p.

– Koncz Gábor: Köll-e más az embernek? – Kritika, 1975/9. 22-24. p.

– Koncz Gábor: Pillanatfelvétel. – Népművelés, 1975/7. 17-19. p.

³ Andrassy Mária – Koncz Gábor: Budapesti művelődési otthonok 1975. őszi felügyeleti vizsgálata. Elemző értékelés. – Népművelési Intézet, 1976. 101 p.

– Andrassy Mária – Koncz Gábor: Budapesti művelődési otthonok, 1975. I-V. rész – Népművelés, 1976/7-11. szám.

⁴ Vitányi Iván: Valóság és lehetőség a művelődési otthonban. – Népművelési Intézet, 1979. 168 p. (A munkacsoport tagjai: Andrassy Mária, Beke Pál, Benkő Éva, Földiák András, Koncz Gábor, Kovalcsik József, Lipp Márta, Tóth János, Varga Tamás, Vitányi Iván.)

⁵ A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, Népgazdasági Tervezési Intézet Társadalmi- és Művelődésszervezési Osztályán folyó „Művelődési viszonyok és folyamatok az 1970-es években” című, összefoglaló munka keretében, a művelődést meghatározó társadalmi-gazdasági folyamatok, a szűkebb kulturális szféra (a közművelődési és művészeti területek), valamint a gazdasági összefüggések vizsgálatát végzem. Jelen tanulmányom a közművelődéssel kapcsolatos elemzés része. Elkészítéséhez igénybe vettem Beke Pál (Népművelési Intézet) és Danka Attila (MM Vezetőképző- és Továbbképző Intézet) segítségét és a kutatáshoz készített részanyagait. Hasznosítottam továbbá az említett vizsgálat keretében általam szervezett, a közösségi művelődés intézményeiről folytatott munkahelyi szakmai viták tapasztalatait is.

⁶ Koncz Gábor: Történelmi áttekintés és módszertani szempontok „A Művelődés Háza, Sárospatak” tevékenységének tervezéséhez – Népművelési Intézet, 1984. 120 p.

– Koncz Gábor: Módszertani szempontok „A Művelődés Háza, Sárospatak” tevékenységének tervezéséhez – Kultúra és Közösség, 1985/1. sz.

⁷ Káposztás Ferenc – Koncz Gábor – Monigl István: A kulturális szféra tervezése – Tankönyvkiadó, Bp. 1984. 206 p.

⁸ A zenei kultúra és a színházak válságjelenségeivel az alábbi tanulmányaimban foglalkoztam:

– Koncz Gábor: A magyar zenekultúra statisztikai elemzése 1960-1980. – Kultúra és Közösség, 1982/1-2. 96-114. pp.

(Lásd még Breuer János kritikai hozzászólását: Kultúra és Közösség 1982/5. 110-113. pp.)

– Koncz Gábor: Színház – hátrányos helyzetben. Statisztikai-gazdasági elemzés 1978-1982. – Színház, 1984. május 41-47. pp. és 1984. június 35-46. pp.

⁹ Aristoteles: Metafizika (ford.: Halasy-Nagy József). – Az Akadémia Filozófiai Könyvtára, Budapest, 1936. 72. p.

¹⁰ Beke Pál: Elaggott intézmény avagy virágzás a periférián? Néhány gondolat a közösségi művelődésről. – Alföld 1983/5. 47. p.

¹¹ Jürgen Habermas: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával

kapcsolatban. (ford.: Endreffy Zoltán) – Gondolat Könyvkiadó, 1971.

¹² Tóth László: A társadalmi nyilvánosság néhány intézménye – Népművelési Intézet, 1983. 1. p.

¹³ Vitányi Iván: Társadalom, kultúra, szociológia – Kossuth Könyvkiadó, 1981. 317 p.

– Vitányi Iván: Vitairat a mai magyar művelődésről – Gondolat Könyvkiadó, 1983. 275 p.

¹⁴ Hankiss Elemér: Életminőség-modellek. Szempontok a társadalmi tervezés információs bázisának kiépítéséhez. – Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1978. (A Magyar Életminőség-kutatás Műhelyéből. 9.)

– Hankiss Elemér: Diagnózisok – Magvető Kiadó, 1982. 307 p.

¹⁵ Kovalcsik József: A közösségi művelődés színtereiről (Elszámoltak, lehetőségek) – Kultúra és Közösség, 1984/4. 79-97.

pp.

¹⁶ Bernáth István: A magyarországi szabadidő eltöltés intézményrendszerének struktúrája, Történeti áttekintés. – Népművelési Intézet, 1979. 63 p.

¹⁷ Fél évszázad két évtizede 1930-1950 – Népművelési Intézet és a Szolnok Megyei Művelődési Központ. 1983. 238 p.

¹⁸ Az intézményrendszer áttekintésére ad lehetőséget:

– Kulturális intézmények és szervezetek Magyarországon. Lexikon – Kossuth Könyvkiadó, 1976. 424 p.

– Kormos Sándor: Közművelődési feladatokat ellátó intézmények és szervezetek. Egységes jegyzet Tanárképző és tanítóképző főiskolák – Tankönyvkiadó, 1978. 214 p.

– Vitányi Iván: A kultúra intézményrendszere – Valóság, 1983/2. 32-47. pp.

¹⁹ Harangi László: A magyarországi szabadidő eltöltés intézményrendszerének struktúrája. Hobbytevékenységek, rekreáció, társasélet – Népművelési Intézet, 1980. 124 p.

²⁰ Berend T. Iván – Ránki György: Az állam szerepe az európai „periféria” XIX. századi gazdasági fejlődésében. – Valóság, 1973/3.

– Berend T. Iván: Öt előadás gazdaságról és oktatásról. – Magvető (Gyorsuló Idő), 1978. 245 p.

²¹ Vitányi Iván: Valóság és lehetőség... I.m. a 4. sz. jegyzet alatt, 46. p.

²² Idézi Vitányi Iván: Uott 42. p.

²³ Klébelsberg Kunó politikájáról lásd a műveinek, beszédeinek bibliográfiai adatait is megadó alábbi tanulmányokat:

– Kovács Géza: Művelődéspolitikai és neonacionalizmus (Klebelsberg kísérlete a Bethlen-féle ellenforradalmi konszolidáció politikai ideológiájának megteremtésére) – Kézirat, 1976. 191 p.

– Kiss Tamás: Klébelsberg ideológiája és szervezőmunkája beszédei, cikkei tükrében – Kultúra és Közösség, 1982/4. 3-15. pp.

²⁴ Idézi: Kiss Tamás: I.m. 5.p.

²⁵ Lásd erről:

– Emlékkönyv a Sárospataki Református Főiskola fennállásának négy százados ünnepéről. 1931. szept. 30. és okt. 1. (Szerk.: Elekes Imre közigazgató) – Sárospatak, 1932. Elsősorban e te-

kintetben a 96-98. pp.

– Barcza József: A Kollégium története 1919 után. In: A Sárospataki Református Kollégium története. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára – Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1981. 245-261. pp.

²⁶ Bernáth István: I.m. a 16. sz. jegyzet alatt, 47. p.

²⁷ Lásd erről: Munkásmozgalom és kultúra. 1867-1945. A magyar munkásmozgalom kulturális tevékenységének válogatott dokumentumai. (Szerk.: Szilágyi János) – Kossuth Könyvkiadó, 1979. 464 p.

²⁸ Németh Lajos: Kultúra és politika. In: Tamás Aladár: A 100% története – Magvető Könyvkiadó, 1973. 252. p.

²⁹ Pl. a református egyház esetében, lásd erről:

– Dr. Koncz Sándor: Hit és vallás. A magyar református vallástudományi teológia kibontakozása és hanyatlása – Debrecen, 1942. 152 p.

– Studia et acta V. kötet: Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház 1867 és 1978 közötti történetéből – Kiadja a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1983. 662 p.

³⁰ Vitányi Iván: Valóság és lehetőség... A 4. jegyzetben, I.m. 18. p.

³¹ Országos Népművelési Konferencia 1970. Előkészítő tanulmányok 3. kötet. – Országos Népművelési Tanács, 1970. 14-16. pp.

³² Magyarország hároméves terve. – Országos Tervhivatal, 1947. 24. p.

³³ Szathmáry Lajos: A szabadművelődés korszaka, 1945-1949. – Kultúra és Közösség, 1977/1. 5-33. pp.

– Harsányi István: A Magyar Népi Művelődési Intézet (Történeti áttekintés és dokumentumok) – Kultúra és Közösség, 1982/4. 16-39. pp.

³⁴ Tanulmányom e fejezetében kiegészítésekkel és átdolgozva, ám esetenként szövegszerűen is felhasználom Koncz Gábor – Papp Margit: „A művelődési otthonok harminc esztendeje” című áttekintésünk egyes részeit. Kultúra és Közösség, 1976/2. 42-56. pp.

³⁵ Gombos Ferenc: A népnevelés korszerű feladatai (Rádió-előadás 1945. őszén) Kézirat. 2. p.

³⁶ Uott 3. p.

³⁷ Idézi: Harsányi István: A Magyar Népi Művelődési Intézet (Történeti áttekintés és dokumentumok) – Kultúra és Közösség, 1982/4. 21. p.

³⁸ A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944-1948. Kossuth Könyvkiadó 1967. 601. p.

³⁹ Szabad Föld 1949. dec. 4. 6. p.

⁴⁰ Idézi: Csende Béla: A művelődési otthonok negyedszázada Békés megyében – Kiadja a Békés Megyei Tanács VB. Művelődésügyi Osztálya, Békéscsaba, 1974. 12. p.

⁴¹ Uott 13. p.

⁴² A szocializmus építésének útján. Az MDP II. Kongresszusának anyagából. Szikra, 1951. 107. p.

⁴³ Uott 346. p.

⁴⁴ A kultúrotthonok igazgatóinak országos értekezlete 1951. okt. 13-14. – Művelt Nép Könyvkiadó, 1952. 46-48. pp.-alappján tartalmi kivonat.

⁴⁵ Beke Pál: Elaggott intézmény avagy virágzás a periférián? Néhány gondolat a közösségi művelődésről. – Alföld, 1983/5. 48-49. pp.

⁴⁶ Speidl Zoltán: Értelmiség nélküli falvak. – Alföld, 1983/9. 50. p.

⁴⁷ Beke Pál: Szamárkóró és tulipán. Búcsúcsokor az eszmece-re végén. – Alföld, 1984/3. 61. p.

⁴⁸ Az MSZMP művelődéspolitikájának irányelvei (1958. július 25.) – A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956-1962. – Kossuth Könyvkiadó, 1964. 256. p.

⁴⁹ A művelődésügyi igazgatás kézikönyve. II. Kulturális Igazgatás. – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1970. 179-180. pp.

⁵⁰ Pál Endre – Soós József: A Művelődési otthonok fejlesztése (1960-1970) – Népművelési Propaganda Iroda, 1974. 9. p.

⁵¹ Pál-Soós i.m.-20. p. idézi: „A népművelés fejlődése 1950-1970”. A Munkaerő és Életszínvonal Távlati Tervezési Bizottság Kulturális Albizottsága számára készített tanulmányt. Szerkesztette: Biró Vera.

⁵² Irányelvek a népművelés öt éves tervezéséhez 1966-1970. – Országos Népművelési Tanács, 1966.

⁵³ Az 1960-as évek végén folyt „kulturális mechanizmus-viták” áttekintését lásd: Koncz Gábor: A művelődésgazdaságtan szakirodalmá. – KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, Statisztikai Kiadó Vállalat, 1981. 108 p.

⁵⁴ Országos Népművelési Konferencia 1970. 148. p.

⁵⁵ Országos Népművelési Konferencia 1970. Előkészítő tanulmányok. – Országos Népművelési Tanács, 1970. I. kötet 197 p., II. kötet 240 p., III. kötet 206 p.

⁵⁶ Művelődési Otthon Igazgatók Országos Konferenciája. Tanulmányok – Művelődésügyi Minisztérium, 1972. 62 p. A művelődési otthonok helyzete és társadalmi szerepe. A művelődési otthonok vezetői III. országos tanácskozásának tézisei (1972. március 23-25.) – Népművelési Propaganda Iroda, 1972. 19 p.

⁵⁷ Vitányi Iván: A kultúra fejlesztésének távlati koncepciója 1970-1985. – Munkaerő és Életszínvonal Távlati Tervezési Bizottság, Kulturális Tervezési Albizottság, 1972. jún. 13. p.

⁵⁸ Az adatok forrása: Oktatás-művelődés 1950-1980. Közpon-ti Statisztikai Hivatal, 1982. 233. p., és Statisztikai Tájékoztató. Művelődési otthonok 1982. – Művelődési Minisztérium. Tudományszervezési és Informatikai Intézet, 1983. 13. p.

⁵⁹ A klubmozgalomról és problémáiról az általam ismert, mindmáig legjobb és gazdag bibliográfiával felszerelt tanulmányok:

– Földiák András – Szász János: „Két tanulmány az ifjúsági klubmozgalomról” – Népművelési Intézet, 1977. 222 p.

– Pataki Ferenc: „A kortárs-csoportokról” – Valóság, 1975/7. 20-32. pp.

– Andrassy Mária – Vitányi Iván: „Ifjúság és kultúra” – Kossuth Könyvkiadó, 1979. 165 p.

⁶⁰ Vitányi Iván: Valóság és lehetőség... A 4. jegyzetben, I.m. 62. p.

⁶¹ Közművelődési Kézikönyv – Kossuth, 1977. 50. p.

⁶² Uott 55. p.

⁶³ Uott lásd az „1976. évi V. törvény a közművelődésről” és a Minisztertanács 1035/1976 (XI. 13.) MT számú végrehajtási utasítását. (129-140. pp.)

⁶⁴ Speidl Zoltán, A 46. jegyzetben, I.m. 51. p.

⁶⁵ Kifejezetten a művelődési vonatkozásokról lásd:

– Vita a települési hátrányokról – Kultúra és Közösség 1981/1. 98-111. pp.

– Andor Mihály – Hidy Péter: Művelődéspolitika és a településfejlesztés – Kultúra és Közösség, 1981/6. 3-16. pp.

⁶⁶ Lásd: 55. jegyzet: III. kötet, 178. p.

⁶⁷ Uott 178-179. pp.

⁶⁸ Közművelődési Kézikönyv – Kossuth, 1977. 26-27. pp.

⁶⁹ Andrassy Mária: A művelődési otthonok hatékonyságának vizsgálata. In: Tanulmányok a közművelődés helyzete és fejlődésének távlatai című kutatási főirány 1978-1980. évi vizsgálatairól – Művelődéskutató Intézet, 1982. 334. p.

A részletes elemzést lásd:

Andrassy Mária: A művelődési otthonok. Adottságok, lehetőségek, eredmények a hetvenes években. – Művelődéskutató Intézet, 1985. 190 p.

⁷⁰ Andrassy Mária: I.m. (1982) 334. p.

⁷¹ In: Vitányi Iván: Valóság és lehetőség... A 4. jegyzetben, I.m. 72. p.

⁷² Pál Endre – Soós József: A művelődési otthonok fejlesztése (1960-1970) – Népművelési Propaganda Iroda, 1974. 73 p.

⁷³ I.m. 12. p.

⁷⁴ A „beruházási túlfűtöttségről” és ennek okairól lásd:

– Stark Antal: Terv és valóság – Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1973. 359 p.

– Stark Antal: A szocialista tervgazdálkodás nemzetközi gyakorlata – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1980. 264 p.

– Kornai János: A hiány – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1980. 658 p.

– Bauer Tamás: Tervgazdaság, beruházás, ciklusok – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1981. 622 + 182 p.

⁷⁵ Az adatok forrása Pál – Soós i.m. és „A közművelődés helyzete és fejlesztésének feladatai.” Válogatott dokumentumok gyűjteménye. – Országos Közművelődési Tanács, 1974. 26. p.

⁷⁶ Pál-Soós i.m. 17. p.

⁷⁷ I.m. 18. p.

⁷⁸ Forrás: uaz, mint a 75. alatti jegyzet esetében!

⁷⁹ Forrás: „Jelentés a KM és a tanácsok felügyelete alá tartozó intézmények és vállalatok IV. öt éves tervidőszakban elért fejlődéséről” – Kulturális Minisztérium, 1976.

⁸⁰ Tájékoztató a kulturális ágazat V. öt éves és 1980. éves fejlesztési tervének teljesítéséről. – Művelődési Minisztérium Tudományszervezési és Informatikai Intézet, 1981. 24-25. pp. A kulturális beruházásokról (1984-ig) összevont adatokat közöl közművelődésünk néhány időszerű kérdéséről. (Tájékoztató a vitához) Országos közművelődési tanácskozás, 1984. október 4-5. – Országos Közművelődési Tanács Titkársága, Művelődési Minisztérium Közművelődési Főosztálya, 1984. 26 p.

⁸¹ Zólyomi Alfonz: Két évtized művelődési otthoni beruházásainak néhány tapasztalata. (Előadás a „művelődési otthonépí-

tési konferencián" Orgoványban, 1969. december 4-én) – Népművelési Intézet Szakkönyvtára. NI 5732 (kézirat) 6. p.

⁸² I. m. 7. p.

⁸³ Lásd például: Komplex Oktatási- Sport- és Kulturális Intézmény. Tervpályázat 1976. – OM, KM, Népművelési Propaganda Iroda, 1978. 33 p.

⁸⁴ Irányelv a tanácsi művelődési otthonok távlati fejlesztéséhez = Tervezet) – Művelődésügyi Minisztérium, 1972. 22 p.

⁸⁵ Az ország művelődési otthonnal való ellátottsága 1970. – Kézirat, szerző és intézmény feltüntetése nélkül, feltehetően az MM-ben készült, 1972-ben vagy 1973-ban. 20 + 6 p. Másolat: e tanulmány szerzőjénél, MKK Egyetem

⁸⁶ Művelődésgazdaságtani kutatásaimhoz a KSH adatbázisán – amely statisztikai tájékoztatókban nem publikált adatokat is tartalmaz – az inkonzisztenciákat kiszűrve, összehasonlítható idősorokat állítottunk össze az 1950-1982 közötti időszakra. Ezek a kulturális szféra egészére vonatkozó adatsorok – részben már feldolgozott, elemzett formában – megtalálhatók a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Népgazdasági Tervezési Intézet Társadalmi- és Művelődéstervezési Osztályán, dr. Koncz Gábor kutatásainak dokumentációjában.

⁸⁷ Az adatok forrása: Statisztikai tájékoztató. Művelődési otthonok 1982. – Művelődési Minisztérium. Tudományszervezési és Informatikai Intézet, 1983. 19. és 32. pp.

⁸⁸ Nyilas György: Az értelmiségi lét peremén. – In: Saródy Éva-Nyilas György: Közoktatási és közművelődési pályákról. – Népművelési Intézet, 1983. 100., 104. és 134. p.

⁸⁹ Javaslat a művelődési otthonok gazdálkodásának korszerűsítésére (tervezet) – Sokszorosítás, mely készült a 118/1983. MM számú utasítás előkészítéseként a Művelődési Minisztériumban, 1983. márc., 12. p.

⁹⁰ Közművelődési Kézikönyv – Kossuth Könyvkiadó, 1977. 28. p.

⁹¹ Lásd: Andrassy – Koncz: a 3. jegyzet alatt megjelölt írások!

⁹² A bázis-szemléleten és növekedési ütemen alapuló pénzügyi illúzió a kulturális finanszírozás egészére jellemző. Lásd erről többek között:

– Soós József-Pál Endre: Közművelődés és közgazdaság. I-VI. rész – Népművelés, 1969/4-8. számok.

– Koncz Gábor: Kultúrpolitika és a kultúra finanszírozása Jugoszláviában – Kultúra és Közösség, 1975/1. 112-126. pp.

– Koncz Gábor: A művelődésgazdaságtan szakirodalma – Statisztikai Kiadó Vállalat, 1981. 108 p.

– Koncz Gábor: Színház – hátrányos helyzetben. Statisztikai gazdasági elemzés 1978-1982. – Színház, 1984/május, 41-47. pp. és június 39-46. pp.

⁹³ Javaslat a művelődési otthonok gazdálkodásának korszerűsítésére (tervezet) – Sokszorosítás, mely készült a 118/1983. MM. számú utasítás egyik előkészítéseként a Művelődési Minisztériumban, 1983. márc. 12 p.

⁹⁴ Forrás: u.az, mint 87. számú jegyzet, 34. p.

⁹⁵ Hargitai Lajos: Gondolatok a közművelődés vállalkozási lehetőségeiről. – Valóság, 1982/8. 87. és 93. p.

⁹⁶ Mezei András: Ilyen gazdagok vagyunk? – Magvető Könyvkiadó, 1981. 11. p.

⁹⁷ Ezt az elemzést „Sajtótükörben – a közművelődés gazdasági szabályozása” címmel szeretném feldolgozni, adalékként a kulturális szféra gazdasági helyzetének megértéséhez.

⁹⁸ Kállai Lajos pénzügyminiszter helyettes bevezetője az „Útmutató a költségvetési szervek gazdálkodásához” c. kiadványhoz – Pénzügyminisztérium. Joginform. 1981. 4., 5. p.

⁹⁹ A 118/1983 MM számú utasítás értelmezését és magyarázatát lásd: Útmutató a művelődési otthonok gazdálkodásához – Népművelési Intézet, 1984, 163 p.

¹⁰⁰ Lásd erről: Marschall Miklós alapos áttekintését: Gondolatok a gazdaság és a művelődés néhány összefüggéséről két könyv kapcsán. – Kultúra és Közösség, 1983/4. 93-111. pp.

¹⁰¹ Szamuely László: A mechanizmusvita első hulláma Magyarországon, 1954-1957. – Valóság, 1982/7. 17-18. pp.

¹⁰² I. m. 18. p.

¹⁰³ Idézi: Nyilas György; a 88. jegyzet alatti kötetben a 156. oldalon.

¹⁰⁴ Ugyancsak Nyilas György tanulmányából átvett idézet, 106. p.

¹⁰⁵ Széleskörű munkabizottsági anyaggyűjtés nyomán készült el a „Tájékoztató és állásfoglalás-tervezet a művelődési otthonok gazdálkodásának korszerűsítéséről. Előterjesztés a Magyar Népművelők Egyesülete Elnöksége számára. – 1983. május. Összeállította: Kováts Flórián (a munkabizottság vezetője) és Koncz Gábor. A továbbiakban ennek az írásnak néhány passzusát szövegszerűen is felhasználom.

¹⁰⁶ Bertha Bulcsu: Balatoni évtizedek. – Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973. 66 p.

¹⁰⁷ A turisztikai látványosságokból fakadó tevékenység-tervezési módszerekről és magatartásról lásd: Koncz Gábor: Módszertani szempontok „A Művelődés Háza, Sárospatak” tevékenységének tervezéséhez – Kultúra és Közösség, 1985/1.

¹⁰⁸ Andrassy Mária: a 69. jegyzet alatt i. m. (1982) 342. p.

¹⁰⁹ Lásd a 92. jegyzet alatt idézett írások.

¹¹⁰ Hidy Péter – Lovas Tünde: Művelődési otthoni tevékenységelemzés – Közművelődés-kutatás. Kulturális Minisztérium Tudományos Koordinációs Bizottság, 1980. 94. p.

¹¹¹ Nekem ebből a szempontból is igen tanulságosak a következő olvasmányok: „Szöveggyűjtemény a művelődési otthonokról”. – Művelődéskutató Intézet, 1982. 155 p.; Hidy Péter – Lovas Tünde: Művelődési otthoni tevékenységelemzés. – Közművelődés-kutatás. Kulturális Minisztérium Tudományos Koordinációs Bizottság, 1980. 132 p.; Litauszki Tibor: Eredményesség a művelődési otthonban – Kultúra és Közösség, 1981/6. 17-25. pp.; Litauszki Tibor: Kísérlet a művelődési otthoni tevékenység demokratizálására. – Művelődéskutató Intézet, 1983. 55 p.; Közelítések: 11 beszélgetés népművelőkkel a művelődési otthoni tevékenység fejlesztéséről. – Népművelési Intézet, 1982. 233 p.; Kiss István: Tények, adatok egy falusi népművelő szakmai életéből (8 éves önfelmérés adatai – tanulmányok nélkül). – Népművelési Intézet, 1983. 207 p.

¹¹² Hidy – Lovas: I. m. 95. p.

¹¹³ Beke Pál: Kulturbazár vagy közösségi tér? In: Tallózó. Vítázva. Válogatás az utóbbi évek sajtóvitáiból. – Népművelési Propaganda Iroda, 1982. 57. p.

¹¹⁴ Andrassy Mária: A művelődési otthonok hatóköre a szabadidő és életmódivizsgálatok tükrében. – Kultúra és Közösség, 1975/2-3. sz. 66-73 pp.; Koncz Gábor – Kuti Éva – Marschall Miklós: A szabadidő rétegek szerint differenciált felhasználásának várható alakulása, a művelődési tevékenységek a szabadidőn belül. – Népművelési Intézet, 1979. 83 p.; Andrassy Mária: Az elmúlt húsz évben készült életmód- és művelődésszociológiai vizsgálatok eredményeinek összefoglaló elemzése. – Kézirat, MKK Egyetem Népgazdasági Tervezési Intézet Társadalmi és Művelődéstervezési Osztály, 1983. 210 p.

¹¹⁵ A tervezés elméletétörténetét részletesen tárgyalja Káposztás Ferenc – Koncz Gábor – Monigl István: A kulturális szféra tervezése. Tankönyvkiadó, 1984. 206 p.

¹¹⁶ Ehhez az olyan típusú kutatások adnak információt, mint pl. a Művelődéskutató Intézetben folyó, Hidy Péter által vezetett „Művelődéspolitikai döntések hatásmechanizmusa”.

¹¹⁷ Nyilas György 88. jegyzet alatti, kitűnő tanulmányának a jegyzeteiben és a csatolt kronológikus bibliográfiában az általam áttekintettnél jóval nagyobb irodalmat sorol fel. Tanulmányával együtt ezt az impozáns forrásjegyzéket is az érdeklődők figyelmébe ajánlom!

¹¹⁸ Vitányi Iván: A népművelőképítés ellentmondásai. – Kultúra és Közösség, 1983/1. 106-113. p.

¹¹⁹ Benkő Éva: Megszállottak, átutazók és beletörődők. Népművelők Budapesten. – Népművelési Propaganda Iroda, 1982. 252. p.

¹²⁰ Kovács Flórián: A népművelők és a perifériák. – Alföld, 1983. 10. sz.

¹²¹ Ezekről alapos áttekintést ad:

– Bokor Béla: Integrált törekvések Baranya megye kulturális alapellátásában – Szakdolgozat, ELTE, 1981. 180 p. + melléklete

– Bokor Béla: A közművelődési intézmények együttműködési és integrációs törekvései az 1970-es években – MJKK Egyetem, Társadalmi és Művelődéstervezési Osztály, 1983. 85 p. + 8 p. bibliográfia.

– Balipap Ferenc: Lektorai vélemény... Uott 1983. 9 p.

– Pécs és városkörnyéke közművelődési rendszerét befolyásoló tényezők. Vitaanyag (Összeállította: Bokor Béla) Pécs, Baranya megyei Művelődési Központ, 1982. 88 p.

– A kínálkozó lehetőségek sokaságából a további tájékozódáshoz lásd még az „Állam és Igazgatás” c. folyóirat 1983. májusi számában közölt tanulmányokat!

¹²² Az 50. jegyzetből idézettek mellett lásd: A művelődési otthonok közös fenntartása. A közös fenntartásról szóló megállapodások gyűjteménye. – Szolnok, Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya, 1971. 44 p.

¹²³ Több más írás – és főleg szóbeli vita – mellett ez az érdekellentét világosan kiderül a következő tanulmányból: Kovács Sándor: Művelődési otthonok – könyvtárak. Részjelentés a komplex művelődési intézmények működési modellje című kutatáshoz. – Kézirat, Népművelési Intézet Szakkönyvtára, 1977. 45 p. Lásd még továbbá: A közoktatási, közművelődési és sport intézmények összevonását akadályozó problémák, jogszabályok, javaslat megoldásukra – Kulturális Minisztérium, Okta-

tási Minisztérium. Sokszorosítás, 1978. 15 p.

¹²⁴ Kozma Tamás számos cikke és könyve mellett lásd erről az MTA Pedagógiai Kutatócsoport, majd ennek megszűnése után az Oktatókutató Intézet iskolakutatással kapcsolatos kiadványait.

¹²⁵ Lásd például: Szempontok a komplex művelődési intézmények (nevelési központok) telepítési és szervezeti-működési modelljének kialakítását célzó kísérletekhez. – OM, KM Társadalmi Munkabizottsága. 1977. július, 18 p.

¹²⁶ Vészi János: Tovább kell fejleszteni az általános művelődési központokat – Pedagógiai Szemle – 1985. február, 191. p.

¹²⁷ Lásd: Társadalmi tervezés és szociológia (Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Szelényi Iván) – Gondolat Könyvkiadó, 1973. Az idézet helye: 15-16. pp.

¹²⁸ Lásd például: – Tervezet új közművelődési módszerek bevezetésére a közművelődési alap felhasználásával – Népművelési Intézet, sokszorosítás, 1974. április, 48 p.

– Új közművelődési módszerek kialakítására irányuló kísérletek s a bevált módszerek elterjesztésének terve. (A Népművelési Intézet előterjesztését megvitatta és elfogadta az OKT Elnökségének 1974. december 2-i ülése) – Népművelési Intézet, sokszorosítás, 1975. január, 22 p.

– Tájékoztató a Népművelési Intézet kísérleteiről (összeállította: R. Mátyus Alice) – Népművelési Intézet (Közművelődési dokumentumok 2. kötet) 1975. 74 p.

– Javaslat szakmai-módszertani központok létesítésére – Népművelési Intézet, sokszorosítás, 1976. április, 12+5 p.

– Jelentés a Népművelési Intézetnek az „új közművelődési módszerek bevezetésére” végzett kísérleti munkájáról – Népművelési Intézet, sokszorosítás, 1977. március, 17+4 p.

¹²⁹ Vitányi Iván: Valóság és lehetőség a művelődési otthonban – Népművelési Intézet, 1979. 168 p.

¹³⁰ Kormos Sándor: Számvetés 1983-ról. Léptünk-e előbbre – Népművelés, 1984/4. 3-6. pp.

¹³¹ A nyitott háznak és a funkcionális tervezésnek is meglehetősen nagy irodalma van már. Csúpn néhány lehetőség az áttekintésre:

– Az előterek hasznosítása – Népművelési Intézet, sokszorosítás, 1976. augusztus, 22 p.

– A közösségi művelődés terei. Alapkérdések. – Népművelési Intézet, 1976. 83 p.

– Nyitott ház kísérletek 1976-1978. Kísérleti jelentés és dokumentumok – Népművelési Intézet, 1978. 169 p.

– Varsányi Gyula: Szempontok a nyitott művelődési otthoni tevékenység kialakításához – Népművelési Intézet, 1979. 55 p.

– Nyitott ház 1979. Munkatervek. – Népművelési Intézet, 1979. 202 p.

– Intézményszervezeti tervek városban és falun – Népművelési Intézet, 1978. 60 p.

– A művelődési otthonok szervezeti kérdései – Népművelési Intézet, 1980. 68 p.

– Tanulmányok a városi alapellátás problémáiról – Népművelési Intézet, 1980. 128 p.

¹³² Lásd erről: Sz. Tóth János: Előterjesztés és javaslatok a közművelődési vállalkozások kibontakoztatására – Kultúra és

Közösség, 1982/4. 40-47. pp.

¹³³ A burjánzó irodalomban összefonódik a reform-gondolat, a falufejlesztési probléma és a társadalmi nyilvánosság új fórumainak megteremtése. Csak néhány, a további tájékozódást elősegítő irodalom:

– Falu és közigazgatás. Összeállítás az Új Forrás 1984. áprilisi számában.

– Területileg differenciált oktatás és művelődéspolitikai lehetőségei és szerepe a területfejlesztésben. Szöveggyűjtemény (Szerk.: Kemény Bertalan) – VÁTI és Népművelési Intézet VGMK. Sokorosítás I. kötet, 168 p., II. kötet 95 p.

– Kamarás István – Varga Csaba: Reformvár – JAK Füzetek 7. Magvető Könyvkiadó, 1984. 194 p.

– Népfőiskolai kezdeményezések és tervek 1983-1984. – Népművelési Intézet, 1984. 108 p.

¹³⁴ Bihari Mihály: A gazdasági alap és a politikai felépítmény kapcsolata – In: Politika és politikatudomány. Tanulmányok – Gondolat, 1982. 287 p.

¹³⁵ Csalog Judit: Személytelenül – Élet és Irodalom, 1978. jan. 14., 4. p.

¹³⁶ Litauszki Tibor: Kísérlet a művelődési otthoni tevékenység demokratizálására. – Művelődéskutató Intézet, 1983. 5-6. p.

¹³⁷ Ferge Zsuzsa: Társadalmi újratermelés és társadalompolitika. – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1982. 69-70. pp.

¹³⁸ Ferge Zsuzsa: Társadalmunk rétegződése. – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 199-200. p.

¹³⁹ E terminológiával Kornai János: A hiány című híres könyvére utalok. – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 658 p.

¹⁴⁰ Kulcsár Kálmán: A társadalmi tervezés és a szociológia. – In: Társadalmi tervezés és szociológia. Gondolat Könyvkiadó, 1973. 90-91. pp.

¹⁴¹ Kornai János: 139 alatt i.m. 56. p.

¹⁴² Losonczi Ágnes: Az életmódról. – MTA Szociológiai Intézet 1973. 5-6. pp.

¹⁴³ Az 1960-as évek végén kibontakozott kulturális mechanizmus-vita jelentős eseménye volt a Lukács Györggyel készített interjú közzlése. (Az új gazdasági irányítás és a szocialista kultúra – Kortárs, 1969. április, 507-518. pp.) Ennek bevezetéseként írta a szerkesztőség, hogy a felmerülő problémákat szinte jelentkezésük pillanatában kell szemügyre venni, hogy megoldásukkal „a jó gyakorlat törvényre emelését gyorsítsuk meg”. Erre a le nem zárt mechanizmus-vitára is utalok tanulmányom alcímével.

VERSMONDÓ-GRATULÁCIÓ

Édesanyám 1996-ban találkozott először az újsággal. Elmondása szerint egy könyvvásárlás alkalmával figyelt fel a Magyar Versmondók Egyesületének felhívására. Mivel szereti a verseket, és szeret olvasni, ezért úgy gondolta, hogy ő is bekapcsolódik ebbe a körbe. Azóta évente négy alkalommal várjuk kíváncsian az újabbnál újabb és szebbnél szebb verseket.

Amikor először fogtam a kezembem, egy iskolai szöveggyűjteményre emlékeztetett. De amikor beleolvastam, arra gondoltam, hogy ez sokkal több, mint egy hagyományos irodalmi szöveggyűjtemény. És miért is mondom ezt? Ahogy olvastam, feltűnt, hogy a régi, híres nagy magyar költők versei közt azoké is megjelenik, akik még csak most kezdik ízlelgetni a költészet nyelvét. Akik e folyóirat segítségével nem csak a közvetlen környezetre hathatnak, hanem az egész ország megismerheti őket. Mind emellett feltűntek a versek közötti rajzok, amelyek színvonalasabbá, figyelemfelkeltőbbé teszik az újságot. A rajzok is, mint a versek, valamiféle érzelmi hatást, élményt nyújtanak az olvasó számára. A *Versmondó*-t az iskolai tanulmányaimhoz is gyakran előveszem. A versek melletti magyarázat sokszor segített az iskolai órán is, ha éppen olyan művet tanultunk, ami már megjelent. Sokkal könnyebb volt megérteni, mert érdekesen és nem tankönyvjellegűen írta le. De ez a folyóirat nem csak tanulságos, hanem egyfajta művelődést és kikapcsolódást is nyújt az olvasónak. Segítségével megemlékezhetünk az éppen aktuális, az irodalommal kapcsolatos történelmi évfordulókról is. És az embereket tájékoztatja a meghirdetett irodalmi versenyekről, pályázatokról, kiállításokról, versnapokról és író-olvasó találkozókról.

Nagyon örülök, hogy megismerhettem ezt az újságot, és remélem, hogy mások is örömet lelnek olvasásában. Bízom benne, hogy még sokáig forgathatom, és vehetem elő a tanulmányaim során. Gratulálok, hogy sikerült egy ilyen színvonalas újságot kiadni.

Szekeres Tímea, gimnáziumi tanuló

MÁTYUS ALIZ BESZÉLGETÉSE LUKÁCSNÉ MEZEI ÉVA PSZICHOLÓGUSSAL

– A között a két problémaféleség között, amit most szóba hoznék, ott feszül a társadalom, hiszen ez a két pólusa. Egyrészt létezik egy tisztán látó filozófusunk, akinek a megállapítása a következő: A filozófia nem egy szükséges dolog. Nem szükséges élnünk vele. De ha valaki él vele, az jobban tud élni. Engem, mint értelmiségit, a kijelentés megrázott. A másik póluson felidézek egy mese formát öltött történetet, amit legutóbb elmondott, ami szerint: „Múlt héten Martonvásárhelyen a vasútállomás előtt megállít egy fiatalember, hogy odavaló vagyok-e, mert hogy a családsegítőt keresi. Nekem is ott volt dolgom, s tapasztaltam, hogy őt pedig a világ legtermészetesebb módján fogadták, igen, tessék, menjen, fürödjön meg, nézzen körül, van-e ruha a neki megfelelő méretben. És akkor ez a fiú, aki csöves volt vagy hajléktalan, vagy éppen most jött ki valahonnan, megfürdött, felöltözött. Tudta, hogy oda kell mennie.” Ez volt a történet. Ez a történet is megrázott. Lehet, hogy manapság minden gondolat és jelenség, amivel intenzívebben találkozunk össze az ember, elsősorban is megrázó?

– Hát ehhez úgy közelítenék most, hogy elmondanék még egy történetet, ami szintén megrázó. Annak idején bírtam úgy dühös lenni, hogy ebből valami írás szülessen. Most már nem vagyok dühös. Valamikor nagy társadalom megváltó indulatom, hevületem, buzgalmam a múlté, és maradt az, hogy élek abból, hogy szükség van rám. A munkatársaimmal máig megvan a szeretet, aminek múltja van, és megvannak a tabutémáink, amik korábban nem voltak. Szóval vannak dolgok, amikről velem nem beszélünk, a másikkal meg arról nem beszélünk. És most már van olyan ember is a munkahelyemen, akivel egyáltalán nem beszélek. És lehet, hogy úgy, hogy azóta már esetleg minden másképp van, mint ami miatt kialakult, hogy nem beszélünk. De ezt már nem tudjuk egymásról. Hát, ennyi.

– Engem megráz a filozófiával kapcsolatos kitétel, mert ugyanazt vagyok benne kénytelen tudomásul venni, mint az anyagiak igazságtalan elosztásával kapcsolatosan. Élünk egy társadalomban, amelyikben tudomásul vesszük, hogy vannak gazdagok, s mert nem születési előjogaiknál fogva azok, kérdéses, miért épp ők. És vannak szegények, sokan és megváltoztathatatlanok látszóan. S köztük sokan, nem kérdéses, hogy miért szegények. S ezekhez, ezek mellé, itt van ez a valami szellemivel – ami segíthet – való élni tudás vagy nem tudás. Például a filozófiával. Vagy lehet ez a kultúra bármely területe, amelyikkel, ha élni tud valaki, magán tud segíteni. S ide kívánczok, hogy minél inkább nem tudja ezt, a helyzet annál igazságtalabb. Pedig közvetíthetnék legalább a milliókhoz elérő tömegkommunikációs eszközök. De azok inkább arra válnak, hogy példát mutassanak rá, minden ember

milliomos lehet. Szerencsével minden ember nyertes lehet. Mint a szerencsejátékok. Megadják a lehetőséget, hogy elhiggyed, nem fogsz mindig szegényen élni, nyerehetsz. És megadják ezzel az embernek a véletlenre való apellálás beletörődést elősegítő mákonyát. Maradnak a művelődési intézmények, amelyek között vannak olyanok, amelyek rendelkeznek olyan emberekkel, akik be tudnak avatni másokat a kultúrával való élni tudásba. Ezek persze nem tudnak olyan hangerővel megszólalni, hogy hallhatók legyenek.

– Én különbséget tennék aközött, hogy igazi szegények, igazi nincstelenek, mert ebben az esetben a szegénység generációról generációra öröklődik tovább. És erre a rétegre jellemző, hogy egyik napról a másikra tud csak élni. Az igazi szegények között van egyfajta visszatartó erő sok mindentől. És vannak azok, akik megtalálják egyik napról a másikra a maguk számítását. A gyerekeken keresztül látom, hogy ezeknek ma megvan mindenük, autó, videó, minden luxus, és holnap megint pucér a fenekük. És holnapután megint mindentük meglehet. Mert ez az a közeg, ahonnan mindig lehet embert találni bármire. Ezt mondanám az anyagiakhoz kapcsolódóan. És a másik területhez pedig azt kapcsolnám, hogy a jellemző az igényesség vagy az igénytelenség. Meglátásom szerint ez a vízválasztó. Hogy van becs az értéknek, vagy nincs becs az értéknek. Mostanában a rádióban lehet hallani, hogy egy-egy falu elkezd élni. Létrejön egy-egy civil szerveződés, fontossá válik a tárgyi kultúra, újjáéled a kézművesesség. Nincs is másra szükség, mint ezt erősíteni. Igen, ezek a ti értékeitek. Érték, amit csinálsz. Érték, ami a kezéd alól kikerül. Meg a jól végzett munka öröme is érték. Ezek olyan üzenetek bírnak lenni, amikre lehetnek fülek. Igen. S ha már erre kellőképpen vannak, akkor szabad az út az ennél bonyolultabban értéknek nevezhető területek felé is.

NÉPRAJZI ÉS HELYTÖRTÉNETI FILMESEK TALÁLKOZÓJA*

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Kettős minőségben állok itt Önök előtt. Mint a Magyar Művelődési Intézet munkatársa, és mint a Honismereti Szövetség elnöke kétszeresen is köszönöm e rangos filmszemle szervezőinek a megnyitásra való megtisztelő fölkérést. Mindkét intézménynek számottevő szerepe volt, van, és remélem a jövőben is komoly jelentősége lesz a néprajzi és a helytörténeti, összefoglalóan talán mondhatjuk így: a *honismereti* filmezés területén.

A Magyar Művelődési Intézetben – és jogelődjében a Népművészeti majd a Népművelési Intézetben – komoly hagyománya volt és van a néprajzi filmezésnek. Olyan nevek fémjelzik az 1950-es években kibontakozó, és az 1960-as években itt folyó munkát, mint K. Kovács László, Luby Margit, Martin György, Pesovár Ernő, Raffay Anna, Szóts István és mások. Ebben az időben elsősorban a különböző táncdialektusok felvételére került sor, mégpedig nem csupán a megörökítés érdekében, hanem az Intézetben folyó tánc- és általában a hagyománykutatás szerves részeként. De napjainkban is jelen van a néprajzi és a helytörténeti filmezés a Magyar Művelődési Intézetben, egyrészt a Kortárs Művészeti Oszályon folyó, és elsősorban a hazai és a határon túli amatőr filmeseket segítő módszertani munkában, másrészt pedig a Látószög Stúdió tevékenységében, ahol az Intézet különböző rendezvényeinek dokumentálásával, továbbá önálló filmek készítésével foglalkoznak.

Aligha tagadhatjuk, hogy az 1920-as években kezdődött néprajzi filmkészítés mellett a helytörténeti filmezés legfőbb amaz kisöccsének tekinthető. Őszintén megvallva, a honismereti mozgalomban eddig elsősorban az ország-fényképezés, a lakóhely és a szülőhely fotón történő megörökítése szerepelt a programokban, mégpedig nem is sikertelenül. Bizonyosság rá az a sok ezer helytörténeti értékű felvétel, ami a megyei levéltárakban és az Országos Levéltárban összegyűlt. A helytörténeti filmezés azonban mindaddig kívül maradt a szervezett honismereti mozgalom hatókörén.

Ezért kell üdvözlőnk és megkülönböztetett figyelemben részesítenünk a nyíregyházi Váci Mihály Városi Művelődési Központ és Gyermekcentrum kezdeményezését, melynek során, a XX. Országos Néprajzi Filmfesztivállal összekapcsolva megrendezi az I. Helytörténeti Dokumentumfilm Szemlét is. Biztosan nem vagyok egyedül azzal a reménnyel, hogy ez az esemény lendületet ad a helytörténeti dokumentumfilmezésnek, és a Honismereti Szövetséget is tevékenyen bekapcsolja ebbe a szép munkába.

A következő napokon levetített negyvenegynéhány néprajzi és helytörténeti témájú film a dokumentációs és művészi értékein túl bizonyára számos egyéb tanulsággal is szolgál. Ezért külön is üdvözlendő az a szervezési megoldás, hogy a filmvetítéseket az alkotók és a zsűritagok szakmai megbeszélései követik. Ezek során bizonyára napirendre kerülnek majd olyan fontos kérdések, mint hogy:

– A néprajzi filmezés évszázados tapasztalatai miként hasznosíthatók a helytörténeti filmezés különböző területein?

– Vajon a helytörténeti témájú filmekben is megmutatkoznak, elkülönülnek-e a néprajzi filmek jellegzetes műfaji sajátosságai: a film „jegyzetelésre”, dokumentálásra való használata, művészi megjelenítése, valamint a témák monografikus igényű feldolgozása?

– Szembe- vagy éppen összhangba kerül-e a néprajzi és a helytörténeti filmek dokumentációs értéke a „nézhető-séggel”, vagy mondjuk így: az esztétikai értékekkel?

– Milyen megoldásokat hoznak a vetített filmek a téma és a tartalom egységének vagy éppen ellentmondásainak kérdésében?

– Miként lehet meghatározni a *helytörténeti film* sajátosságait, s hogyan lehetne kidolgozni a helytörténeti kutatásokra alapozó, a helyi közösségi ismeretanyagra épülő dokumentumfilm műfaját?

– De leginkább arra vagyok kíváncsi, milyen irányba mozdítja ez a filmfesztivál a néprajzi – és talán a helytörténeti – filmezés világának azt a régóta tartó és igen hasznos vitáját, amely a dokumentumfilmezés „objektív” és „szubjektív” voltát, egyik vagy másik szemlélet kizárólagosságát latolgatja.

Biztos vagyok benne, hogy ezeken kívül is sok, izgalmas kérdés fölmerül majd a fesztivál során lezajló szakmai és baráti beszélgetéseken. Remélem, hogy ezek során szóba kerül majd az is, hogy a jövőben miként tud a Magyar Művelődési Intézet és a Honismereti Szövetség szorosabban és szervezettebben bekapcsolódni a – tudomásom szerint két esztendő múlva esedékes – fesztivál szervezésébe.

Ez lehet az előttünk álló három nap egyik fontos hozadéka. De a legfontosabb: a vetített filmekben való értő gyönyörködés, a szakmai elmélyülés, valamint az egymást jól ismerő művész-szakemberek találkozása, a zöld és a fehér asztalok melletti hasznos eszmecsereje. Ehhez kívánok sok sikert, örömet és tanulságot!

*Elhangzott 2002. április 11-én, Nyíregyházán, a XX. Országos Független Néprajzi és I. Országos Független Helytörténeti Dokumentumfilm Szemle megnyitóján.

„...azok vezéreljék egy település életét, akik érintettek...”

Beke Pál: Méltóságkereső című könyvéről

Beke Pállal személyesen mindmostanáig nem találkoztam. De jól ismerem, és a magaméhoz közel érzem típusát, azt az egykor népművelőnek mondott megszállottat, aki a világot akarja emberibbé, lakhatóbbá tenni.

Beke Pál ezt a könyvét dr. Kiss Gyula, egykori szombathelyi tanára emlékének ajánlotta. A szombathelyi főiskolának, talán csak azok tudják, akik odajártak, egykor, a hőskorszakban, a hatvanas, hetvenes években, sőt picit még a nyolcvanas évek legelején is, amikor én jártam oda, legendája volt. Ezt a legendát az ú. n. népművelés-könyvtár szakosok képezték. Kik jártak oda? Mindenféle emberek persze, meg, akik miatt a legenda kialakult, afféle renitensek. Nyughatatlan elmék, izgága alakok, valami egészen mást akartak, mint belesimulni a nagy mechanizmusba, meg a mechanizmus sem nagyon akarta, hogy akárki legyen az új elitje. A népművelés-könyvtár (közkeletűbben NK-) szak gyűjtőhelye lett ezeknek az izgága embereknek. A kultúrpolitika úgy képzelte, hogy az itt végzetek nem elméleti szakemberek lesznek, hanem gyakorlatiak, akik a művelődési házakban, könyvtárakban, közvetlen kapcsolatot tartva a dolgozó osztályokkal, ki-nevelik végre a hőn áhított szocialista embertípust. A cél első fele rendben is volt, viszont a szocialista embertípussal gondok voltak. Ezek az izgágák ugyanis egészen mást értettek szocialista embertípuson, mint a kultúrpolitika, emiatt aztán a gyakorlatban, vagyis az életben megszállhatatlan konfliktusba keveredtek a helyi hatalmakkal, tanácselnökökkel, párttitkárokkal, tévesz-elnökökkel, egyéb funkcionáriusokkal.

Szombathely akkoriban egy egészen más nyugati határ közvetlen közelében feküdt, a vasfüggönynél. S noha lazán át lehetett volna biciklizni Rohoncra, Lékára, vagy délebbre Németújvárra, az Őrség falvaiba pl. tájnyelvi te-repszemlért tartani, erről természetesen szó sem eshetett. Már Veszprémnél főlészáltak a vonatokra a határvadászok, igazoltatták, zaklatták az utasokat, hova megy, miért megy nyugat felé. Kőszegen kutyás határőrök köröztek, és emlékezetem szerint 80-84 között csak ilyen, szigorúan biztonságos kísérettel közelíthettük meg az Írott-kő csúcsot. Szombathelyen, a városban és a főiskolán is árgus szemek és fülek figyelték, jönnek-e be a nyugati eszmék, s vajon hatnak-e a gyanútlanokra. Erről is szó esik Beke Pál könyvében. Ezek miatt az objektív körülmények miatt volt releváns számára is az első nyugati út, aztán még jónéhány nyugati út, – főleg a rendkívül inspiratív franciaországi, amelyek tartós, elmélyült szakmai és emberi kapcsolatokhoz segítettek –, hiszen abban a korban, amikor Beke Pálnak is világot kellett volna járnia, külföldi iskolákat látogatnia, beszívni minden megtanulható, eszmét, gondolatot és tapasztalatot, hogy – az egykori pereg-

rinusokhoz hasonlóan – hazahozza és itthon kamatoztassa tudását, e helyett röghöz kötött őrizetes volt ő is, meg az ország is, még további nemzedékekre. Ez a túlzott őrizet viszont azt is eredményezte, hogy még a legjamborabbakban is megfogalmazódott a kételkedés a rendszer tökéletességét illetően.

Zömmel meglehetősen középszerű tanáraink voltak, lapítottak és végrehajtották az utasításokat, közülük magasodott ki Kiss Gyula, aki művelődéstörténetet tanított, később Nagy Árpádné, aki esztétikát, régi irodalmat. Nem a középszerűhez képest voltak kicsit jobbak, hanem igazi hegycsúcsok. Szakmailag maximalisták, morálisan, emberileg kérlelhetetlenül következetesek, a fogalmakat pontosan használták, és sosem beszéltek mellé. Olyan sziklaszilárd értékrendű személyiségek, akik képesek az embert egy életre megjelölni, megerősíteni önmagában, hitében. Altaluk a tanítvány a legjobb énjére találhatott. Ilyenből az országban ma sincs túltermelés, ezért hála a sorsnak –, és miattuk feledhetőek a nyomasztó évek bor-nirtságai. Beke Pál, ahogy ez könyvéből is kiderülhet, az ő útjukat folytatja. Nem a leírt szavak győznek meg, hanem az a hatalmas munka, energia, lankadatlan küzdelem, amelynek olyan eredményei is születtek, mint a legendás Józsefvárosi Ifjúsági Klub, a balatonszabadi, csengeri, zala-zentlászói közösségek életre segítése, a gyermekönkormányszati modell bevezetése, vagy a Közösségszolgálati Alapítvány létrehozása.

A népművelő valami különös, nehezen meghatározható csodabogár volt a korabeli Magyarországon. Ha jól emlékszem, az osztársadalmi presztízlétrán a könyvtárossal együtt leghátul kullogott. A könyvtárost – ez biztos – már csak a raktáros követte. Most az informatika miatt fölértékelődött a könyvtáros rangja, a népművelő szakma meg mintha ketté vált volna, a kultúrmenedzserek (egyre inkább a szórakoztató ipar szakemberei) úgy látom, keresettek, népszerűek, az ügyesebbek jövedelme nem is rossz, a művelődésszervezők viszont (ha jól értelmezem a fogalmakat) jobbára változatlanul afféle senkiföldjén vannak, és egy normális ember általában ma is megkérdezi, hogy tulajdonképpen effektíve mit is dolgozik egy ilyen, vagy hogy a munkája egyáltalán munkának tekinthető-e, vagy inkább karitatív tevékenységnek, amiért nem jár csokoládé.

És valóban. A népművelő, művelődésszervező, sőt településszervező nagyon érzékeny, és nagyon sérülékeny törésponton dolgozik, mindig valaminek a határán: azt próbálja szervezni, ami pillanatnyilag a legjobban hiányzik, nemcsak Magyarországon, de a gazdaságilag fejlett világban egyre inkább – organikus közösséget. Lelkekkel dolgozik, gondolkodik együtt, mindig konkrét emberek

kel, ezért ezt a munkát nem szabad, és eredményesen nem is lehet lélek nélkül folytatni. Mondanom sem kell, Beke Pál mindig a legnehezebb, leggöröngyösebb, legsziszifuszibb utat járta, ugyanakkor a leginkább emberhez méltót: ennek a magatartásnak az eszménye – ha romantikusnak tetszik is individuálisra alaphangszerelt korunkban – a másokért végzett áldozatos munka, s munkája – mint pl. az orvosé – akkor tekinthető eredményesnek, ha továbbra már nincs rá szükség, mert segített életre hívni egy önmagára találó, eleven életet élő közösséget.

Beke Pál könyve – könyvnek abszolút szabálytalan, ő maga önéletrajznak és szakmatörténetnek nevezi az alcímében, pontosan, mert a könyv egy élet és egy szakma szoros összefonódásának, vagy inkább teljes összenövésének a lenyomata és a tanúsága. Kacsaringós és ág-bogas, sok-sok kitérével. Térben az egész országot bepásztázza (bőséges francia tapasztalatokat idézve), időben az elmúlt három évtizedet, tehát a hagyományos népművelői lehetőségeket és az új világét. Nagyon sok kudarc kór – és nagyon sok szép eredmény kordokumentuma. Elméleti elemzéseket, alapítványi dokumentumokat, vagy rövidebb újságcikkeket, levelezéseket, polémiákat éppúgy olvashatunk benne, mint ezeket bőséggel megjegyzetelt szubjektív vallomásokot és sorsokat felidéző életképeket. Egy – számomra – vonzó és zsigerileg közösségi földelésű, intenzív jelenlétet ismerhetünk meg. És rengeteg küzdelmet, próbálkozást, nekifeszülést, a bürokrácia szokásos, idegtépő útvesztőit, aztán újra és megint.

Beke Pál kezdettől és törvényszerűen valahogy mindig szembe került az uralkodó trendekkel: előbb a politikai hatalommal, utóbb a pénzügyiével. Szükségszerűen, ismétlem, hiszen kultúrában és közösségben gondolkodott és gondolkodik, a politika, a hatalom gyorsan változik, rövid távú taktika és technokrata gyakorlat jellemzi, azonnal mérni akarja a hatást, és bekaszálni az eredményt. A kultúra masszív mélyáramlat, túl kell élnie rendszereket, kurzusokat, pártokat. Ha nem is évszázadokban gondolkodik, mint az egyház, de ab ovo hosszú távon. Csak ritka, kivételes, kegyelmi pillanatai a sorsnak, ha a politika fölismeri, hogy a kultúra nem a szabad idő hasznos vagy szórakoztató eltöltését szolgálja, hanem – Németh Lászlóval szólva – szervezi az életet, az életünket, és e fölismerés szerint bánik a kultúrával, azaz engedni a maga belső törvényei szerint változni és megőriződni, és amennyire lehetséges, segíteni és támogatni.

Az elmúlt évtizedek nem kizárólag ilyenek voltak. Eből adódóan számtalan konfliktusa keletkezett Beke Pálnak is, de – és ez a szép benne – mindig megtalálta azokat az embereket, csoportokat, akik tudatosan vagy ösztönösen pontosan látták, hogy a hagyományt folytatni kell, s ha elszakadtak a folytonosság szálai, újra lehet és újra kell szőni, fonni, ügyeskedni. És nem csak látták, megértették, de erejüket meghaladó mértékben ezért küzdöttek is. Törvényszerűnek tartom, ahogy és amiért Makovecz Imrével és az organikus építészek csapatával egymásra talál-

tak a településfejlesztés szervességének eszményében, és csöppet sem elhanyagolható: gyakorlatában. Mindannyian azt vallották, hogy azok vezéreljék egy település (és az ország) életét, akik érintettek, s hogy közösségi keretek, működő közösségek nélkül ide-oda tologatható báb az ember, alattvaló vagy fogyasztó, s hogy ez nem csupán elvi kérdés, hanem kőkemény létkérdés: másként elgépiesedik, kiürül, megsemmisül. A könyvből gyönyörűen kiderül, amit egyébként is lehet tudni, hogy ezek a tenni akaró, cselekvő emberek minden szinten jelen vannak az országban, városban és faluban, nem csak a művész meg az elit értelmiségiben, de az egyszerűnek mondott iparos rétegben is. Szép példa az az öntevékeny *anyuka*, aki egy kisvárosban egymaga alakította és hozta létre azokat az amatőr szerveződések, társasági kereteket, amelyeket egyébként hivatásos kultúrmunkásoknak illett volna (lett volna kutyakötelességük). A jelenség – ahogy Beke Pál is többször, hangsúlyosan figyelmeztet erre – azt jelzi, hogy létező és valóságos az igény a közösségi szervezetekre. A hivatalosságok felé meg szerintem azt jelzi, hogy teljes komolysággal és súllyal kellene foglalkozni a kisközösségek szerveződésével, és minden módon segíteni őket.

Beke Pál bár elméletileg kiválóan fölkészült szakember, nem hipotézisekről beszél, nem spekulációkról, hanem elsősorban személyes tapasztalatairól. Ismeri az országot, mindenütt van egy jó embere. S csak azért működhet eredményesen, mert úgy lát munkához, hogy előbb megpróbálja fölterképezni, megérteni a helyszínt, a hagyományokat, a település múltját, a falu vagy kisváros szerkezetét, sőt, közönséges emberi indulatait, stb. Nem felülről erőltetett népművelés, vagy médián keresztül levezényelt idomítás tehát az eszménye. Könyve is az életéről szól, az első betűtől az utolsóig.

Fájdalmas tapasztalata, hogy a várt és akart rendszerváltozás nem a kultúra tengelyére építve történt meg, s hogy – teszem hozzá – nem egészen az eszményeink szerint látszik rajzolódni a jövő sem. S fájdalmas, hogy a rendszerváltozás nem érintette a fiatalokat, a gyerekeket – ajánlkoztunk, hiába, írja Beke. A rendszerváltozás hatalmas kihívást jelentett mindannyiunknak. Saját generációjának is óriási traumája, hogy muszáj az embernek változnia. Változni, de nem alkalmazkodnia kell az új – a piacgazdasági körülményekhez. Képesnek kell lennie a folyamatosan átalakuló körülmények között is megtalálni és megépíteni önmagát, a globalizációs folyamatban is megkeresni a kisközösségeket, a kultúra és a hagyomány folytatásának esélyeit. Beke Pál természetesen ezen a pályán is roppant mobil: a civil kezdeményezések teherbíró képességét mérlegeli, próbálja. A francia gyermekönkormányzat jól bevált gyakorlatát kísérli meg honosítani. Megtanítani a gyerekeket a demokrácia használatára, ellenállóvá, rugalmassá, képessé tenni őket arra, hogy ha a szülők alól kicsúszott, kicsúszik a talaj, munkájukat, egzisztenciájukat elvesztik, ez a helyzet – régebben hátrányosnak mondták – ne öröklődjön.

Mostanában keveset beszélnek a művelődésszervezőről, és keveset azokról a dolgokról, jelenségekről, amelyeket Beke Pál oly fontosnak tart. Szociológusok, pszichológusok, informatikai szakemberek, jogászok, médiaszakértők meg egyéb 'társadalom mérnökei' hiszik, hogy sok-sok tudománnyal, sok-sok géppel, sok-sok információval létre fog jönni a tökéletes társadalom. Ha valami baj van, egy kis pszichotréning, egy kis tüntetés, egy kis önismerteti, egy kis kommunikációs, egy kis marketing kurzus, s hopp. Szeptember 11. megmutatta, hogy mennyire törekény ez az utópia, a lényeges kérdések másutt dőlnek el. De azt is megmutatta, hogy a reflexek azért működnek: a hírmagyarázók azonnal félretették Fukuyamát, és kapásból fölmondták Hungtingont. Így tehát Beke Pálra és a bekepálokra még csak ezután lesz igazán szükség.

A VERSMONDÓ-RÓL EGY VERSMONDÓ

Amióta csak az eszemet tudom, szeretem a verseket. Már óvodás, aztán iskolás koromban is gyakran szerepeltem rendezvényeken, ünnepeken versmondással.

Emlékszem, az irodalom órai fogalmazásokat is gyakran rímekbe szedtem, egy-két versem az akkori lapokban meg is jelent.

Telt, múlt az idő, felnőttem, férjhez mentem. Építkezünk, majd jöttek a gyerekek, a gond, a munka. Még nem töltöttem be a 27. évemet, amikor özvegy maradtam. Még több munka, még több megpróbáltatás várt rám. Megbetegedtem, rokkantosítottak. Negyven éves voltam ekkor. Teljes letargiába estem, és kilátástalanságomban feltettem a kérdést magamnak: hogyan tovább?

Ekkor egy belső hang elindított az irodalom felé. Anynyi év után ismét kezembe vettem a verses köteteket, és olvasni kezdtem. Mindig találtam hozzám szóló üzenetet, vigaszt. Amelyik vers megtetszett, és közel állt a szívemhez, azt megtanultam.

Aztán tudomásomra jutott a napi lapokból, hogy szavalóversenyt rendeznek, amire én is jelentkeztem. A tabányai Közművelődés Házában volt a megmérettetés. Ott ismerkedtem meg egy nagyszerű emberrel, akit: Tóth Zsókanak hívnak. Ő a Komárom-Esztergom Megyei versmondók anyja. Neki köszönhetem az első lépéseket, ő biztatott a továbbiakra. Megfogadtam tanácsát, tanultam a verseket és mondtam. Valósággal megszállottja lettem a lírának! Ma már bátran elmondhatom, hogy ez segített ki a mélypontról.

Ahol csak szavalóversenyt hirdettek, én mindenhová elzarándokoltam. A zsűri pontszámai is egyre emelkedtek. Nagy öröömre 1994 őszén Radnóti-díjas lettem.

Nagy ünnep az nekem, ha versmondó társaimmal találkozhatok! Sok barátság szövődött, ami még a mai na-

pig is tart. Ami még közelebb hozott bennünket – versmondókat –, az a Magyar Versmondók Egyesületének megalakulása volt. Kiss László volt az Egyesület vezetője. Ő volt az az ember, aki igen sokat fáradozott, hogy a hazai és a határainkon túli magyar versmondókat összefogja és irányítsa. Szívesen és jóérzéssel gondolok vissza ezekre az időkre!

És milyen nagy szenzáció volt, amikor 1992-ben megjelent a saját folyóiratunk! Éppen tíz esztendeje ennek. A jubileumát ünneplő VERSMONDÓ-t szintén Kiss László indította útjára. Az azóta rendszeresen megjelenő, és otthonunkba postázott folyóirat az „összekötő kapocs” a versmondók között. A főszerkesztő: Kiss László. A szerkesztőbizottság elnöke: dr. Szódy Szilárd, és a szerkesztőbizottság tagjai: Tóth Zsuzsanna, Tóth Zsóka, Torma Mária és dr. Lutter Imre.

Megjelenik évente hat alkalommal, megrendelhető a szerkesztőség címén: Bp. I. Corvin tér 8. A VERSMONDÓT kiadja: a Magyar Versmondók Egyesülete. Támogatók: a Nemzeti Kulturális Alapprogram és a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma.

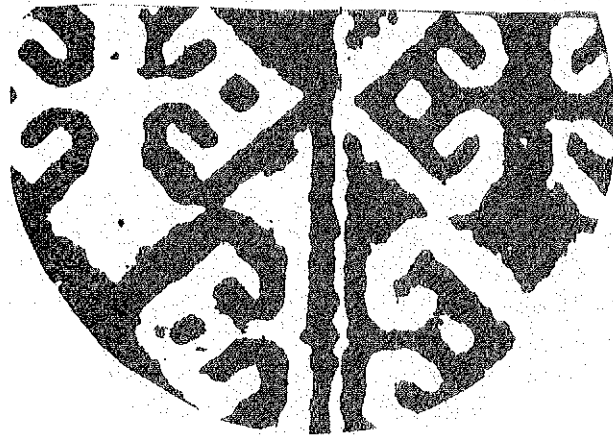
A VERSMONDÓ-ból minden hasznos információt megtudhatunk. Szó van arról, hogy miért kell verset mondanunk, olvashatunk a szép magyar beszéd elsajátításáról, de a versmondók is kifejthetik gondolataikat. Tájékozódhatunk a VERSMONDÓ-ból országos és nemzetközi vers- és prózamondó versenyekről, találkozókról. Krónikát, tudósítást kapunk a vers- és prózamondó versenyekről, de nem ritka a személyre szóló kiértékelés sem a zsűri részéről, amiből persze sokat tanulhatunk.

A lap küllemében is mutatós – a címlapokon portré vagy grafika. A kiválasztott verseknek is mindig van aktualitása.

Én a kezdetektől fogva olvasom ezt a lapot. A 10. SZÜLETÉSNAP alkalmából kívánok minden jót!

Versmondó barátsággal:

Lukács Jánosné, Tatáról.

EGYÜTT – KÖZÖSEN

Gila János: A kecskeméti Erdei Ferenc Megyei Művelődési Központ első évtizede

Többszörösen rendhagyó írást tart a kezében a kedves olvasó. Mindenek előtt nem szokásos, hogy egy kötetet szerkesztője mutasson be. Ugyanakkor nem szokványos a bemutatásra kerülő írás maga. Önéletrajz? Netán „orális történelem”? Dokumentum gyűjtemény? Művelődéstörténet? Egyik sem, és egy kicsit valamennyi! Ezért éreztem kihívásnak, amikor a kéziratot kézbe vettem, ezért bábáskodtam megjelentetésében, és ezért vállalkozom most ismertetésére.

Önéletrajz

A könyvből egy jellegzetes huszadik századi magyar értelmiségi életút bontakozik ki. A „fényes szelek” nemzedékéé. Falusi kisiparos gyermeke, aki a szabadművelődési korszakban műkedvelő csoportok tagja. Néhány hónapos népművelési iskola után a megyei tanács alkalmazottja, és feladata az akkor létesült művelődési otthonok ügyeinek intézése. A következő negyed század a hivatali és személyes felemelkedése. Előbb főelőadó, majd népművelési csoportvezető. Közben pótolja hiányzó iskolai végzettségét, egyetemi diplomát szerez. Egy évtized a Megyei Művelődési Központ, majd ugyanannyi a Megyei Moziüzemi Vállalat élén.

Jellegzetes ez az életút abban is, ahogy sorsát mintegy felülről irányítják, amit ő elfogad, teljesít. Iskolára ajánlják, főelőadóvá léptetik elő, a népművelési csoport élére kerül, szívesen veszi a megye vezetőség felkérését a mozi-üzemi vállalat élére. Ma már ez viszonylag ritka magatartás, azonban abban az időben a nemzedék jelentős része élte le így az életét.

Csupán néhány alkalommal áll a fordulópont mögött egyéni döntés: fiatalemberként szülőfalujában részt vesz a műkedvelő csoportok munkájában; pályázat útján kerül a megyei művelődési központ élére; egy megyei döntés elleni tiltakozásul ötévi munka után lemond igazgatói posztjáról (a döntést visszavonják, lemondását nem fogadják el); hatvan éves korában önként vonul nyugdíjba a moziüzemi vállalattól. Sajnos igen kevésbé tér ki a döntések mögötti motivációira, s így a kötetnek ez a része inkább hivatali önéletrajz, mint irodalmi önéletírás.

„Orális” történelem

A könyv terjedelmének egyharmada 25 szerző véleménye a művelődési központ és Gila János tevékenységéről. Ezek azonban nem interjúk. A szerző megmutatta írását korábbi munkatársainak, barátainak, s azok hozzáfűzték megjegyzéseiket.

Elősorban a válaszoló személyek összetétele érdekes.

Mindenek előtt a művelődési központ hajdani társadalmi beágyazottságára következtethetünk belőle. A poli-

tikai paletta két oldalán Csoóri Sándor és Vitányi Iván. Földrajzi távolságban a megyei művelődési központok hajdani igazgatói Debrecenből és Budapestről.

A „hivatali ranglétra csúcsáról” a minisztérium egykori osztályvezetője, művelődéstörténész; Kecskemétről a volt megyei és városi tanács hajdani elnökhelyettesei, a Szakszervezetek Megyei Tanácsa ma nyugdíjas osztályvezetője.

Írtak a társintézmények vezetői, munkatársai: múzeumigazgató, iskolaigazgató, újságíró, folyóirat főszerkesztő – mint partnerek, és mint látogatók. Elküldték megjegyzéseiket „egyszerű” látogatók, a mai Pilinszky-díjas költő, tanszékvezető főiskolai docens, festőművész, nyugdíjas.

Szóltak az egykori kollégák is. Az egyik ma a Zene-pedagógiai intézet főigazgató helyettese; a másik ugyanitt tudományos kutató; a harmadik grafikus művész. Munkájuk bemutatásán túl arról is beszéltek, milyen indítást kaptak a művelődési központtól későbbi életpályájukhoz.

Érdekes, hogy a községi-városi művelődési otthon igazgatók közül több adós maradt módszertani munkát végző művelődési központ tevékenységével kapcsolatos véleményének kifejtésével. Mindössze öten válaszoltak. Kettő ma is aktív, egy jelenleg könyvkiadói igazgató, a többi nyugdíjas.

A nyilatkozatok bár kiegészítik, továbbvizik a szerző megállapításait, illetve olyan részleteket és tényeket hoznak felszínre, amelyek a vallomáshoz történelmi háttérrel adnak, mégsem sorolhatók az „oral history” műfajába.

Nincs objektív váza az elbeszéléseknek, hiányzik a tudatos kérdező, aki kérdéseivel ráirányítja a figyelmet a történeti eseményekre – természetesen minden esetben elfogadva azt, hogy az elbeszélések átszűrődnek a válaszoló szubjektív emlékezetén.

A könyvnek használt volna, ha a kötetnek ez a része valódi interjúkból állt volna össze. Még az is jobb lett volna, ha Gila János valami kérdőív féle kíséretében küldte volna ki kéziratát, így legalább néhány kérdésben ütköztetni lehetett volna a véleményeket.

Művelődéstörténet

A kötet véleményem szerint nem művelődéstörténeti tanulmány, hanem *művelődéstörténeti esettanulmány*. Annak azonban kitűnő és mindenre kiterjedő.

Alapítás, az épület

A szerző a megyei tanács munkatársaként kezdetektől részt vett a művelődési központ megalakításának munkálataiban. Az alapítás folyamata jól példázza a korabeli bürokratikus döntéshozatal hosszadalmasságát.

Az építkezést előkészítő időszak 1962-ben kezdődött

meg. Nyolc különböző változat készült 1965-ig a művelődési központ beruházási programjára. Bizonytalanság volt a helyszín kiválasztásában és a beruházás során, együttesen megvalósítani kívánt intézmények kiválasztásában is. 1966-ban született meg a végleges döntés: a művelődési központ építésének ügye összekapcsolódott a megyei párt- és tanácsháza építésével. A tervező vállalat 1969-re készült el a tervekkel, az építkezés 1970 és 1974 között folyt, s '75 januárjában tartották meg az első rendezvényt.

Az előkészítő szakasz és az építkezés elhúzódása, a költségek emelkedése miatt a foglalkoztatási övezetek jelentős részét nem építették fel, nem készült el a tervezett bábszínház és a színpadtechnikai berendezéseket sem állították fel. Az ünnepélyességet árasztó előcsarnok mérete azonban megmaradt, s jelzi, hogy az épületet eredetileg nagyobbra tervezték.

Alapítás, a munka megkezdése

A Művelődési Központot a Bács-Kiskun Megyei Tanács alapította, megszüntetve, illetve az új intézménybe beolvastva a megyei népművelési tanácsadót és a megyei filmstúdiót. Kettős feladatot határozott meg részükre: 1) szolgálja Kecskemét város közművelődését; 2) segítse a megyében működő művelődési otthonok munkáját szakmai módszertani tanácsadással, szolgáltatásokkal, valamint gondoskodjon a népművelők továbbképzéséről. Ebben a részben a szerző részletesen bemutatja a központ szervezeti felépítését, s kitér a munkaszervezési kérdésekre is.

Tevékenységünk Kecskeméten. Részletesen taglalja a fejezet a művelődési központban végzett munkát tevékenységfajták szerint. A városban végzett sokszínű munka méretét imponáló számok mutatják. Az évi 3800-4000 esemény, rendezvény, foglalkozás 6000-6500 ezer látogatót vonzott. 1977-ben 80 művelődő közösség, csoport működött 3100 taggal.

Tevékenységünk a megyében. A Művelődésügyi Minisztérium Közművelődési Főosztálya 1981-ben így értékelte ezt a tevékenységet: „A színvonalas székhelyi munkára alapozva egyre korszerűbb területi tevékenységet végez, mely nem egy-két ember reszort feladata csupán, hanem egy időben több síkon érvényesül a megyében. . . . Igyekszik figyelembe venni a differenciált, helyi igényeket és azokat magas színvonalon kielégíteni.” Ennél az akkor minden bizonnyal dicséretnek szánt megállapításnál azonban lényegesen többet mond az adat: 1980 elején a megye 112 települése közül mindössze három helyen nem volt önálló művelődési otthon. Ezzel az ellátottság lényegesen meghaladta az országos, de főként az alföldi megyék átlagát – amiben bizonyára meghatározó volt a megyei művelődési központ módszertani tevékenysége is.

A társadalmi közeg

A 70-80 fős társadalmi aktívahálózat, a 35-40 tagú társadalmi vezetőség. A helyi sajtó szerepe. Kapcsolat a

fenntartóval, felügyeleti szervekkel, szakmai központtal. A szakfelügyeleti rendszer ellenőrző funkciója. Tulajdonképpen ennyiről szól a fejezet.

Ugyanakkor ennél sokkal erőteljesebb az intézményt körülvevő társadalmi közeg ábrázolása a tevékenységet bemutató fejezetben. Nem véletlenül fogalmazott így a kéziratot elemző bevezetőjében Csoóri Sándor: „Kecskemét tehát nem akármilyen fórumot s akadémiai dobogót ajánlott föl a nemzeti értelmiség eltökélt csoportjainak”.

A megyei grafikai tárlatok, a megyében élő vagy onnan elszármazott, s a Művésztelepre érkező művészek kiállításai az intézmény köré gyűjtötték a képzőművészeket. Az értelmiség egy más rétegének bevonására szolgált a színházbarátok köre. A pedagógusklub segítette az intézmény és az iskolák együttműködését. A kertbarát kör a híres kecskeméti kertészeket fogta össze. Országos, sőt nemzetközi társadalmi hatása volt a – Csoóri szerint – már történelminek nevezhető népzenei találkozónak.

Persze voltak „musz”-feladatok is: például a munkahelelyi művelődési bizottságok továbbképzése, vagy a hamarosan megszűnt szocialista brigádvezetők klubja. Ám ezek is elősegíthették az intézmény és az abban folyó tevékenység megismertetését a város és a megye legszélesebb rétegeivel.

Következtetés és/vagy ajánlás

Jó könyvet tart kezében a recenzens?

Úgy gondolhatnák a fentiek fényében, hogy nem, hisz egyetlen műfaji szabálynak sem felel meg.

Kezébe vegye ezek után a nyájas olvasó? Igen, feltétlenül! Mert az élet nem műfaji szabályzat.

Gila János az elmúlt ötven esztendő népművelésének, közművelődésének résztvevő megfigyelője volt. Érdemes az ő szemüvegét felvenni, és azon keresztül bővebben áttekinteni a félévszázad közepén elhelyezkedő egy évtizedet.

És miután az olvasó nem orvos, pék vagy vízilabdázó, hanem minden bizonnyal köze volt; van, lesz a közművelődéshez, a kötet hozzásegíti a szakma általa megélt 10-25-50 éve történetének áttekintéséhez. Mert – mint Csoóri Sándor írja – Gila János „... nem könyvet ír, amelyben elengedi magát, mesél, érvel, kihantolt igazságok fölött tűnődik, ehelyett inkább egy tekintélyes hegyet hord össze a kalapjával, hogy ennek a hegynek a tejéről bárki szabadon megnézhesse és megítélhesse, milyen volt az ő élete, a munkatársaié, milyen Kecskemété, amely a politikai élet >sívó homokján< is újra kitett magáért.”

EZ AZ A FÖLD...

Kóváry E. Péter a Magyar Napló Önképünk az ezredfordulón című sorozatában megjelent könyvéről

Vargha Balázs *Játsszunk a szóval!* könyvének tanúsága szerint egy ízben a lapárúsításhoz jól használhatónak bizonyult, ha a rikkancs azt kiabálta: *Izsák a megbélyegzett!* Ahhoz már meg kellett venni az újságot, hogy kiderüljön, Izsák egy ruhaanyag neve, amire ráütötték a bélyegzőt.

Óhatatlanul ez jutott az eszembe Kóváry E. Péter könyvének tartalomjegyzékét nézve. „*Futok a földem után*”, *Gádososi plakátháború*, *Egy válasz hétköznapjai*, *Az igazság (Nagy)révbe ért*, stb. Az egyes írások címei szellemesek, könnyedek, kicsit operettesek, amit jómagam inkább csak a könyv szűkebb, elsősorban a második felének világához tartozóan nem érzek zavarónak. Ott ugyanis a politika mozgásterének bemutatása sok mindent megenged. Hisz nálunk a politikai élet – talán annak analógiájára, ahogy a gyerek is a szülői példa által lesz valamilyen – a többpártrendszer egyes pártjaiként a korábbi, az egypártrendszer sajtóságos jeleit viseli magán, ami esetleírások esetén nehezen enged meg egy a mű átéléséhez, a problémák együttérzéséhez kellő hangot.

Viszont a könyv nagyobb részét kitevő írások a földről, a valaha földből élő emberről, és a földjével egy olyan időszakban kezdeni kényszerülő emberről szólnak, akit a helyzet átláthatatlansága miatt tanácstalanság, kiszolgáltatottság és a változástól való félelem jellemez. És ehhez a világhoz a könyv címe illik. Az *Ez az a föld...* Ehhez a néhány szóhoz ugyanis minden magyar ember fejében, a folytatásnak köszönhetően: *...melyen annyiszor Apánk vére folyt* – a közös múlt érzete keltődik fel. Amelynek felkeltésére ez a könyv is hivatott lesz – mert értő ember tollából származó láttelelet –, tehát hivatott lesz, ha történelemmé válik az ország rendszerváltozással megkezdődött időszakának első évtizede. Amely nem kevésbé tragikus és nem kevesebb ember számára gyötrelmes, mint bármelyik eddigi átalakulás. Mert az átalakulás maga akkor is embert próbáló, ha az irány, amelyikben történik, feltehetően emberért való. Ilyenkor kell elviselni – mindenkinnek magának – az épp-olyan létéből következő összes elégtelenségét, amely az adott helyzetben visszahúzza, s ilyenkor kell tudni elviselni, hogy a javakat ismét újraosztják, aminek mindig elviselhetetlen a módja, s mindig elviselhetetlen az igazságtalansága. Mert ez újraosztás egyben az alapját adja „az új világ”-nak, melyben épp az lesz, amelyik, a milliomos réteg, épp az, amelyik, a szegények világa, s persze épp az a – most minden eddigi közép-retegnél szegényebb – középréteg.

Ha a szerző a „felső világot” – melybe óhatatlanul beleértendő a politika világa is – illeti könnyed címekekkel, nem csik nehezemre. Ha a változást elszenvedőt, nem esik jól. Főleg azért érezném csak „*megbélyegzett Izsák*”-

szerűnek, mert a könyv maga – hisz különben nem is nevezhetném látteleletnek – a helyzetek teljes értéséről tanúskodó, s talán a családi háttérnek is köszönhetően – melyből a szerző saját családjáról való állapot-kép sorokat is felvillant – erős empátiás készségről is valló.

A könyvben szereplő szavak szerint: „...a rendszerváltásnak ...az egyik legsarkalatosabb, a lényegét a legmélyebben érintő törvénye... öldöklő vitákban alakult ...földtörvényből kárpótlási, majd részleges kárpótlási törvénnyé... Ettől a sok módosítástól lett a törvény olyan, amilyen.” S mindez nagyon lassan zajlott. Majd ezt követte egy előkészítetlen, körülményes végrehajtás.

Ez a fent. A lentért pedig – amelyről a könyv legjobb részei szólnak –, szintén a könyv szavai szerint így aggódik egy felelősséget ismerő ember: „Nagyon nem volna jó, ha ...a legvégén az emberek valamiféle tragédiaként élnék meg a demokratikus jogállam egyik alappilléreinek sok nehézséggel járó lerakását...” S hozzáteszem, aggodalma jogos.

Kóváry E. Péter írásai a magyar Alföld középső észak-dél sávjának és a Viharsaroknak a településein történekről tudósítanak. Közgyűlési jegyzőkönyvei, falugyűlések szerkesztett anyagai mutatják, hogy a kiszolgáltatottság hogy adódhat az informátlanságból, s hogy ebből milyen könnyen jöhet a helyzet, amelyben az ember veszélyérzete kezd működni. Ha csak megtudni szeretnének emberek a técsz vezetésétől valamit, hogy: mit hogyan, mennyiért, ami nekik a döntésükhöz kellene, amit végre valahogy meg kellene hozniuk, s érdekekkel ütközik, hogy megtudják, hamar jut el a helyzet a sarokba szorítottottság – a vállatásnál semmivel nem kevésbé kínzó – érzésig. Mert mit tudja azt egy ember, ha felhívják a figyelmét, hogy csak valós dolgokat állítson, mert a rágal-mazás büntetendő cselekmény, hogy ez csak módszer, ami arra való, hogy ne kérdezzen tovább. Féljen, és ne kérdezen. S mert persze ezek a helyzetek mégsem vállatás-helyzetek, adódik a lehetőség a meghátrálásra. S mert az ember, az informálódni akaró belátja, csak veszíthet, vissza akarja billenteni „elrontott” helyzetét, hűségnyilatkozatot tesz. Megalázkodik. Azt hiszem, nincs ennél szívet szorítóbb helyzet az életben. Főleg, hogy sokat megélt, idős emberekről szólnak ezek a történetek. Akiknek a föld még az, ami. Az élet. S most pedig csak becsapottak. Mert ahogy azt, mint ahogy mézcsmadzagként húzták el az orruk előtt, nem lehet használni. Mint akkor lehetett, már nem lehet. Már csak legfeljebb az életben maradáshoz. Legfeljebb. Egyik napról a másikra. A könyv írásainak idejében, a kilencvenes években. S hozzátehetem, ma is, 2002-ben. Az egyik napról a másikra bizonytalan-

ságában. Amiből a következő generáció, generációk már köszönik, nem is kérnek. Nem kérnek belőle.

Ma biztosan „Mebélyegzett Izsák” módjára lehetne csak olvasmánnyá tenni az országban ezt a könyvet. Ma, amikor az unoka nem tudja, hogy a nagypapa mikor élt, és mi volt a foglalkozása, ahogy ezt egy kolleganő a napokban fölemlítette. De hozzátehetem, hogy: és mi a helyzet az értelmiséggel. Hisz nagy része azt sem tudja, hogy mi zajlik az országban. S hogy mik a történések, amelyeket illetően kéne, hogy valamit képviseljen. Biztosan ezért nem tudjuk azt sem, hogy hol vannak Hunya, Gyomaendrőd, Gádoros, Dombegyház, Öcsöd, Kőtelek, Nagykőrű, Csataszög vagy Vezsény. Ahhoz, hogy újra tudjuk, legalább az értelmiségnek kötelező olvasmány kellene legyen Kőváry E. Péter könyve. De talán azt is mondhatom, hogy a Magyar Napló Önképünk az ezredfordulón könyvei. Hiszen az egykori, hasonló szerepet betöltő Magyarország felfedezése sorozat helyett, amely sajnálatos módon nem folytatja társadalomfeltáró tevékenységét, most ez a sorozat vette át érdemben a helyét.

ÖNKÉPÜNK AZ EZREDFORDULÓN SZOCIOGRÁFIA SOROZAT

Cs. Gergely Gizella: Asszonyi helytállás Székelyföldön
244 old., A/5-ös, kartonkötés, 1484 Ft
Székelydália hajdani lakosainak mindennapjait, szokásait mutatja be a szerző.

Pethő László: Araszolók
150 old., A/5-ös, kartonkötés, 1240 Ft
A járszági mindennapokat bemutató riportkötet a rendszerváltással egyidőben önállósuló újrakezdők problémáiról szól.

Szabó A. Ferenc: Az abortuszkérdés és a magyar társadalom századunkban
92 old., A/5-ös kartonkötés, 812 Ft
Az abortuszkérdéssel foglalkozó irodalom áttekintése, a vélemények értékelése a XIX. századtól napjainkig.

Ircsák Vilmos: Jaj, akinek nincs otthona
70 old., A/5-ös kartonkötés, 700 Ft
A két világháború, a németek 194 utáni kitelepítése, a Felvidékről elűzött magyarok betelepítése, a falu térszeresítése – vagyis maga a történelem a főszereplője e lírai hangulatú írásnak.

Balla D. Károly: Kisebbségi áramszünet a schengeni fal tövében
70 old., A/5-ös, kartonkötés, 784 Ft
Az író ebben a könyvében a kárpátaljai magyarság helyzetét elemzi.

KEDVES VERSMONDÓ BARÁTOM!

Üdvözöllek és köszöntelek, hogy 10 éves lettél.

Örülök, ha olvashatlak, mert erősítet a hitem, hogy jó úton járok. Gyakorta fájó lelkemet neked támaszthatom, és fájdalmam enyhül, fáradt testem kis időre megpihen, hogy új csatákat vívhasson. Te vagy az „őrző”, aki „vigyáz a strázsán”, aki „imád tücsköt, hegedűt”, aki átviszi a „szerelemet a túlsó partra”.

Már kicsi gyerekként szerettem a verset olvasni, mondani. Kamaszkorom óta életem meghatározó részévé vált a vers és az a kivételes öröm, amikor verset mondhattam, ahogy Latinovits fogalmaz, „mintha a világ egy pontján rendet csináltam volna”.

A szépség, a törvény katedrálisait nekünk is kötelességünk gyermekeinknek átadni. Mert szükségük van értő figyelmünkre, befogadó szeretetünkre, hogy megnyugvást, belső harmóniát és megértést találjanak e világban, mely számukra is elrendeltetett.

Megerősítesz, amikor arról írsz, hogy nem elég a világ, világkép kell. Elszórt tények halmozában eltévedünk. Egészen kell látnunk, folytonosan az összefüggéseket keresni. Szabad lehetek, mert önmagam és a világ megértése szabadabbá tehet, ahogy Weöres Sándor is írja:

„Az ember, akkor lesz ember,
ha átvilágítja mélyéig önmagát,
s a belső világosságból a külsőbe
sugarat bocsát.”

Új évezredünk elején egyre rémültebb a kérdés, hogy van-e a költészetnek létjoga? Civilizációnk válsága sajnos mára már „a legközönségesebb hétköznapi valóság”. A nyers anyagi erők minden eddigénél jobban uralják és pusztítják az emberiséget. És mégis kell, hogy legyen remény. És van is. Kifogyhatatlanok a megoldásra váró teendőink.

18 éve már, hogy első gyermekem megszületett. 18 éven át az estéink meghatározó részévé vált a mesélés, a verselés, az éneklés. Ma már a legkisebb, a 8 éves kislányom mesél nekem. A két gimnazista fiammal a világmindenségről beszélgetünk, vitatkozunk. Figyelnek és kérdeznak. Saját életünkhöz keresünk „recepteket”. Sok a bajunk, kevés a segítség, de legalább van társunk a szenvedésben.

Gyakorta segítettek, segítenek soraid, amelyben fölfedeztük, fölfedezzük saját magunkat, szorongásainkat, féltreimeinket. És átélve más szorongását, oldódott, oldódik a magunké. Verseid orvosság a lelkünknek, akár egy pohár tiszta víz, ha már nagyon szomjazunk.

Kedves versmondó barátom! Élj hát nagyon sokáig!

„ne tórd, hogy vénhedjünk sorra
léleekben szakállasodva”.

Székélynesné Juhász Mária

A KÉTSÉGBEESETT BRAHMS

Van a romantikának egy fogalma, amit a gyakran konzervatívnek nevezett Brahms „dolgozott ki” a lehető legteljesebben, és ez a szenvedélyes kétségbeesés. Ami attitűdként természetesen Schubertnél, Schumann-nál, Csajkovszkijnál is ott van – ott kell lennie szinte mindenkinél ebben a korban, hiszen a romantika a halál, a végesség kérdését legalább akkora erővel állította a középpontjába, mint a szabadságét vagy a lázadását. Márpedig, ha ezek szorosan egymás mellé kerülnek, akkor könnyen össze is kapcsolódnak. A romantikus ember mindannyiszor fellázad a végesség ellen, ahányszor annak gondolata felmerül benne, márpedig a végesség gondolata folyamatosan ott van – lényegében tehát éppen a lázadásával konzervál egy eo ipso megoldhatatlan kérdést. Mi egyebet is tehetne, minthogy újra és újra nekifut, és szenvedélyesen ostromolja a saját kétségbeesését. Ez a lelkiállapot Brahms több művében is tetten érhető – a legkarakteresebben első zongoraversenyében, és ezzel rokon, első szimfóniájában. Mindkét mű egy konkrét, drámai eseményhez is kapcsolódik: Schumann öngyilkossági kísérletéhez, amely valószínűleg nem pusztán a barátság okán rázta meg mélyen Brahmsot, hanem a saját, belső halálközelségének okán is. Az első (d-moll) zongoraverseny szinte a programzenék konkrétságával tematizálja a halálközeli érzéseket. Ez a mű azonban kevésbé szenvedélyes, mint inkább mindvégig nagyon zaklatott. Kivétel a második tétel, amelyben a szenvedélyesség a panaszosság, a lemondás ellenpárjaként mégiscsak megjelenik. De csak kontrasztja valaminek, ami kitérőt jelent. A szenvedélyes kétségbeesés teljes valójában az első szimfónia nyitóakkordjaiban szólal meg. Itt Brahms egy erősen hangsúlyozott, hármas lüktetéssel, makacsul ismétlődő, üstdobon, kontrafagotton, nagybőgőn megszólaltatott C hang fölött a szó szoros értelmében kifeszített a hegedűkkel a dallamot. A makacs hang és a kis lépésekből álló, egyenes vonalú dallam között folyamatosan nő a feszültség – ahhoz hasonlóan, ahogyan a szenvedély szokta az embert szétfeszíteni. Ennél érzékletesebben nem lehet kifejezni azt az önellentmondást sem, ami az emberi lét végessége és az érzelmek végtelensége, ereje közt feszül. Nem is követheti más ezt a képet, mint a nagyon nagy halkság, a pianissimo.

Érdekes, hogy Brahms a IV. szimfóniájához érve megtalált egy másik utat is, amellyel lekanyarodhat szenvedélyes kétségbeesésének ösvényeiről. Ennek utolsó tételében olyan formát választott, amely sok mindenben rokonítható az I. szimfónia kezdő részeivel. A választott forma a 16-17. századi, a romantikában ismét divatosá váló passacaglia. Az eredetileg felvonulásokhoz játszott zene később olyannyira stilizálódott, hogy hangvételeknek emelkedettsége gyakran lemondássá, szomorúsággá for-

dult át. Brahms a maga passacagliájában a kivetettség és a magány minden színét és kacskaringós útját felmutatja, ismét nem nélkülözve a szenvedélyességet. Ám a téma variációi (ezekből összesen harminc van!) új dimenziót is felkínálnak: a szabad fantázia lehetőségét. Ráadásul a témafeldolgozásokat a szonátaforma szigorú keretei strukturalják – a fantázia szabadságát tehát csak nagy erőfeszítéssel lehet létrehozni. Így végül a szenvedélynek mégis sikerül leválnia öröknek látszó társáról, a szenvedésről. A nagy erőfeszítés, amit a fantázia és a szonátaforma összeegyeztetése megkíván, a teremtés javára billenti el a mérleget, s a szélesen áradó zene mégiscsak „életpártivá” válik.

FELHÍVÁS

III. Kultúra és Turizmus Nemzetközi Konferencia és Szakmai Vásár

Hagyományos kulturális értékek – új lehetőségek címmel harmadik alkalommal kerül megrendezésre Budapesten 2002. november 7-9. között a Kultúra és Turizmus Nemzetközi Konferencia és Szakmai Vásár, amely a kultúra és a turizmus együttes tevékenységének vizsgálatával, és a két terület együttműködésének lehetőségeivel foglalkozik. A konferencia programját plenáris és szekcióülések alkotják, míg a 3 napig tartó szakmai vásáron lehetőség nyílik a kulturális turizmus piacán meglévő termékek bemutatására, értékesítésére.

A plenáris ülésekre az előző konferenciákhoz hasonlóan számos magyar és külföldi szaktekinetlyt várnak. A tervezett szekciók:

1. Örökség és regionalitás
2. Érték-turizmus-településfejlesztés
3. Identitás és globalizáció

A rendezvényt több magyar és külföldi szervezet is támogatja. Az ICOMOS, a Kulturális Utak Európai Intézete, az UNESCO és a WTO a konferencia nemzetközi elismertetésében játszik fontos szerepet.

A szervezők 350-400 fő részvételével számolnak a 2002-es konferencián, és legalább 70 kiállító cég megjelenésével a szakmai vásáron a világ minden részéről.

További információért forduljanak a Titkársághoz:

Kult-Turist Kft. (Barkó Boglárka)

Levélcím: 1094 Budapest, Angyal u. 31.

Telefon: 36/1/218-6558, 36/1/218-6559 Fax:

36/1/218-6560

E-mail: corvin@mail.datanet.hu Internet:

w3.datanet.hu/~corvin

A TIZEDIK ÉVFORDULÓJÁT ÜNNEPLŐ VERSMONDÓ, A MAGYAR VERSMONDÓK EGYESÜLETE FOLYÓIRATÁNAK KÖSZÖNTÉSE

Tíz év – tíz tanulság

A közelmúltban kaptam kézhez a VERSMONDÓ című folyóirat 2007. évi, februári számát. A meglehetősen szűk körben ismert és nagyra becsült, igen értékes irodalmi orgánum ezzel a számával a TIZEDIK ÉVFOLYAMÁBA lépett.

Szerencsésnek mondhatom magamat, hiszen a VERSMONDÓ-t születése pillanatától kezdve jól ismerem, nagyon becsülöm. Indokaim és a tanulságfélék, amiket levontam, a következők.

1. A főszerkesztő KISS LÁSZLÓ megszállottsága, szenvedélyes irodalomszeretete, az akadályokat legyőző elszántsága kellett ahhoz, hogy ez a folyóirat életben maradjon. Bizonyára sok olvasó ért velem egyet, ha elsőként az Ő személyét emelem ki, ha az olvasók hálóját akarom kifejezni.

2. A másik, ami elismerésre méltó: a szerkesztés igényessége, a tartalmasságra törekvés. Az egyetemi, magyar szakos végzettségűeknek is hasznos szellemi táplálék sok írás és elemzés.

3. A lap igen ügyesen ébren tartja az érdeklődést az olvasóban a múlt nagy költőinek versei iránt. Gyakran találkozunk olyan költői remekművekkel, amelyeket „annak idején” (amikor kötelező volt) nem olvastunk. Az is lehetséges azonban, hogy például Csokonai Vitéz Mihály Az ősz című verse mélyebben nyomot hagy bennünk idős korban, mint diák-korunkban.

4. Komoly erkölcsi megbecsülést jelent a versmondóknak, ha a legjobbak teljesítménye folyamatosan olvasható. Szűkebb környezetem örömmel értesül arról, hogy kedves ismerőseink – mint amilyen a szerencsi Mihályi Jánosné, az idősek Icuka nénije, vagy a szolnoki Zámbori Soma, aki utolsó éves színi növendék – hol itt, hol ott szerepelnek sikerrel.

5. Az olvasókkal közösen érdemes lenne törni a fejünket, hogyan lehetne szélesebb körben népszerűsíteni kedves folyóiratunkat, egyúttal a verseket? Szép számmal vagyunk 65 feletti szépkorúak, akik ingyenesen utazva, szívesen részt vennénk afféle Olvasói Ankétokon. (Bizonyára lennének javaslatok!)

6. A költőket nem csupán a verseik által lehetne népszerűsíteni. Erdélyi, hazánkbeli kirándulásainkon gyakran szoktam idézni Petőfi úti naplójából. Tanulságos meglátásai mindig nagy visszhangot váltanak ki. (Az elmúlt években kifejezetten nagy sikere volt Takács Tibor költőnek a szolnoki Utazók Klubja összejeveleim.)

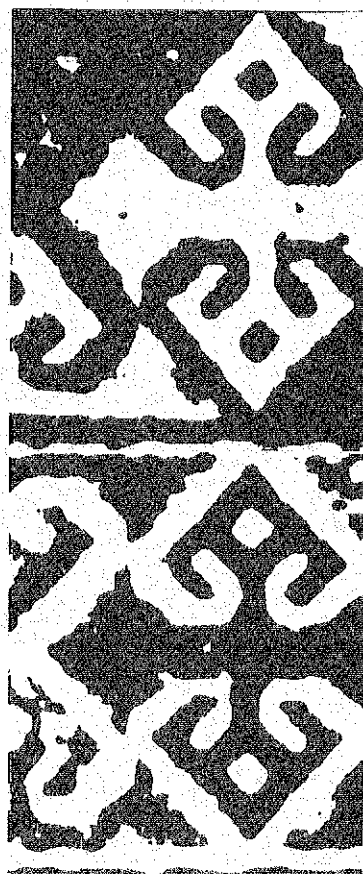
7. A mai, élő irodalom sokkal színesebb, változatosabb a Versmondó-ban bemutatottnál. Nem azokat a rínfarcokat hiányolom, akik a saját költségükön adják ki vitatható színvonalú irományaikat. Az egykor oly igen népsze-

rű Baranyi Ferencre, Soós Zoltánra és a többiekre gondolok. (Az orosháziak Baranyi Ferencet Darvas József-díjban részesítették nemrég.)

8. Szívesen olvasnék olyan - civil szervezetek jóvoltából megjelent könyvekről írott - könyvismertetéseket is, amelyek olyan könyvekről tudósítanak, amelyek amelyek nem csupán helyi vagy vidéki értéket képviselnek. Például ilyen az Orosházán született, s az elmúlt év őszén örökre eltávozott E. Kovács Kálmán, „Pataki háztetők alatt” című verses füzete. (Életének utolsó harmadát Sárospatakon élte le, s hihetetlen népszerűséget ért el.)

9. A versmondást nem csupán szavalóversenyeken képzelem el. Félig-meddig kísérletként jó egynéhány nyugdíjas klubban tartottam irodalmi előadást „Szépirodalom szépkorúaknak” címmel. Ladányi Mihály: *Öregek*, valamint Majakovszkij: *Óh, miért* című versei jócskán adtak ihletettséget a jóízű beszélgetéshez.

10. A VERSMONDÓ ez évi 1-2 száma időben (s nem idő előtt vagy után), kellő terjedelemben foglalkozik Illyés Gyulával, sokunk kedvenc írójával. A lecke fel van adva, hogy méltón emlékezzünk, a nagy gondolkodó századik születése napján.

BÓKA MÁRIA VÁLOGATÁSA A 2001. OKTÓBER-DECEMBER KÖZÖTT MEGJELENT KÖNYVEKBŐL

ESSZÉ, PUBLICISZTIKA

ALMÁSI Miklós: *A szőke nő. Óriút mesék.* Bp., Helikon K., 193 o., 1480 Ft

Ezredvégi mesék a business világról.

KERTÉSZ Imre: *A száműzött nyelv.* Bp., Magvető Kvk., 296 o., 1890 Ft

... megközelíteni: a megközelíthetlent." A holokauszt következményei az emberi tudatban, az európai kultúrában.

LENGYEL Balázs: *Ki találkozik önmagával.* Bp., Széphalom, 276 o., 1800 Ft
Kritikák, esszék az egykori Újhold szerzőivel.

PÁSKÁNDI Géza: *Méltó túlélés.* Bp., Hamvas Intézet, 201 o., 1800 Ft
Publicisztikai írások, esszék a magyar közélet eseményeiről (1978-1995).

SZÁVAI Géza: *Székely Jeruzsálem. Esszéregény az identitásról.* 2. Kiad., Bp., Pont K., 443 o., 4800 Ft
A szombatások 20. századi története.

FILOZÓFIA

DONALD, Merlin: *Az emberi gondolkodás eredete.* Bp., Osiris K., 354 o., 3200 Ft

FOUCAULT, Michel: *A tudás archeológiája.* Bp., Atlantisz K., 311 o., 1995 Ft
Modern kísérlet a filozófia alapkérdéseinek tárgyalásához.

OROSZ László Wladimir: *A Jelen és az Idő.* Debrecen, Stal-ker Stúdió, 207 o., 1990 Ft
Tanulmányok az emberi lét mulandóságáról.

VAJDA Mihály: *Ilisszosz-parti beszélgetések.* Pécs, Jelenkor K., 103 o., 990 Ft
A 20. sz. nagy tragédiának, elményeinek filozófiai megközelítése.

GAZDASÁG

A globalizáció kihívásai és Magyarország. (Szerk. Földes György, Inotai András) Bp., Napvilág K., 400 o., 3200 Ft

DAUNCEY, Guy: *Összeomlás után. A szivárványgazdaság kialakulása.* Bp., Göncöl K., 413 o., 1390 Ft
Tanulmány a világ gazdasági összeomlását fenyegető veszélyekről.

KOTLER, Philip: *Kotler a marketingről. Jönni, látni, győzni a piacon.* 2. Kiad. Bp., Park Kvk., 285 o., 4500 Ft

SIMAI Mihály: *Zöldebb lesz-e a világ? A fenntartható fejlődés szerkezeti problémái a 21. század elején.* Bp., Akad. K., 165 o., 1490 Ft

SOROS György: *A nyílt társadalom, avagy a globális kapitalizmus megreformálása.* Bp., Scolar K., 406 o., 3575 Ft

SZALAI Erzsébet: *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi új-kapitalizmusban.* Bp., Aula K., 310 o., 2990 Ft

IRODALOM, IRODALOMTUDOMÁNY

A mítosz mítosza. In memoriam Szentkuthy Miklós (Szerk. Rugási Gyula) Bp., Nap K., 390 o., 2200 Ft

Az átkozott költő. Somlyó Zoltán emlékezete. (Vál. Somlyó György, Zsoldos Sándor) Bp., Nap K., 276 o., 1800 Ft

BÓKAY Antal: *Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban.* Bp., Osiris K., 517 o., 3280 Ft

FÜST Milán: *Szexuál-lélektani elmélkedések.* Bp., Fekete Sas K., 148 o., 1250 Ft

„Harc az ünnepeért.” A magyar költészet változásai. (Szerk. Serfőző Simon) Miskolc, Bíbor K., 223 o., 1000 Ft
A Tokaji Írórtábor előadásai, vitái.

KABDEBŐ Lóránt: *Szabó Lőrinc pályaképe.* Bp., Osiris K., 299 o., 1880 Ft

LENGYEL Balázs: *Verseskönyvről verseskönyvre.* Bp., Krónika Nova K., 220 o., 1200 Ft
Körkép a 20. sz.-i magyar költészet versesköteteiről, könyvújdonságairól.

VERES András: *Irodalom. Bevezetés az irodalmi művek olvasásába.* Bp., Krónika, 108 o., 580 Ft

KOMMUNIKÁCIÓ, MÉDIA

GRIFFIN, Em: *Bevezetés a kommunikációelméletbe.* Bp., Harmat K., 535 o., 3750 Ft

LÁZÁR Judit: *A kommunikáció tudománya.* Bp., Balassi K., 135 o., 1000 Ft

TANNEN, Deborah: *Miért értjük félre egymást? Kapcsolataink a beszélgetési stíluson áll-*

nak vagy bukunk. Bp., Tinta Kvk., 221 o., 2380 Ft

ZENTAI István – TÓTH Orsolya: *A meggyőzés csapdái.* Bp., Typotex K., 233 o., 1600 Ft

KULTÚRA, MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

A magyar államiság ezer éve. Kultúra és tudomány a magyar államiság ezer évében. (Szerk. Gergely Jenő, Izsák Lajos) Bp., ELTE Eötvös K., 544 o., 5000 Ft

A kulturális menedzser tankönyve. (Szerk. Eszenyi Miklós, Utry Attila) Miskolc, Rónai Műv. Közp., 304 o., 3600 Ft

ANISZI Kálmán: *Gyertyagyújtók. A felvilágosodás kori erdélyi magyar értelmiség ethosza.* Bp., Közok. Kft., 244 o., 1500 Ft

ERŐS László – VEÉR András: *A halál enciklopédiája.* Bp., Glória Press, 1. köt., 175 o., 2900 Ft
A halál téma kultúrtörténeti feldolgozása.

FERNANDEZ-ARRESTO, Felipe: *Alternatív világtörténet.* Bp., Athenaeum 2000-Pannonica K., 2. köt., Az újkor története. 322 o., 2990 Ft

Filozófia és kultúra. Írások a modern magyar művelődéstörténet köréből. (Szerk. Lackó Miklós) Bp., MTA Történettud. Int., 311 o., 1900 Ft., (Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok)

KEENAN, Ruth: *2000 év lakomái. A történelem nagy pillanatai 20 évszázad legkiválóbb receptjeivel.* Bp., Glória K., 191 o., 5980 Ft
A lakomák történelemformáló szerepe, művelődéstörténete.

KOMLÓS Aladár: *Magyar-zsidó szellemi történet a reformkortól a holocaustig. I-II.* Bp., Múlt és Jövő, 720 o., 6300 Ft

LOTMAN, Jurij: *Kultúra és robbanás.* Bp., Pannonica K., 239 o., 1600 Ft
Tanulmány az európai kulturális blokkok kialakulásáról.

MANGUEL, Alberto: *Az olvasás története.* Bp., Park Kvk., 381 o., 2900 Ft
Esszék a különböző olvasói típusokról és más érdekes olvasási módokról.

MCLUHAN, Marshall: *A Gutenberg-galaxis. A tipográfiai ember létrejötte.* Bp., Trezor K., 331 o., 3920 Ft

Tanulmány a könyvkultúra, az írásbeliség végét jelentő fordulatról, a gutenbergi örökség elvesztéséről.

RÓHEIM Géza: *A kultúra eredete és szerepe.* Bp., Animula K., 107 o., 1500 Ft

Három tanulmány a kultúra eredetéről, mint a „legsajátosabb emberi vonások” megjelenéséről.

SPERBER, Dan: *A kultúra magyarázata.* Bp., Osiris K., 227 o., 1500 Ft
Tanulmánygyűjtemény. A kulturális jelenségek terjedésének antropológiai elemzése.

Szentek a magyar középkorból. (Szerk. Madas Edit, Klaniczay Gábor) Bp., Osiris K., II. köt. Legendák és csodák (13-16. század) 501 o., 3280 Ft

Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúráról. (Szerk. Pál József, Újvári Edit) Bp., Balassi K., 550 o., 5500 Ft
Lexikon.

VEKERDI László: *A közértelmesség kapillárisai.* Tata - Tatabánya, Új Forrás Könyvek - Solters Ny., 252 o., 1650 Ft
Művelődéstörténeti írások, tanulmányok a vidéki folyóiratokról, a magyar nyelvterület és szellemiség régiós központjairól.

MŰVÉSZET, MŰVÉSZETTÖRTÉNET

BAGYINSZKI Zoltán: *Kastélyok a történelmi Magyarországról.* Bp., Publicity „1492”, 219 o., 7800 Ft (Nemzeti örökségünk)

BESSENYEI. (szerk. Bóta Gábor) Bp., Print K., 436 o., 2998 Ft
Színházművészeti, filmművészeti írások, adatok

CARR-GOMM, Sarah: *Szimbólumok a művészetben.* Bp., Holnap K., 240 o., 3500 Ft

„Csönd vagy te, Színészkirály”. Költők Latinovits Zoltánról. (Szerk. Kelecsényi László) Bp., Orpheusz K., 99 o., 1500 Ft

Fejezetek a magyar jazz történetéből 1961-ig. (Szerk. Simon Géza Gábor) Bp.-Magyar Jazzkutatás Társaság, 271 o., 10666 Ft

Fülep Lajos levelezése. Bp. MTA Művészettört. Kut. Int. 5. köt. 1945-1950., 480 o., 2800 Ft

GALAVICS Géza – MAROSI Ernő – MIKÓ Árpád – WEHLI Tünde: Magyar művészet a kezdetektől 1800-ig. Bp., Corvina, 508 o., 5400 Ft (Egyetemi Könyvtársorozat).

KOVÁCS Levente: A marosvásárhelyi Székely Színház története 1946-1962. Marosvásárhely, Mentor K., 173 o., 1400 Ft

LUKOVICH Tamás: A posztmodern kor városépítészetének kihívásai. 2. kiad., Bp., Pallas Stúdió, 193 o., 1800 Ft

NÉMETH Lajos: Gesztus vagy alkotás. Válogatott írások a kortárs magyar képzőművészetről. MTA Művészettört. Kut. Int., 2200 Ft

ROCKENBAUER Zoltán: Kotta és paletta. Művek, művészek, műsák. Bp., Corvina K., 157 o., 1980 Ft
Esszék, tanulmányok, zenei és képzőművészeti alkotásokról.

SPARKE, Penny: Design. Mesterek és mesterművek. Bp., Athenaeum, 278 o., 7890 Ft
A 20. századi formaművészet irányzatai és legismertebb művészei.

SZÉKELY András: A magyar festészet évezrede. Bp., Kolibri K., 159 o., 6667 Ft

TARI Lujza: Kodály Zoltán, a hangszeres népzene kutatója. Bp., Balassi K., 418 o., 3000 Ft

Templomok a történelmi Magyarországról. Bp., PubliCITY „1492” K., 223 o., 7800 Ft (Nemzeti örökségünk)

NÉPRAJZ

BODROGI Tibor: Mesterségek, társadalmak születése. Bp., Fekete Sas K., 446 o., 1600 Ft
Két tanulmány a néprajztörténet kialakulásáról és a társadalmi, rokonsági kapcsolatokról.

FAZEKAS István – SZÉKELY SZ. Magdolna: Igézet ne fogja. A népbabonák világa. Bp., Fekete Sas K., 274 o., 1100 Ft

FRECSKAY János: Mesterségek szótára. Hasonmás kiad. Bp., Nap K., 751 o., 6900 Ft
Az 1912-ben megjelent kiadvány reprintje félszáz mesterség leírásával.

HOFFMAN Tamás: Európai parasztok. Életmódjuk története. II. köt. Az étel és az ital. Bp., Osiris K., 494 o., 4980 Ft

LÚKÓ Gábor: A magyar lélekformái. Bp., Táton K., 381+44 o., 3250 Ft

A kötet fejezetei: A magyar jelképrendszer, A magyar térszemlélet, A magyar időszemlélet, A magyar népi „teknika”.

SZELESTEY László: A Kárpát-medence néprajzi kincsei. Bp., Nemzeti Tankönyv kiad., 226 o., 8500 Ft

Az 1920-ban lezajlott néprajzi gyűjtés eredményei.

TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva: Népi vallásosság Magyarország a 17-18. században. Bp., Osiris K., 410 o., 2800 Ft

NYELVÉSZET

ACZÉL Petra: Retorika. A szövből értő gondolat. Gyakorlókönyv. Bp., Krónika Nova K., 127 o., 1280 Ft

Főiskolai tankönyv, feladatgyűjtemény a retorika gyakorlásához

BAJÁZS Géza: Magyar nyelvstratégia. Bp., MTA, 268 o., 700 Ft (Magyarország az ezredfordulón. VII. A nemzeti kultúra az informatica korában)

BENCZIK Vilmos: Nyelv, írás, irodalom, kommunikációelméleti megközelítésben. Bp., Trezor K., 360 o., 2240 Ft

FODOR István: Miért jó a nyelvtudomány? Nyelv és élet. 2. átdolg. és bőv. kiad., Bp., Balassi K., 369 o., 2500 Ft

Miért jobb a sör a nőknél? Kocsmafizológia, aszfaltköltészet, Internetfolklor. (Összeáll. Balázs Géza) Bp., Fekete Sas K., 107 o., 960 Ft
A főváros nyelvi folklorjának gyűjteménye.

Nyelv – kommunikáció – cselekvés. (Szerk. Pléh Csaba, Siklaci István, Terestyéni Tamás) Bp., Osiris K., 672 o., 3480 Ft
Szöveggyűjtemény.

PEDAGÓGIA

LACZKÓ András: Írók és iskolák. Vallomások múltból, jelenről, jövőről. Pécs, Pro Pannónia Alap., 225 o., 1390 Ft

Tanulmányok a neveléstudomány köréből. 2001. Az MTA Pedagógiai Bizottságának gyűjteménye. Bp., Osiris K., 488 o., 3200 Ft

POLITIKA, POLITOLÓGIA

A polgári Magyarorszáért. Bp., Batthyány Lajos Alapítvány. 2. köt., 1998 szeptember – 2001 március.

(Összeáll. Laczay István) 318 o., 2000 Ft

Tudományos konferenciák előadásainak, hozzászólásainak gyűjteménye.

ENYEDI Zsolt – KÖRÖSÉNYI András: Pártok és pártrendszer. Bp., Osiris K., 300 o., 2480 Ft

GYURICZA Péter: Magyarország holnap. Válogatás a TV2 Magyarország holnap című műsorából (1998-2001). Bp., Magyar Könyvklub, 891 o., 2300 Ft

KÉRI László – PETSCHNIG Mária Zita: Még 24 évszáz. Mi történt? 1995 kusza évkezdésétől 2000 teléig. Bp., Helikon K., 499 o., 2980 Ft

Írások, elemzések a politikai, közéleti, gazdasági eseményekről.

MÉSZÁROS István: Mindszenty és az „Ostpolitik”. Adalékok az Ostpolitik történetéhez. 1957-1971. Bp., Kairosz K., 229 o., 1700 Ft

RECHNITZER János: A területi stratégiák. Bp-Pécs, Dialóg Campus K.

A területfejlesztéssel kapcsolatos ismeretek rendszere, áttekintése.

WHITEHEAD, Laurence: Demokratizálódás. Elmélet és tapasztalat. Bp., XXI. Század Int. 320 o., 3400 Ft

Tanulmánygyűjtemény a demokráciák működéséről, az intézményi berendezkedések típusairól, a politika, korrupció összefüggéséről.

PSZICHOLÓGIA, SZOCIÁLPSZICHOLÓGIA

FROMM, Erich: A rombolás anatómiája. Bp., Háttér K., 721 o., 2498 Ft

Az agresszió társadalmi eredetéről.
LAUSTER, Peter: A társkapcsolat krízisei. Bp., Magyar Könyvklub, 286 o., 1580 Ft

Letakart tükör. Halál, temetkezés, gyász. (Vál. Angyal Eleonóra, Polcz Alaine) Bp., Helikon K., 245 o., 1900 Ft

Tanulmánygyűjtemény.

MÉREI Ferenc: Közösségek rejtett hálózata. Bp., Osiris K., 352 o., 1780 Ft

Módszer a közösségek kapcsolatrendszereinek vizsgálatához.

OATLEY, Keith – JENKINS, Jennifer M: Érzelmeink. Bp., Osiris K., 497 o., 3500 Ft
Az érzelmeik vizsgálatának sokoldalú, kulturális, orvosi bemutatása.

POPPER Péter: Van ott valaki? A valláspszichológia néhány fontos kérdéséről. Bp., Saxum K.,

174 o., 1480 Ft

RÓKUSFALVY Pál: Az ember fejlődése és fejlesztése. Bp., Nemzeti Tank. Kiad., 248 o., 2360 Ft
Felsőoktatási segédkönyv.

VIRÁG Teréz: „Mély kútba tekinték...” Bp., Animula K., 227 o., 1680 Ft

Tanulmányok a pszichiátria, a művészetpszichológia területéről.

SZOCIOLÓGIA, SZOCIÓGRÁFIA

ANDORKA Rudolf: Gyermekek, család, történelem. Történeti, demográfiai tanulmányok. Bp., Andorka Rudolf Társad. Tudományi Társaság, 336 o., 2240 Ft

BENDA Klára: Szociálpszichológiai gyakorlókönyv. Bp., Osiris K., 242 o., 1980 Ft

CSEPELI György: A szervezkedő ember. A szervezeti élet szociálpszichológiája. Bp., Osiris K., 355 o., 3200 Ft

DURKHEIM, Emile: A társadalmi munkamegosztásról. Bp., Osiris K., 435 o., 1980 Ft

Tanulmány az emberek közötti kapcsolatok alapjairól: munkamegosztásról.

Gazdálkodó cigányok. (Szerk. Havas Gábor) Bp., Autonóm Alapítvány, 125 o., 1680 Ft
A romák gazdálkodását elősegítő program tapasztalatairól.

HRASKÓ Péter: A könyvtár foglya. Bp., Typotex K., 269 o., 1750 Ft

A tanulmánykötet a természettudomány és szellemi tudomány kapcsolódási pontjait elemzi.

Intelligens régiók Magyarországon. (Szerk. Pócs Gyula) Bp., Agroiinform Kiadóház – Stratégiai Kut. Int., 1. köt., 515 o., 2650 Ft
Az informatikai, technikai infrastruktúra és a helyi régiók kapcsolata, fejlesztési lehetősége.

LAKI László – BÍRÓ A. Zoltán: A globalizáció peremén. Kunhegyes térsége és a Csiki-medence az ezredfordulón. Bp., MTA Politikai Tudományok Intézete, 338 o., 1850 Ft

Migráció és Európai Unió. (Szerk. Lukács Éva, Király Miklós) Bp., Szoc. és Családügyi Min., 477 o., 3000 Ft

A népességvándorlás folyamatának magyar és nemzetközi vonatkozása.

Népesedés és népesedéspolitika. Tanulmányok. (Szerk. Cseh-Szombathy László, Tóth Pál Péter) Bp., Századvég K., 534 o., 3920 Ft

Településhálózat. 8. köt., A magyar kisvárosok., Bp., KSH, 112 o., 2000 Ft

Adattár a magyarországi kisvárosok infrastrukturális helyzetéről, népességéről.

Történeti, demográfiai évkönyv. (Szerk. Faragó Tamás, Óri Péter) Bp., KSH., 534 o., 2400 Ft
A Kárpát-medence 10-20. század közötti népességének demográfiai elemzése.

TÖRTÉNELEM

A magyar forradalom eszméi. Eltiprásult és győzelmük. 1956-1999. (Szerk. Király Béla, Lee W. Congdon) Bp., Atlanti Kut. és Kiadó Társulat – Alap. 561 o., 4000 Ft

EÖRSI László: Corvinisták, 1956. Bp., 1956-os Intézet, 645 o., 2950 Ft

HERMANN Róbert: 1848-1849. A szabadságharc hadtörténete. Bp., Korona K., 423 o., 6990 Ft

JANCSÓ Benedek: Erdély története. Bp., Pallas Stúdió – Attraktor Kft., 328 o., 3120 Ft. (A második világháború előtti magyar társadalomtudományok tára.)

JOHNSON, Paul: A zsidók története. Bp., Európa Kvk., 760 o., 3200 Ft

KOPÁTSY Sándor: Az igazi történelem. Bp., CET-Belvárosi Kvk., 168 o., 990 Ft
Esszék a magyar történelem sajátos szemléletéről.

Kortárs krónika 1956. (Szerk. Nóvé Béla) Bp., Krónika Nova K., 215 o., 980 Ft

KOSÁRY Domokos: A magyar és európai politika történetéből. Bp., Osiris K., 687 o., 3500 Ft
Válogatott tanulmányok a 16-20. század történelméből.

KUN Miklós: Az ismeretlen Sztálin. Bp., Athenaeum 2000., 256 o., 7490 Ft

A legújabb irattári kutatások, dokumentumok Sztálinról.

LUKÁCS, John: Egy eredendő bűnös vallomásai. Bp., Európa Kvk., 405 o., 1900 Ft

Az USA-ban élő történész professzor önéletrajzi írása.

Magyar történelmi városok. (Szerk. Karádi Ilona) Bp., Magyar Könyvklub, 239 o., 5690 Ft
Művelődéstörténeti album a történelmi Magyarország húsz városáról.

NIEDERHAUSER Emil: Nemzet és kisebbség. Bp., Lucidus K., 338 o., 2500 Ft. (Kisebbségkutatás könyvek)

Tanulmányok Kelet- és Közép-Európa nemzetiségi kérdéseiről.

Politika és nemzeti identitás Közép-Európában. (Szerk. Bárdi Nándor, Lagzi Gábor) Bp., Teleki László Alapítvány, 162 o., 1850 Ft

SALAMON Konrád: Nemzeti önpusztítás, 1918-1920. Bp., Korona K., 248 o., 2990 Ft

Tanulmányok a középkorról. (Szerk. Neumann Tibor) Bp.,

Argumentum K., Pázmány Péter Kat. Egy., 281 o., 2800 Ft

VALLÁS

ADRIÁNYI Gábor: Az egyház-történet kézikönyve. Bp., Szent István Társulat, 438 o., 3200 Ft

BROWN, Judith C.: Szemérmetlen cselekedetek. Egy leszbikus apáca élete a reneszánsz Itáliában. Bp., Osiris K., 1980 Ft

JOHNSON, Paul: A kereszténység története. Bp., Európa Kvk., 711 o., 3200 Ft

SZÁNTÓ Konrád: Egyháztörténelem. Bp., Jel K., 248 o., 820 Ft

A válogatás a KMK Könyvtárellátó könyvjegyzéke, a székesfehérvári Úde Színpont és a Hermész-díjjal kitüntetett Bibliofil Kft. Vajda János könyvesbolt kínálata alapján készült.

A „SZÍN” OLVASÓKÖZÖNSÉGÉNEK AJÁNlja A „VERSMONDÓ”-T

versmondó

Kiadja: a Magyar Versmondók Egyesülete
1992

Támogatónk:

Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

Felelős kiadó: Popper Ferenc

A szerkesztőség címe: 1011 Budapest, Corvin tér 8.

Elektronikus cím: vers@c3.hu

Honlap: www.c3.hu/~vers

Szerkesztőbizottság:

Elnök: dr. Szódy Szilárd

Tagok:

Tóth Zsuzsanna

Tóth Zsóka

Torma Mária

Dr. Lutter Imre

Főszerkesztő: Kiss László

Telefon: 06 (30) 922-3573

ISSN 1217-3282

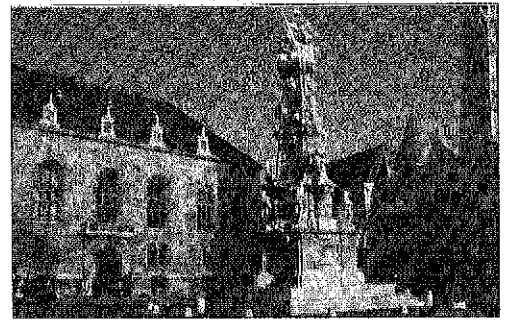
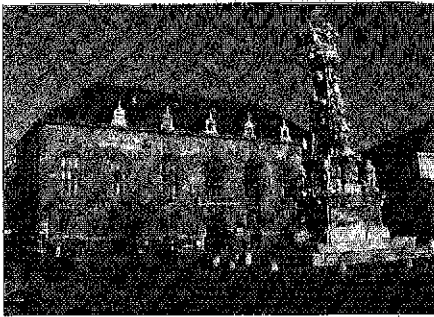
Dupla szám: ára 400 Ft

A Versmondó megrendelhető a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj egy évre: 1000 Ft

Megjelenik évente hat alkalommal.

Az egyes számok megvásárolhatók az Írók Könyvesboltjában
Budapest VI., Andrásy út 45.

MAGYAR KULTÚRA ALAPÍTVÁNY

**Tisztelt egykori Népművelők, mai Művelődésszervezők,
Kulturális Szervezők és Vezetők!
Tisztelt egykori és mai Kollégák!**

A Magyar Kultúra Alapítvány székháza a Budai Vár szívében, a Szentháromság téren áll. A századelőn, eredetileg pénzügyminisztériumnak készült neogót stílusú épület fennállása óta mindig mozgalmas események színhelye volt. Kormányzati épületből 1945 után, a háborús sérülések kijavítása után, a Budapesti Műszaki Egyetem diákotthona lett. A műegyetemi korszak nem csupán a műszaki értelmiség, de egy egész generáció számára legendás emlék a Várklub miatt, amely 1968-tól 1981-ig működött. A mai díszteremben játszott az Illés, Echo, Omega, Nautilus zenekar, a bárban a Sakál Vokál.

Ez az épület volt az egyik kiindulópontja a műegyetemi diákság megmozdulásának 1956-ban.

Már az ötvenes évektől társbérlelként itt működött az Országos Levéltár és több más kulturális intézmény.

1980-tól a népművelő és szociológus szakma számára vált az épület kiemelt jelentőségűvé, hiszen itt működött a **Művelődési Minisztérium Vezetőképző és Továbbképző Intézete, majd az ebből alakult Kulturinnov: Kulturális Innovációs és Továbbképző Vállalat.**

Ez a korszak - az 1980-as évek - a rendszerváltás (akkor még nem így nevezve...) előkészítésének időszaka - a politizáló értelmiség számára a nagy összejövetelek, reptülőegyetemek, tanácskozások ideje volt. Ekkor nálunk egy- és két éves művelődési szakmai vezetőképzés, két éves posztgraduális szociológus képzés, szociális munkás képzés folyt. Az előadók és hallgatók a mai politikai közélet különböző területein és oldalain folytatják értelmiségi, szakmai és politikusi tevékenységüket.

A „Vár” nagyon sokunk szemében még ma is az a hely, ahol mindig történik valami: hangversenyek, bálók, értelmiségi találkozók, konferenciák. **Az épület ma is kulturális találkozóhely. Alapítványi tevékenységünkben eredően a határon túli és a hazai szellemi élet képviselői közötti kapcsolatok szervezésének, építésének valós és szimbolikus helyszíne.**

Az alapítványi munkát gazdálkodási tevékenységünkben tudjuk finanszírozni: többféle méretű teremmel várjuk a különböző rendezvények szervezőit. Fogadásoknak, konferenciáknak, kongresszusoknak, hangversenyeknek, kiállításoknak, bemutatóknak tudunk helyet adni. Az első emeleten családias hangulatú, kétcsillagos szállodát működtetünk. Az épületben étterem és büfé áll vendégeink rendelkezésére.

Ősszel szeretettel várunk mindenkit - egy konferencia keretében - akik ide jártak, itt tanultak különböző tanfolyamainkon. Jelentkezni levélben, telefonon, faxon és drótpostán lehet:

„ÜTELÁGAZÁSOK: az egykori Művelődési Minisztérium Vezetőképző és Továbbképző Intézet hallgatóinak és előadóinak találkozója” című konferenciára.

Mindig szívesen látott vendégeink az egykori kollégisták, népművelők, kulturális szakemberek, és mindazok, akiknek valamilyen emlékük fűződik ehhez az épülethez.

Magyar Kultúra Alapítvány

1014 Budapest, Szentháromság tér 6.

Tel: (36-1)-355-0122, (36-1)-375-3367, Fax: (36-1)-375-1886.

E-mail: mka3@axelero.hu

